

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ*

Նշանակում է այս բոլորից հետո, որ Անթիլիասի դիրքը անկեղծ չի եղել հունիսյան համաձայնագիրը որպես կողմերի միջև կայուն համերաշխության հիմք ընդունելու: Առնվազն կարելի է կասկածել այս հարցում Անթիլիասի դիրքի անկեղծության և նրա ուղղամտության վրա: Այլապես անբացատրելի է մնում այն, թե ինչո՞ւ նույն Անթիլիասը և համաձայնագիրը ստորագրող Զարեհ և Խորեն եպիսկոպոսները, որոնք նույնիսկ իրենց կողմնակիցների «խոր ցավը և կրած հուսախաբությունը» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 302) հրավիրելու չափ փութկոտություն են ցուցաբերել համաձայնագիրը ստորագրելու, դրանից 15 օր առաջ, հունիսի 9-ին, և ապա հունիսի 22-ին չեն ընդառաջել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի առաջարկին:

Հետագայում միայն տեղապահ Խորեն եպիսկոպոսը ինքնապաշտպանության էր դիմում այն անուրջ պատճառաբանությամբ, թե Մայր Աթոռի հունիս 22 թվակիր հեռագիրը ուղղված էր ոչ թե իրեն, ԽՈՐԵՆ եպիսկոպոսին, այլ ՓԱՌԵՆ եպիսկոպոսին:

Ստում է տեղապահ Խորեն եպիսկոպոսը: Մայր Աթոռի հեռագիրը ուղղված էր իրեն: Եթե նույնիսկ անունների մեջ կատարվել էր հեռագրական սխալ, որի համար մեղավորը Մայր Աթոռը չէր, հեռագրի բովանդակությունը պաշտոնապես պատկանում էր Խորեն ե-

պիսկոպոսին: Մի՞թե տեղապահ Խորեն և եպիսկոպոսի հասցեին չէին ուղարկվել նախկին բոլոր պաշտոնական հեռագրերը, որոնց թվում նաև հունիս 9-ի և ապա հունիս 22-ի հեռագրերը, ինչպես նաև օգոստոս 30-ի և այլ հեռագրեր: Հեռագրերի այս տարափի մեջ կարո՞ղ էր մի հեռագիր ուղարկված լինել Փառեն սրբադանին, այն էլ այնքան կարևոր մի հարցով, և որը միաժամանակ պատասխան էր Տ. Խորեն եպիսկոպոսի 16 հունիս թվակիր հեռագրին, ուղարկված Մայր Աթոռ:

Նորից մի պահ ընդունենք, որ հեռագրական պաշտոնյայի մեկ սխալի հետևանքով ԽՈՐԵՆԸ փոխակերպվել էր ՓԱՌԵՆԻ: Մի՞թե անունների այս շփոթությունը շատ կարևոր պատճառ պետք է դառնար համերաշխության ձախողման մեջ, եթե իրապես անկեղծ էր Անթիլիասի դիրքը:

Ահա թե ո՞ւր է իջել Անթիլիասի բարոյական հասկացողության մակարդակը:

Եվ վերջապես, եթե իրոք Անթիլիասը անկեղծ և ուղղամիտ էր իր վերաբերմունքի մեջ, կողմերի միջև համերաշխություն գոյացնելու իր ցանկության մեջ, և չէր հետապնդում հետին մտքեր և թաքուն հաշիվներ, ինչո՞ւ համար հետագայում էլ ոչ միայն ընդառաջեց, այլ նորից նույնիսկ «խոսքի նստիլ» չուզեց, Վեհափառ Հայրապետի բացատրությամբ, այն պաշտոնական եկեղեցական ու աշխարհական անձնավորությունների հետ, որոնք, Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ Անթիլիաս դիմեցին՝ հունիսյան

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1959 թվականի Ը-Թ, Ժ, ԺԱ, ԺԲ և 1960 թվականի Բ համարներից:

համաձայնագրի ոգով և առաջարկությամբ, և միշտ մերժվեցին, որովհետև, այդ համաձայնագրի թաքուն նպատակն է եղել պարզապես խաբել և մի կերպ ապահովել Զարեհ եպիսկոպոսի օժովը:

Հիմնականում ակնարկում ենք ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքի և Հ. Բ. Ը. Միության Կենտրոնական վարչության նախագահ Ալեքս Մանուկյանի սրտցավ և անկեղծ փորձերին: Ավելին. նման ուրիշ փորձեր ևս կատարվեցին հանուն համերաշխության և կողմերի միջև փոխադարձ համաձայնության, ա՛յլ հոգևորական և աշխարհական ազգայինների կողմից, առաջնորդված Հայ Եկեղեցու և ժողովրդի սիրուց և շահերից:

Դժբախտաբար, սակայն, այդ բոլոր փորձերը ձախողության մատնվեցին, որովհետև հունիսյան համաձայնագիրը տակտիկա էր Անթիլիասի կողմից, և որի ձախողությունից հետո Անթիլիասը ամրապես փակեց իր խըղճի դռները և շարունակեց իր եկեղեցաբանդ և ազգակործան գործունեությունը:

Այս բոլորը ուրեմն արևի լույսի պայծառությամբ ապացուցում են, որ հունիսյան համաձայնագիրը Անթիլիասի կողմից պաշտպանվել և ստորագրվել է ծուռ և հետին մղությամբ, հասարակական կարծիքը խաբելու, ժամանակ շահելու և Զարեհ եպիսկոպոսի օժովը մի կերպ գլուխ բերելու համար, որպեսզի հետագայում կես առ կես նորից գործադրվեն, և գուցե առավել հաջողությամբ, այն եկեղեցաբանդ ծրագրերը, որոնք վաղուց առկա էին Անթիլիասի տագնապը ստեղծող մարդկանց մտքերում, ծրագրեր՝ որոնք կազմվել և մշակվել էին տարիներ առաջ:

Այո՛, առաջին օրերին Մայր Աթոռը ուղղամտորեն և նույնիսկ բարեմտորեն համաձայն էր, որ հունիսյան այդ համաձայնագիրը կողմերի միջև կնքվեր և հաշտությունը գլուխ գար: Արդարև, Վեհափառ Հայրապետը անկեղծորեն վշտացավ, երբ իմացավ համաձայնագրի ձախողման մասին:

Այսօր, սակայն, դեպքերի հետագա զարգացման լույսի տակ, երբ հստակ կերպով երևում է Անթիլիասի կատարած ավերիչ գործը ի սփյուռս աշխարհի, անդրադառնում ենք, որ լուսահոգի Տ. Փառեն եպիսկոպոսի, Տ. Խաչ և Տ. Դերենիկ սրբազանների համաձայնագիրը մերժելու և չստորագրելու պատճառաբանությունը արդարացի և ճիշտ է եղել:

Անթիլիասը մերժում է Մայր Աթոռի հաշտության բոլոր առաջարկները, ամրանալու

համար իր հետապնդած քաղաքական դիրքավորման մեջ:

«Հետզհետե պարզ կերևար,— ասում էր Վեհափառ Հայրապետը 1956 թվականի հուլիսի 15-ին Մայր Տաճարում արտասանած իր քարոզի մեջ,— որ դժբախտաբար եկեղեցական կյանքի և Եկեղեցվո շահերուն հետ աղերս չունեցող ձգտումներ պատճառ կդառնան, որ Անթիլիասը ինքզինքը Մայր Աթոռեն անջատե, հակառակ իր միաբանության և հուսացյալ ժողովուրդի կամքին»:

Բյուզանդ Եղիայանի բերնով, Անթիլիասը խոստովանում է իր պաշտոնաթերթ «Հասկ»-ում, որ այս բոլորից հետո Անթիլիասի ընդդիմադիր երեք եպիսկոպոսները «ճարահատ Ազգային ընդհանուր ժողովի նիստ հրավիրեցին և անմիջապես Կեղրոնական վարչություն մը ընտրեցին, որ անշուշտ այս անգամ դաշնակցականներու ազդեցության ներքև էր... Այս ձևով մարողը իշխանությունը անցավ տիրապետող կուսակցության մը ձեռքը» («Հասկ», 1959 թ., օգոստ.-սեպտ., էջ 321):

Դրա դեմ հակադդելու համար, հուլիսի 23-ին գումարվում է Կիլիկյան Աթոռի Միաբանության ընդհանուր ժողով, որը օրինավոր մեծամասնությամբ, քվեարկելով Տ. Խորեն եպիսկոպոսի պաշտոնանկությունը, կաթողիկոսական նոր տեղապահ է ընտրում Տ. Խաչ արքեպիսկոպոսին:

«Եվ այս պատճառ դարձավ, որ Զարեհ սրբազանի կողմնակիցները Անթիլիաս խուժեն և տիրանան բանալի դիրքերուն, ինչպես դիվանատունն է, դպրեմանքը և տպարանը («Հասկ», անդ, էջ 321):

Անթիլիասում «Զարեհի կողմնակիցները» բռնությունից անցնում են այնուհետև վայրագության: Խոշտանգում են միաբաններին և վանքում հաստատում սարսափի և ծեծի ուժերի:

Կիլիկյան Աթոռի միաբանությունը, 27 հուլիս թվակիր հեռագրով, բողոքում էր Վեհափառ Հայրապետին Կիլիկյան Աթոռի միաբանության դեմ կատարված այդ բռնության մասին, խնդրելով Վեհափառ Հայրապետի միջնորդությունը:

«Զարեհ և Խորեն եպիսկոպոսները շարաշահում են իրենց պաշտոնները: Նրանք կաթողիկոսարանի դահլիճում ծեծել տվին վարդապետներին իրենց համախոհների միջոցով: Ամբաստանում ենք Զարեհ և Խորեն եպիսկոպոսներին զեղծման և ոճրամիտ դիտավորությունների մեջ: Խնդրում ենք նրանց դատել Հայ Եկեղեցու Կաթողիկոսի, պատրիարքների և եպիսկոպոսների ժողովի առաջ («Էջմիածին», 1957 թ. հուլիս, էջ 11):

Վեհափառ Հայրապետը իր օգոստոս 7 թվակիր հեռագրով, ուղղված տեղապահ հաղ արքեպիսկոպոսին, խոր վշտով դատապարտում էր Անթիլիասում օրը-ցերեկով կատարված բռնությունները և հորդորում էր միաբանությանը՝ ի շահ Աթոռի գոյության և հեղինակության, համբերությամբ տանել ամեն զրկանք և բռնություն:

«Մեր խոր վշտակցությունը կհայտնենք Անթիլիասի մեջ պատահած դեպքերուն համար, որոնք ժխտումն իսկ են հոգևոր կյանքի և անպատվարեք մեր Ազգի համար: Դուք, սրբազան եղբայր, կողմած եք պատմական դեր կատարելու և ապահովելու ձեր Ս. Աթոռին գոյությունն ու հեղինակությունը ձեր իմաստությամբ, համբերությամբ և վճռականությամբ, զի Աստված ընդ ձեզ է և Մենք աղոթող ձեր գործի հաջողության համար: Մայր Աթոռը և մեր ամբողջ Եկեղեցին ու ժողովուրդը ձեր կողքին են ի սեր մեր սուրբ հավատքի և Ազգի («էջմիածին», 1957 թ. հուլիս, էջ 12):

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը, ընթացք տալով Անթիլիասի միաբանության մեծամասնության անունից ստացված հուլիս 27 թվակիր հեռագրին և ներկայացված խընդրանքներին, ինչպես նաև Երուսաղեմի պատրիարքական տեղապահ Տ. Եղիշե սրբազանի օգոստոս 2 թվակիր հետևյալ հեռագրին, «Միաբանության կողմեն խորհնի պաշտոնադրվումն հետո, խորհրդ իշխանությունը հանձնեց Զարեհին, որ բռնի ապօրինի որոշումներ կպարտադրե միաբանության անդամներուն: Գործը հանված է արդարության առջև, բայց առանց մեծ հույսի: Որոշված է օծումը կատարել երկու եպիսկոպոսով: Անհրաժեշտ կհամարենք Ձեր միջամտությունը շտապ կարգադրության համար. Գևորգ Կաթողիկոսի միջամտության նման: Կսպասենք Ձեր շտապ հրամանին», Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի առաջարկով (1956 թ. օգոստոսի 10-ի նիստի արձանագրությունը, տն'ս «էջմիածին», 1956 թ., № 8—9, էջ 27), իրավունք և պարտք համարեց 1956 թվականի օգոստոսի 13-ին հեռագիր հղել Լիբանանի Հանրապե-

տություն նախագահ Նորին Վանություն Պր. Քամիլ Շամունին Անթիլիասի վերջին իրադարձությունների առնչությամբ:

Լիբանանի Պր. Նախագահին ուղղած իր հեռագրում Վեհափառ Հայրապետը գրել էր. «Թույլ տվեք ողջունել զՁեզ և հայ ժողովուրդի հավատքի դարավոր կեդրոն Ս. էջմիածնեն բերել Մեր բարեմաղթությունները և հայրապետական օրհնությունը Ձեր ժողովուրդին և Ձեր այնքան գեղեցիկ երկրին:

Մանոթ են Ձերդ Վանություն այն ներքին հակամարտությունները, որ սկսած էին ծավալ ստանալ վերջին տարիներու ընթացքին Անթիլիասի միաբանության և Լիբանանի և Սուրիո հայ ազգաբնակչության ծոցին մեջ, նոր կաթողիկոսի ընտրության կապակցությամբ:

Որպեսզի կամխենք խորացումը այդ հակամարտություններուն, Մենք անձամբ եկանք Անթիլիաս անցյալ փետրվարին, հույս ունենալով, որ Մեր ներկայությունը կրնա կրքերը մեղմել և ընտրությունը կատարել տալ օրինականության, համբարշխության և քրիստոնեական սիրո մթնոլորտի մեջ:

Դժբախտաբար հուսախաբ եղանք և վշտահար մեկնեցանք Ձեր հյուրընկալ երկրեն, որովհետև գտնվեցան մարդիկ, որոնք չկարողացան հասկնալ Մեր հոգին և ոչ ալ Մեր գործի քրիստոնեական ոգին, անխղճորեն քաղաքական վերագրումներ ընելով Մեզի:

Մեր մեկնումեն հետո, փետրվար 20-ին, Անթիլիասի մեջ կատարվեցավ ոչ օրինական ընտրություն մը Զարեհ եպիսկոպոսի վրա, որ Հայ Եկեղեցվո Նախկնդոսներու ժողովրդ հռչակեց անընդունելի, որով և մերժվեցավ անոր օծումը և Զարեհ եպիսկոպոս չկրցավ կաթողիկոս դառնալ: Այդ օրին սկսյալ Մենք բազմիցս կոչ ըրինք նախկին տեղապահ խորհն եպիսկոպոսին՝ հրավիրելով, որ օրինականության մեջ մտնեն և ենթարկվին Հայ Եկեղեցվո հոգևոր հեղինակության և միության ոգիին, սակայն ամեն անգամ գտնվեցանք մերժումի կամ լռության առջև:

Որպես հետևանք այդ աննախընթաց հոգևոր հակադարձապահական կեցվածքին, խորհն եպիսկոպոսի դեմ կբողոքեն և Զարեհ եպիսկոպոսի ընտրությունը ոչ օրինական և անընդունելի կգտնեն Անթիլիասի Աթոռի մնացյալ հինգ եպիսկոպոսներեն չորսը և միաբանության մեծամասնությունը, Ս. Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսո հայոց Պատրիարքական Աթոռները, Հայ Եկեղեցվո բոլոր 27 եպիսկոպոսները բացի մեկեն, և

* Անկախությունը վերաբերում է Գևորգ Զ. Կաթողիկոսի 1950 թվականի 7 նոյեմբեր թվակիր հեռագրին, ուղղված Թուրքիայի Հանրապետության նախագահին, Կոստանդնուպոլսի հայոց նոր պատրիարքի ընտրության հարցում Ստամբուլի կուսակալի արձակած հակասամանադրական նոր հրահանգի դեմ:

վերջապես գրեթե ամբողջ հայ հավատացյալ ժողովուրդը:

Այս բոլորն հետո տեղեկացանք, թե Կիլիկիո Աթոռին միաբանական ժողովը 23 հուլիսին օրինական մեծամասնությամբ նոր տեղապահ ընտրած է գերաշնորհ Տ. Խաղարեկյանին: Սակայն անհնազանդները և ոչ օրինականները բռնի ուժով և վայրագ միջոցներով, շարք մը միաբաններ մարմնապես ալ վիրավորելով, սարսափի մթնոլորտ մը ստեղծած են Անթիլիասեն ներս, որպեսզի նորընտիր տեղապահը չկարողանա իր իշխանությունը գործադրել, և այս բոլորին իբրև հետևանք, ոստիկանությունը ստիպված է եղած միջամտելու և խնդիրը հասած է պետական արդարադատության առաջ:

Տեղեկանալ այս բոլորի մասին Մեզ համար մեծ վիշտ է:

Որպես Մայրապետի Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Մենք իրավունք և պարտականություն կնկատենք Ձերդ Վսեմության բարձր ուշադրության հանձնել,

ա. որ գերաշնորհ Խաղարեկյանին Մենք կհանձնանք որպես օրինավորապես ընտրված տեղապահ Կիլիկիո Կաթողիկոսական Աթոռին,

բ. որ Ջարեհ եպիսկոպոսը ոչ կաթողիկոս է և ոչ ալ տեղապահ, և զուրկ որևէ հոգևոր մարշալական իշխանությունն Կաթողիկոսի իշխանությունը և շնորհը կբխին միայն Աստուծո ղորոմութենեն Ս. Հոգվո ներգործությամբ, կանոնական ձեռնադրությամբ և Սրբալույս Մեռոնի օծումով: Ընտրությունը, նույնիսկ եթե օրինական պայմաններու մեջ եղած ըլլա, ուրիշ բան չէ, եթե ոչ թեկնածություն մը առաջադրությունը՝ ներկայացված Եկեղեցվո նվիրապետության հոգևոր իշխանություն:

Միաժամանակ կոչ կընենք պետության ղեկավարի Ձեր բարձր գիտակցության, որ Ձեր հեղինակությամբ և արդար ու բարյացակամ աջակցությամբ օգնենք Հայ Եկեղեցիին և հայ հավատացյալ ժողովուրդին, որ հնարավոր չափով շուտ Անթիլիասի Հայոց Կաթողիկոսության Աթոռին մեջ վերահաստատվին տեղապահ Խաղարեկյանի սրբազանի և միաբանության օրինական իշխանությունը և ներքին խաղաղությունը:

«Շնորհք և խաղաղութիւն Ձեզ ի Տեառնէ»:

1956 թվականի փետրվար 20-ի «Քերի և անընդունելի» ընտրությունից հետո, հակառակորդ կողմը, որը՝ ղեռնակցականներու ազդեցության ներքև էր՝ ըստ վերջին Անթիլիասի դպրեվանքի դասախոս Բ. Նդիալանի («Հասկ», 1959 թ. օգոստոս-սեպտ., էջ 321), աշխատում էր բոլոր միջոցներով «մի կերպ» կատարել նաև «օծում»-ը: Այս բո-

լորից հետո Տ. Խորեն, Տ. Ջարեհ և Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոսները, փոխանակ անդրադառնալով իրենց հետևողականորեն բացասական և մերժողական դիրքին, որով վտանգվում էր Հայ Եկեղեցու միասնությունը, իրենց համախոհ գործակիցների ձեռքում կույր գործիք դարձած, փորձեցին «օծում»-ը կատարել սեպտեմբերի 2-ին, ոտնահարելով եկեղեցական կարգ ու կանոն, ավանդություն և Զեմադրության Մաշտոց:

Օգոստոսի 27-ին գերաշնորհ Տ. Խորեն եպիսկոպոսը հեռագրում էր Մայր Աթոռ սեպտեմբերի 2-ին կատարվելիք կաթողիկոսական օծման մասին.

«Վեհափառ Ջարեհ Կաթողիկոսի օծումը պիտի կատարվի սեպտեմբեր 2-ին, Անթիլիասի Մայր Տաճարին մեջ»:

Օգոստոսի 30-ին, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը, միշտ լավատես և ցանկացող խաղաղության, համերաշխության ձեռք էր երկարում նորից Անթիլիասին և նախատեսելով մեծ վտանգը, Տ. Խորեն, Տ. Ջարեհ և Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոսներին հայրաբար զգուշացնում էր հետո մնալ հակակառնական նոր արարքներ գործելուց, Հայ Եկեղեցու ծոցում պառակտում և հերձույտ ստեղծելու մտադրությունից և կոչ էր անում սրտից բխած ջերմ խոսքերով և հորդորներով՝ հետաձգել սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը, և խոստանում էր իր հայրապետական հեղինակությունը ի գործ դնել նոր գործնական առաջադրվող, ուղի գտնելու համար ի շահ Կիլիկյան Աթոռին և Ջարեհ եպիսկոպոսի կաթողիկոսական օծման:

Մինչև սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը հաշտության մի ելք գտնելու բոլոր հնարավորությունները կային և Վեհափառ Հայրապետը մի քանի պատվաբեր առաջարկներ կատարեց, ինչպես նշվեց, բայց այդ բոլորը մերժվեցին:

Վեհափառ Հայրապետը, ի պատասխան Տ. Խորեն եպիսկոպոսի օգոստոս 27 թվակիր հեռագրի, օգոստոսի 30-ին հեռագրում էր հետևյալը.

«Մեր միակ ցանկությունն է, որ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսի օծումը կատարվի կանոնական և համազգային համերաշխության պայմաններու մեջ: Եթե այդ երկու պայմանները չստեղծվին, հանրապետական հետաձգել սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը, որ կրնա անդամանելի բարդություն և վերջնական հերձված առաջացնել, ձեռնարկվող Եկեղեցիին ու Ազգին նպաստի տակ:

Փորձենք անգամ մը ևս միացյալ ճիգերով ստեղծել ըզձալի պայմանները ի սեր մեզ պուրբ հավատքի ու Ազգի միության:

Մենք ոչ մեկ անհաղթահարելի արգելք չենք տեսներ:

Ձեր կողմն դրական պատասխանի մը պարագային ձեզ ներկայացնելիք նոր առաջարկներ ունինք ի շահ ձեզ և ձեր Աթոռին:

Եինարար սուրբ գործի համար բնավ պետք չէ հուսահատիլ կամ խռովիլ: Պատասխանատու ենք Աստուծո և մեր պատմությանը առաջը:

Վեհափառ Հայրապետի այս հեռագիրը ի գիտություն հաղորդվեց նաև մեր նվիրապետական Աթոռներին և առաջնորդական թեմերին, ազգային կազմակերպություններին և մամուլին:

Վեհափառ Հայրապետը վստահ էր, որ կլավի իր այդ վերջին կոչը, և իր լավատեսությունը մեջ նա նույնիսկ խմբագրել էր հաջորդ հեռագիրն ևս, հղելու հորեն եպիսկոպոսին, անմիջապես որ Անթիլիասի կողմից դրական պատասխան ստացվեր:

Ահա՛ այդ հեռագրի բովանդակությունը.

«Առաջնորդված միևնույն սիրո և միության ոգիով, կառաջարկենք գերագույն ճիգով համաձայնություն գոյացնել կողմերու միջև, կազմելով հանձնախումբ՝ բաղկացած Ձերդ Սրբազնութենեն, իսկ արքեպիսկոպոսն և կողմերու մեկական աշխարհական ներկայացուցիչներն: Վերստին կոչ կրենք բոլորիդ՝ գործել իմաստություն, հեռատեսությամբ և շինարար ոգիով»:

«Այդ հեռագիրը կյանքի չկոչվեց սակայն: Եվ կրկին հարց ենք տալիս՝ ինչու՞ այդքան համառ գտնվեց մյուս կողմը: Որպեսզի հարկադրեն մի «օծո՞ւմ», որ աննախընթաց է մեր պատմության մեջ: Եվ ինչքան թեթևամտությամբ անթիլիասականների համակիր թերթերն սկսեցին ձեռնադրություն և օծման խորհրդի մասի նոր «տեսություններ» հայտնել ու պաշտանել, այն նկատելով պարզ ծիսակատարություն, ձևական արարողություն և այլն, ձեռնադրության և օծման սուրբ խորհուրդների նկատմամբ մեր Եկեղեցու դարավոր ըմբռնումն ու ոգին իջեցնելով աշխարհական մի ընտրության հաջորդող որոշ ձևական արարողությանց աստիճանին» («Էջմիածին», 1957 թ. փետրվար, էջ 11, «Խոսք տիար Հ. Խաչմանյանին»):

Խոր վրդովմունքով, շասնելու համար վրշտով, պետք է այստեղ արձանագրել պատմության համար այն փաստը, որ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի օգոստոս 30 թվակիր շինարար և վերջին կոչն էլ անլսելի մնաց:

Օգոստոսի 31-ին գերաշնորհ Տ. Խորեն եպիսկոպոսը հեռագրում էր Մայր Աթոռ.

«Ստացանք ընտրյալ կաթողիկոս Զարեհ Ա-ի և մեր անունով Ձերդ Վեհափառության

30 օգոստոսի հեռագիրը: Սրտագինս բաղձացող ենք երկու Աթոռներու համերաշխության ի շահ Եկեղեցիի և Ազգի: Մեր այդ բաղձանքին պատճառով էր, որ հետաձգեցինք օծումը մինչև այսօր, որով մեր խիղճը հանդարտ է Աստուծո և Եկեղեցիին և Ազգին առջև: Ներկայիս նոր հետաձգում բաղմաթիվ պատճառներով անկարելի է այլևս:

Կիսկորենք արտոնել Ձեր եպիսկոպոսներուն մասնակցիլ սեպտեմբեր 2-ի օծման՝ իբր դրական փաստ սիրալիք հարաբերության և քրիստոնեական ոգւովն: Օծումն վերջ Կիլիկյան Աթոռը տրամադիր է, ինչպես միշտ, բարյացակամորեն քննելու որևէ նոր առաջարկ»:

1956 թվականի սեպտեմբերի 2-ին, Անթիլիասի Մայր Տաճարում Տ. Զարեհ եպիսկոպոսի վրա կատարվեց հակականոնական մի արարողություն, մասնակցությամբ միայն 2 հայ եպիսկոպոսների և հակորեկյան ասորի Տ. Սևերիոս եպիսկոպոսի:

Սեպտեմբեր 2-ի դեպքով այրվեցին հաշտության կամուրջները և չբացան համերաշխության հույսերը: Այդ առթիվ հայ ժողովուրդը արտահայտեց իր ազնիվ և արդար ցասումը. «Ինչու՞ գիտակցորեն այնպիսի մի օծում կատարվեց, որի հետևանքով հնարավոր հաշտության բոլոր կամուրջները քանդվեցին» («Խոսք տիար Հ. Խաչմանյանին», «Էջմիածին», 1957 թ. փետրվար, էջ 10):

Կիլիկյան միաբանության մեծամասնությունը, Լիբանանի և Սիրիայի հայ ժողովրդի ջախջախիչ մեծամասնության հետ, մամուլը, ազգային կազմակերպությունները, ի վերջո հասարակական կարծիքը վրդովմունքով դատապարտեցին սեպտեմբեր 2-ի ակտը, որն է՛լ ավելի էր բորբոքում կրքերը, խորացնում տարակարծությունները: Խաղաղ արքեպիսկոպոսը, թարգմանը հանդիսանալով հասարակական վրդովմունքի, սեպտեմբեր 3 թվակիր հեռագրով գրում էր Վեհափառ Հայրապետին.

«Սրտի ցավով կհաղորդենք Ձերդ Ս. Օծության, որ այսօր, սեպտեմբեր 2-ին, տեղի ունեցավ Զարեհ եպիսկոպոսի օծումը Անթիլիասի մեջ, մասնակցությամբ Խորեն և Ղևոնդ եպիսկոպոսներու և ասորի հակորեկյան եպիսկոպոսի մը: Աթոռիս միաբանության մեծամասնությունը, հաստատ մնալով Կահիրեի ժողովի որոշումներուն, թերի և անընդունելի նկատելով փետրվար 20-ի ընտրությունը, շմասնակցեցավ արարողության: Կանոններու և ավանդությանց խախտումը կհանձնենք նվիրապետական Աթոռներու ուշադրության, սպասելով օրինավոր կարգադրության՝ ի պաշտպանություն Եկեղեցվո օրենքներուն»:

Սեպտեմբեր 6 թվակիր Վեհափառ Հայրապետին ուղղած իր հեռագրով, հանուն Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի և համայն հայ հոգևորականության, նմանապես բողոքում էր ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքը՝ սեպտեմբեր 2-ի արարողության դեմ և դատապարտում այն, որպես հակակառնական արարք։

Անթիլիասի սեպտեմբեր 2-ի արարքը, իբրև ոտնակոխում եկեղեցական օրինաց և բնութագրում Եկեղեցվո բարձրագույն հեղինակության դեմ, ըստ մեզ բարոյական մահվան դատալիքին է օժտվողին և օժողունքում, մեծ ցավ պատճառելով բոլորիս։

Վեհափառ Հայրապետը, խաղաղ արքեպիսկոպոսին ուղղած իր սեպտեմբեր 8 թվակիր հետևյալ պատասխան հեռագրով, արտահայտելով իր խորունկ վիշտը և հոգեկան խռովքը, դատապարտում էր եղածը որպես ոչ օրինավոր ձեռնադրություն և օժում և շեշտում էր, որ հայ ժողովուրդը և Հայ Եկեղեցին երբեք չեն կարող հանդուրժել նման արարողություն, Հայ Եկեղեցու դարավոր օրենքների և ավանդությանը լույսի տակ։

Սարսուռով կարգացինք Ձեր հեռագիրը Անթիլիասի Տաճարին մեջ Զարեհ եպիսկոպոսի վրա կատարված արարողության մասին սեպտեմբեր 2-ին։ Կողքանք կացությունը, որ ստեղծված է Ձեր Աթոռին ներս և լիովին կրածնենք Ձեր և Ձեր միաբանության վիշտն ու հոգեկան խռովքը։

Մենք ամեն բան փորձեցինք վեց ամիսն ի վեր, բոլորին ներշնչելու համար մեր սուրբ հավատքի ու Ազգի միության և անբաժանելիության ոգին։

Այժմ ցավով կհաստատենք, որ փետրվար 20-ի թերի և անընդունելի ընտրութենեն հետո, սեպտեմբեր 2-ին Զարեհ եպիսկոպոսի վրա կատարված է արարողություն մը, որ կարելի չէ ձեռնադրություն և օժում համարել, վասնզի կատարվածը հակառակ է մեր եկեղեցական սուրբ կանոններուն և ավանդությանը և բոլորովին խորթ Հայաստանյայց Եկեղեցվո ազգային նկարագրին և ոգվուն։

Հայ Եկեղեցին ու հայ ժողովուրդը երբեք պիտի չհանդուրժեն, որ հայ հոգևորական մի իր իշխանությունը ստանա ոչ հայ հոգևորականներու ձեռնադրությամբ, այլապես մահացու ըլլալու աստիճան վտանգավոր նախընթաց մը ստեղծված պիտի ըլլա մեր Եկեղեցվո ապագային համար։ Մենք վստահ ենք, թե պիտի չգտնվի Հայ Եկեղեցվո ճշմարիտ սպասավոր մը, պիտի չգտնվի հայ հավատացյալ մը, որ հաշտվի սեպտեմբեր 2-ին գործված արարքին հետ։ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը կնկատե Ձեր Աթոռի մեջ տեղի ունեցած ան-

դարմանելի հակաօրինականություն մը, որով խորեն, Զարեհ և Ղևոնդ եպիսկոպոսները իրժամ են իրենց հանձնված սուրբ ավանդները անվթար պահելու և պահպանելու ուխտը։

Ձեզ և Ձեր հավատարիմ օրինապահ միաբաններուն կմաղթենք իմաստություն, համբերություն, ուժ և եռանդ, որպեսզի Աստուծո օգնությամբ կարողանաք վերահաստատել Ձեր Աթոռին ներս օրինավոր իշխանություն, հոգևոր հեղինակություն և խաղաղություն, առաջնորդված Հայ Եկեղեցվո միության փրկարար ու շինարար ոգիին։

Սեպտեմբեր 2-ի «օժում»-ը դուռ բացավ նոր վեճերի ու պայքարի։ «Օժում»-ից հետո «սիրո նոր ոգու» փոխարեն հանդես եկավ «աստվածության հաղթական ոգին» և պառակտումը ոչ թե չբացավ, ինչպես վարժում էին մի շարք ազնիվ մարդիկ, այլ խորացավ։

Մինչ այդ հույս կար, որ «Կիլիկիո Հայրապետության շուրջ ստեղծված տխուր կացությունը շուտով պիտի գտներ իր բանավոր լուծումը՝ կողմերու փոխադարձ զիջողությամբ, զոհողությամբ և հասկացողությամբ» («Հասկ», 1959 թ. № 10, էջ 385, Ա Մանուկյանի 1957 թ. փետրվար 25 թվակիր անձնական նամակը ուղղված Անթիլիասի աթոռակալին)։

Միաբանության մեծամասնությունը, ժողովրդի հոծ զանգվածի և մամուլի մեծամասնության հետ, իրավացի կերպով մերժում էր սեպտեմբեր 2-ի «օժման» վավերականությունը, ըստ մեր Եկեղեցու պատմության, կանոնների և ավանդության։ Իսկ անթիլասականները ոտնահարել փորձեցին թե՛ առաքելական կանոնները, թե՛ տիեզերական ժողովի և թե՛ հայ կանոնագրքի սկզբունքները, արդարացնելու համար սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը և առաջ բաշեցին նույնիսկ աստվածաբանական, կանոնական անհեթեթ տեսություններ։

Ոտնահարել մեր Եկեղեցու կանոնները, անարգել փորձել Եկեղեցու խորհուրդները նշանակում է իմաստազրկել Հայ Եկեղեցուն որպես աստվածահիմն կրոնա-բարոյական հաստատություն։ Այսպես կարող էին մտածել միայն կրոնական ոչ մեկ մտահոգություն և հավատ չունեցող մարդիկ, Բայց ցավալին այն է, որ «Հասկ»-ը իր 1959 թվականի հունիսի համարում (էջ 228), յուրացնելով նման անհեթեթ տեսություններ, տխուր փաստաբանի դերն է ստանձնել, արդարացնել փորձելով սեպտեմբեր 2-ի արարքը։

«Հասկ»-ը, իր 1959 թվականի 6-րդ համարում, սպիտակի վրա սև մեծատառերով գրել է. «Կաթողիկոսությունը բնառությամբ

է: Օծումը եկեղեցականորեն նվիրագործումն է ժողովրդական կամփի» (ընդգծումը «Հասկ»-ին է):

Այս տողերը կարգալիս մարդ նախ մտածում է, որ 1956 թվականի փետրվարի 20-ին Անթիլիասում ընտրվել է մի որևէ աշխարհիկ կազմակերպության նախագահ, և ոչ թե Հայ Եկեղեցու նվիրապետական մասնավոր մեկ Աթոռի՝ Կիլիկյան աթոռի Գլուխ, Հայրապետ:

Յուրահատուկ է «Հասկ»-ի փաստարկումը ի պաշտպանություն իր տեսակետի: «Հասկ»-ը, շփոթված եպիսկոպոսական դասի դիմադրությունից և հայ հավատացյալ ժողովրդի համատարած վրդովմունքից, այդ անօրինակ «օծում»-ից 2 տարի անց փորձում է ապացուցել, որ կառնուրն ու էականը կաթողիկոսական ընտրությունն է, իսկ ձեռնադրությունը և օծումը՝ «հետսամուտ սովորություն է միայն Հայաստանյայց եկեղեցվո հատուկ» (ընդգծումը խմբագրությանն է), և հետևաբար դա զուտ ձևականություն է, կարող է և չկատարվել:

Մի պահ համաձայնվենք «Հասկ»-ի այս տեսության հետ, ծախքը և մի կողմ թողնենք առաքելական և տիեզերական ժողովների կանոնները, Հայ Եկեղեցու պատմությունը, ավանդությունը, աստվածաբանությունը և հարց տանք, որ եթե օծումը ձևականություն և հետսամուտ սովորություն է և կաթողիկոսական ընտրության մեջ էականը միայն ընտրությունն է, ապա ինչու՞ համար Տ. Խորեն եպիսկոպոսը փետրվարի 20-ից մինչև սեպտեմբեր դիմեց ամեն տեսակ միջոցների, ինչպես փաստերը վկայում են, բավարար թվով հայ եպիսկոպոսների մասնակցությունը ապահովելու համար օծման, և ապա միայն, հուսահատ հայ եպիսկոպոսական դասի արի և մերժողական կեցվածքից, դիմեց մի օտար եպիսկոպոսի:

Այս առթիվ ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքը, իր 11 հունվար 1957 թվակիր պաշտոնական մեկ նամակում գրում էր հետևյալը. «Պատմականորեն և իրավաբանորեն ունինք կաթողիկոսական կարգ ձեռնադրությամբ և օծումով, հոգ չէ թե օծումը վերջամուտ եղած ըլլա՞ր: Ժամանակի ընթացքին մուտք գտած է այն մեր եկեղեցվույն մեջ, հավանաբար Կիլիկյան շրջանին, տարբերելով, այսպես, մյուս եկեղեցիներին՝ որոնք պահած են հին սովորությունը կամ ավանդությունը: Կարգերու տվչության էական և շնորհատու պայմանը և առաքելական ձևն է ձեռնադրությունը միայն, ուր ոգեկոչումը կրկն շնորհաբաշխ Ս. Հոգվույն: Նկատեցեք այս միայն, եթե կուզեք, աստվածա-

բանական: Բայց ձեռնադրությունն ալ ունի իր կանոնական պայմանները, որոնց գլխավորն է վկայությունը «ամենայն ժողովրդեան»:

«Ջարեհ եպիսկոպոսի ձեռնադրությունը չէ լրացուցած այս պայմանը: Ամբողջ ժողովուրդը չէ վկայած անոր արժանավորության և հակառակն ալ է ըրած: Ավելին ալ, չէ հարգած եկեղեցվո կանոնը, հոգ չէ թե հին եղած ըլլա՞ր: Օտարադավան եպիսկոպոս մը մասնակցած է արարողության: Այնպես որ ոչ ձեռնադրությունը, ոչ ալ օծումը վավերական կարելի է նկատել, որով և Ջարեհ եպիսկոպոսի կաթողիկոսությունը կմնա անվավեր: Թողունք այն ծանրակշիռ պարագան ալ, ըստ որում ան դժբախտաբար ընտրելին է եղած կուսակցության մը՝ որ հոգեկան ոչ մեկ կապ ունի եկեղեցիին հետ և գիտենք, թե ինչ անխոստովանելի մտահոգություններ անաշնորհված է: Ջարեհ եպիսկոպոս հանդուրժած է ասոր»:

Ահա թե ինչու ձեռնհաս և իրավասու հայ եպիսկոպոսական դասը, Կահիրեի եպիսկոպոսական ժողովի ռզով, հրաժարվել է մասնակցելուց ձեռնադրության և օծման: Եկեղեցական կանոնների և կանոնական սկզբունքների լույսի տակ, սեպտեմբեր 2-ի ակտը օրինական չէ: Ժողովրդական ընտրությունից հետո, կաթողիկոսական շնորհը և պաշտոնը տրվում են ձեռնադրությամբ և օծումով: Կաթողիկոսությունը Հայ Եկեղեցում վարչական պաշտոն չէ միայն, այլ մանավանդ հոգևոր գերագույն իշխանություն:

Ըստ մեր եկեղեցու կարգ ու կանոնի և դարավոր ծիսական կառույցի, որն ամփոփվել է Մաշտոցում, ձեռնադրությամբ և օծմամբ է միայն, որ շնորհվում է հոգևոր աստիճան և իշխանություն թե՛ սարկավազին, թե՛ քահանային, թե՛ եպիսկոպոսին և թե՛ կաթողիկոսին: 1800 թվականի մայիսի 8-ին Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղունցը ընտրվել էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս և այդ հանգամանքով Պետերբուրգից ճանապարհվել էր դեպի Մայր Աթոռ: Թիֆլիսում նա 1801 թվականի մարտի 8-ին մահացավ էջմիածին անգամ չհասած, որով և իրավամբ շմտավ կաթողիկոսական զավազանագրքի մեջ որպես կաթողիկոս, որովհետև ընտրությունից հետո չէր ստացել ձեռնադրություն և օծում:

1884 թվականի մայիսի 9-ին կաթողիկոս ընտրվեց Ներսես արքեպիսկոպոս Վարժապետյանը: Ցարը վավերացրեց նրա ընտրությունը: Վարժապետյանը հրաժարվել էր իր հիվանդության պատճառով: Ազգը մերժեց սակայն նրա հրաժարականը: Նույն տարվա հոկտեմբերի 26-ին մահացավ Վարժապետ-

յանը, բայց շանցավ կաթողիկոսական գավազանագրքի մեջ որպես կաթողիկոս: «Ավանդական և ծիսական կանոն է,— գրում է Օրմանյան սրբազանը (Ազգապատում», հատ. 9, էջ 3776),— նորընտիր կաթողիկոսներուն անունը եկեղեցական պաշտամանի մեջ հիշատակելու համար, սպասել անոնց օծվելուն, որ իրենց գահակալության իսկական նվիրագործումն է: Այսպես կգրե նաև կաթողիկոսական օծման Մաշտոցը»:

«Ընտրությունը,— ինչպես նշվել է ճիշտ կերպով Վեհափառ Հայրապետի՝ Լիբանանյան Հանրապետության նախագահ Շամունին ուղղված օգոստոս 13 թվակիր նամակում,— նույնիսկ եթե օրինական պայմաններում մեջ եղած ըլլա, ուրիշ բան չէ, եթե ոչ թեկնածության մը առաջադրությունը՝ ներկայացված եկեղեցվո նվիրապետության հոգևոր իշխանությանը»:

Կանոնագրական տեսակետից կաթողիկոսական ընտրությունը երբեք էլ Հայաստանյայց եկեղեցում չի ունեցել մի ճշգրիտ ձև, թեև պահվել է ընտրության ժողովրդավարական սկզբունքը:

Ընտրության ժողովրդավարական այդ սկզբունքը գործադրվում է նաև մեր նվիրապետական ավելի փոքր աստիճանների թեկնածուների ընտրության հարցում: Այսպես, օրինակ, քահանան և եպիսկոպոսը ընտրվում են ժողովրդի կողմից և ապա «ընծայության գրով» կամ համախառնակներով ներկայացվում հոգևոր իշխանության՝ ձեռնադրության միջոցով ստանալու համար յուրաքանչյուրը իրենց համապատասխան հոգևոր աստիճանի լիակատար իշխանություն: Այս է Մաշտոցի կանոնը: Ոչ ոք չաճանա չի կարող լինել միայն ընտրությամբ: Ոչ ոք չի կարող եպիսկոպոս լինել միայն ընտրությամբ: Եթե մեր եկեղեցին այսպիսի կանոնական սկզբունք և նախանձախնդրություն է հանդես բերում նվիրապետական ավելի փոքր աստիճանների համար, որքա՞ն առավել կաթողիկոսի համար, որը Գերագույն Պետն է Հայ եկեղեցու և Գլուխը նվիրապետության:

Չպետք է մոռանալ նաև մի այլ հանգամանք: Դա այն է, որ չպետք է երբեք շփոթել կաթողիկոսական աստիճանը պատրիարքի պաշտոնի հետ, որ զուտ վարչական իշխանություն է, կատարված ընտրությամբ, ինչպես մեր, այնպես էլ այլ եկեղեցիներին մեջ:

Բայց կաթողիկոսը պատրիարք չէ: Կաթողիկոսը մարմնավորում է Հայ եկեղեցու հոգևոր և վարչական գերագույն իշխանության լիությունը, և այդ պաշտոնին հոշովում է Ս. Հոգու միջնորդությամբ և եկեղեցու նվիրապետական ամբողջությունը և լիությունը ներկայացնող եպիսկոպոսների ձեռնադրությամբ և օծումով. «աստուածաբանալ Քահա-

նայապետ, որ աստուածատիպ գագաթան օծութեամբ, ինքնիշխան զուլփ եկեղեցու է կարգեալ»:

Օրինավոր կաթողիկոսական ընտրությունը կատարվում է «համօրէն ժողովրդովք հայասեռ Ազգիս հանդերձ ժառանգաւորօք եկեղեցույն» (Մաշտոց), որից հետո մատուցողեցուն» (Մաշտոց), որից հետո մատուցվում է սուրբ պատարագ, ընծայալը, եպիսկոպոսները և եկեղեցական դասի և համայն հավատացյալ ժողովրդի առաջ և «առաջի Սրբոյ Սեղանոյն ընթեռնու զթուղթ ուխտի»: Ապա ընծայալը, որ «ընտրեցաւ և կոչեցաւ ի կարգ պաշտաման և ի պատիւ կաթողիկոսութեան հայրապետական...», եպիսկոպոսների ձեռամբ, «ի ձեռն այսր կոչման և ձեռնադրութեան առնու զընդհան և զգօրութիւն» հայրապետի, որով և իրավունք է ստանում եպիսկոպոս ձեռնադրելու և Ս. Մեռոն օրհնելու Կաթողիկոսը ձեռնադրվում է և օծվում ինչպես եպիսկոպոսը, բայց այս անգամ «յեպիսկոպոսութենէ ի կաթողիկոսութիւն, ըստ վկայութեան անձին իւրոյ և ամենայն ժողովրդեան», որից հետո «եպիսկոպոսունք զձեռս իւրեանց եղեալ», կատարում են ձեռնադրությունը: Կաթողիկոսական ձեռնադրության և օծման կանոնը ենթադրում է կաթողիկոսի վրա մասնավոր կարգի իշխանություն, որն ավելի բարձր է եպիսկոպոսական պարզ իշխանությունից, և որը նորից շնորհվում է ձեռնադրությամբ և օծմամբ (տե՛ս «Մաշտոց ձեռնադրութեան և օծման կաթողիկոսի»):

Ձեռնադրությունից և օծումից հետո միայն, ըստ նույն Մաշտոցի («Կանոն ձեռնադրութեան և օծման կաթողիկոսի», Վարդապատ, 1876, էջ 19), ընտրյալը «կոչի... կաթողիկոս...», և սկսվում է նրա անվան հիշատակությունը եկեղեցում:

Այս ճշմարտությունների լույսի տակ, սեպտեմբերի 2-ին Տ. Զարեհ եպիսկոպոսի վրա կատարված արարողությունը, երկու հայ և մի ասորի եպիսկոպոսների ձեռքով, իրավահանդես և պատմականորեն վավերական չէ, ըստ Հայ եկեղեցու կանոնների և ավանդությանց: Հետևաբար Տ. Զարեհ եպիսկոպոսը ոչ միայն զուրկ է կաթողիկոսական իշխանությունից, այլ նաև Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոսների հետ պատասխանատու Հայ եկեղեցու նվիրապետության առաջ՝ իրենց հանձնված սուրբ պաշտպանելու ուխտը դրժած լինելու և ներքին հրձված առաջ բերելու համար, ինչպես նշել է Վեհափառ Հայրապետը:

Մայր Աթոռ, Վեհափառ Հայրապետը և Հայ եկեղեցու ողջ եպիսկոպոսական դասը երբեք չէին կարող հաշտվել նման մի արարքի հետ: Եվ Վեհափառ Հայրապետը դատապարտեց սեպտեմբեր 2-ի ակտը:

1956 թվականի նոյեմբերի 25 թվակիր նամակով Վեհափառ Հայրապետը գրում էր ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքին։

«Ինչպես ծանոթ է Ձերդ Ամենապատվության, մեր տեսակետն ու իղձն էր, որ Անթիլիասի տաճնապար կերպով մը վերջ գտներ, կողմերու փոխադարձ զիջումներով, Կահիրեի Համաձայնագրի ոգին պահելով։ Մենք հետևողականորեն հետապնդեցինք, որ ելք մը գտնվի։ Եթե օրը-օրին տեղյակ ըլլայինք կողմերու բանակցությանց արդյունքներուն, վստահ ենք, թե հարցը ուրիշ վախճան կունենար։ Բայց հետո միայն տեղեկացանք— շատ ուշ—, թե Նիդի արքեպիսկոպոս ինքզինքը տեսակ մը Մեր լիազորը և բանագնացը ցույց տալով, վճիռներ է արձակել, թե «Վեհափառը այս կետին համաձայն չըլլար», «Վեհափառը չընդունիր» և այլն, առանց նույնիսկ Մեզ տեղյակ պահելու այդ բանակցությանց ընթացքին։ Ընդուն է, թե Մենք զայն բանագնաց նշանակեցինք Մեր Անթիլիաս գտնված ատեն, բայց իր այդ պաշտոնը հոն ալ վերջացավ։ Հետագային Մենք իրեն ոչ մեկ լիազորություն չենք տված։ Փարիզին իրեն գրած մեկ նամակնուս մեջ, 4 ապրիլ թվակիր, միայն այսքան ըսել էինք իրեն. «Հետևեցե՛ք Անթիլիասի տաճնապի ընթացքին և տեղյակ պահեցե՛ք Մեզ»։ Ուրիշ ոչինչ։ Մինչև սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը Մենք Մեր լավատեսությունը բնավ չէինք կորսնցուցած և վստահ էինք, թե ելք մը պիտի գտնվի։ Ավելին. տրամադիր էինք Մայր Աթոռի հեղինակությունը ի գործ դնել դժգոհ կողմը մեղմելու համար՝ ի խնդիր Զարեհ եպիսկոպոսի կաթողիկոսանալուն։ Այդ մտադրությունը է, որ Մեր վերջին հեռագիրը հղեցինք խորհրդի եպիսկոպոսին։ Մեծ սխալ մը գործեցին անապարելով։ Բայց այժմ եղածը եղած է։ Եվ եղածը այնպիսի հակաօրինակա-նություն մըն է, որ չենք տեսներ ինչպես կարելի կրնա ըլլալ ընդունելի դարձնել։ Անձնապես Մեր մեջ ամեն բարյացակամություն կա, սակայն կատարվածը բարյացակամու-թյամբ կարելի չէ լուծել։ Պարզ է, որ որևէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, որևէ հոգևոր պատասխանատու իշխանություն պիտի չկրնա վավերացնել մեր սուրբ կանոններուն. և ամանդությանց հակառակ եղած օծում մը, այն ալ օտար եպիսկոպոսի մը մասնակցու-թյամբ։ Ձեր առաջարկը երկրորդ օծում մըն է իսկության մեջ, և վստահաբար պիտի չթողուն, որ Զարեհ եպիսկոպոս այդ նպատակով Ս. Էջմիածին ուխտի գալ եվ հետևարար ի՞նչ պիտի ըլլա հետևանքը... Ստացված տեղեկություններն և մանավանդ թերթերն կհասկցվի, թե միաբանության օրինական մեծամասնությունը իր գլուխը ունենալով հաղ արքեպիսկոպոս, կհետապնդե նոր կեղ-

րոն մը ստեղծել և զայն հույսով օրինավոր Աթոռ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Մեզ կհամա-տիացնեն, թե ժողովուրդի մեծամասնությու-նը այդ կողմն է և եթե պետական իշխանու-թյունը արգելք չհանդիսանա, այդ ծրագիրը արագ կերպով իրականություն կրնա դառ-նալ։ Անկեղծ ըլլալու համար պետք է խոս-տովանինք Ձեզի, որ Մեր ներսեն ձայն մը Մեզի կթելադրե, թե այդ ալ նիշտ չէ։ Այն-քան ուրիշ ցավեր և հոգեր ունինք, որ բա-ժանում Եկեղեցիի և Ազգի միայն վնասարե-կրնա ըլլալ Մեզ համար։ Բայց մյուս կողմն ալ, ի՞նչպես կարելի է հաշտվիլ ստեղծված կացության հետ։

Երկու ծանրակշիռ պարագա կա՝ նախ սեպ-տեմբեր 2-ի ապօրինի օծումը և երկրորդ՝ ժողովուրդի զանգվածային դժգոհությու-նը, մեջը ըլլալով միաբանության մեծամասնու-թյունը։ Արդյոք Աստուծո ապավինելով, թո-ղունք, որ ժամանակը լուծե կնճիղը։ Մեր Գերագույն Հոգևոր խորհուրդը անհրաժեշտ կգտնե, որ հատուկ կոնգրակով մը ի գիտու-թյուն մեր ժողովուրդին ներկայացնենք՝ ա. Անթիլիասի տաճնապար և իրադարձու-թյունները.

բ. Ի խնդիր համերաշխության և միության Մայր Աթոռի՝ գործ դրած ճիգերը.

գ. Սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը մեր Եկեղեցվո կանոններու և ավանդությանց լույսին տակ.

դ. Հրավիրել Ազգային-եկեղեցական ժո-ղով, առաջիկա տարի, վերջնական վերաբեր-մունք ճշտելու համար հանուն Եկեղեցվո։

Այս սկզբունքների լույսի տակ, պոռթկաց նաև Ազգի խղճմտանքը, ընդվզեց ազգային-եկեղեցական գիտակցությունը անթիլիասա-կանների դեմ։

Համատարած համազգային վրդովմունքի և հասարակական կարծիքի արտահայտու-թյունն էր Հայկական Բարեգործական Ընդ-հանուր Միության Կենտրոնական վարչու-թյան նախագահ պր. Ալեքս Մանուկյանի ճառը, արտասանված Միության Ամերիկայի մասնաճյուղերի համագումարի փակման ճաշկերույթին, 1958 թվականի հունիսի 15-ին, ուր ասում էր.

«Ձեզի անծանոթ չեն այն շարք մը մեղա-դրանքները, որ հաճախ ուղղված են մեր Միության դեմ մեր Ազգին մեջ գործող կազ-մակերպված ուժի մը կողմն։ Վերջին քանի մը տարիներու ընթացքին, Բարեգործական հասցեի նետված անվասարկություններու թիվը անհամամատորեն բարձրացած է և տեսակը անհանդուրժելի դարձած, այն աս-տիճան, որ այս օրերուն մենք բոլորս ալ— կազմակերպություն, վարչություն, պաշտո-նություն և անդամակցություն— կամբաս-տանվինք իբր հայ ժողովուրդի թշնամիներ

և Սփյուռքի մեջ մեր ապրած երկիրներու օրենքներուն դեմ մեղանշողներ:

Եվ այս բոլորը անոր համար, որ մենք իբրև հայեր և Բարեգործական իբր կազմակերպություն մեր անվերապահ հավատարմությունը հայտնած ենք Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ Մայր Աթոռին, կեդրոնական խարխալը հայուն հավատքին, և որդիական ակնածանքով ընդունած ենք Ամենայն Հայոց Հայրապետին հոգեւոր առաջնորդությունն ու հայրական խորհուրդները:

Մեր այս դիրքը բնականաբար պիտի շեշտեր մեր վերապահությունը հանդեպ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ ալոսովան իշխանավորներուն և մենք պիտի վարանեինք շարունակելու մեր նյութական ու բարոյական օժանդակությունը, երբ համոզվեցանք, որ Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ գերագույն շահը կանտեսվեր ու կատարադասվեր հատվածական շահերու և նախասիրությունից:

Այն օրը, երբ, խոսովահույլ ընտրութենէ մը վերջ, Հայ Եկեղեցւոյ կանոններուն և նվիրագործված ավանդությանց հակառակ կաթողիկոսական օծում պարտադրվեցավ մեր ժողովուրդին, մեզի համար պարզ էր այլևս, թէ Կիլիկիոյ նվիրագետական Աթոռը և Անթիլիասի Դպրեվանքը, որոնց երկուքին համար ալ մեզմէ շատերը անձնապէս և Բարեգործական իբր կազմակերպություն կարևոր զոհողություններ ըրած էին, ենթարկված էին հատվածի մը գերիշխանության և պիտի ծառայէին միայն քաղաքական նպատակներու: Կատարված դեպքը բնական պարագաներու հետևանքով և խաղաղ միջոցներով տեղի ունեցած փոփոխություն մը չէր: Եթէ այդպէս եղած ըլլար, կրնայինք դժգոհելու պատճառ ունենալ, բայց ոչ գանգատելու: Սակայն գործի գլուխ անցած էին մարդիկ, որոնք երկար տարիներու ընթացքին անբարեխղճորեն պայքարած էին բոլոր այն կազմակերպությունց դեմ, որոնք Անթիլիասը իբր նվիրագետության մը Աթոռ և իբր լուսավորության կեդրոն քաջալերած ու հովանավորած էին:

Դպրեվանքի լուսահոգի հիմնադիրները, երջանկահիշատակ Շահն արքեպիսկոպոս Գասպարյան և հավատ ողբացալ Բաբգեն Ա Աթոռակից կաթողիկոս ու անոնց արծանավոր հաջորդները, կվայելին անվերապահ վստահությունը եկեղեցասեր ու ազգասեր բազմաթիւ ազգայիններու և կազմակերպությունց: Կիլիկիան Աթոռին վերջին Գահակալը, Գարեգին կաթողիկոս, իր անգերազանցելի նվիրումով ու հմտությամբ, մեծապէս բարձրացուցած էր Դպրեվանքի վարկը և սիրտ, վստահության և հարգանքի վրա հիմնված հարաբերությանց զորավոր կապ մը ստեղծած էր Մայր Աթոռին և իր գլխավորած

Աթոռին միջև: Փոխադարձ վերապահություններն ու կասկածները փարատած էին և Մայր Աթոռի հոգեւոր գերագահությունը անվիճելիորեն հստակ ընծայված էր:

Գարեգին Վեհափառի վախճանումը առիթ հայթայթեց պատեհապաշտ կազմակերպության մը, որ միջոցներու մեջ խտրություն չդրավ իր ազդեցության ներքէ առնելու համար Կիլիկիան Աթոռը: Նպատակը որոշ էր: Հայաստանյայց Եկեղեցին ամենեւնի ազդեցիկ միջոցն էր տիրելու Սփյուռքի հայ համայնքներուն և Կիլիկիոյ թափուր Աթոռը լավագույն ձամբան էր այդ նպատակին իրականացման առաջնորդող:

Ոչ ոք իրավունք ունի մեղադրելու մարդիկ, որ ազնիւ գաղափարներու իրականացման համար պայքարելու կորովը, քաջությունն ու վճռականությունը ունին, պայմանավ, սակայն, որ իրենց պայքարի զենքերը թունավոր չըլլան և իրենց գործածած միջոցները բարոյապէս անառարկելի ըլլան, գերծ մոլեռանդութենէ, կիրքէ և փառատենչութենէ:

Կիլիկիոյ Աթոռին ամեն գնով տիրելու համար ի գործ դրված միջոցները, դժբախտաբար, զուրկ եղան բարոյական հիմունքներէ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հայրական խրատները, խորհուրդներն ու կոչերը արհամարհվեցան, եպիսկոպոսական դասուն կողմէ գրեթէ միաձայնությամբ բանաձևված հաշտարար առաջարկները ծաղր ու ծանակի առարկա եղան և Սահակներու, Բարգեշներու և Գարեգիններու Հայապետական Աթոռը դուրս հանվեցավ Հայ Եկեղեցւոյ միութենէն ու ամբողջականութենէն:

Մեզի համար կարևորը և ողբալին Կիլիկիան Աթոռին ներկա գահակալին անձը չէ, այլ անոր գլխավորած հաստատության անկախության կորուստն ու շահագործումն է հօգուտ հատվածական նպատակներու: Զարհ հպիսկոպոս հազիւ բարձրացած էր Կիլիկիոյ նվիրագետության Աթոռը, երբ պարտավորվեցավ իր իշխանության սահմանները ընդարձակել և տարածել իր իրավասութենէն դուրս գտնված համայնքներու վրա:

«Թէ ակնարկված քաղաքական կուսակցությունը ի՞նչ դեր ունեցած է այս գործողություններուն մեջ, հստակորեն կպարզվի իր Անեիրիկայի Կեդրոնական կոմիտեին անունով գրված և ստորագրված նամակէ մը, որ վերջերս հրատարակվեցավ «Ջահակիր» անունով ոչ կուսակցական թերթին մեջ:

Ահա թէ ինչ կգրէ Կեդրոնական կոմիտեին բարտուղարը.

«Նոր գարմանքով կարգացինք ձեր սեպտեմբեր 4 թվակիրը: Կշեռտենք, որ մեր թեմի Անեիրիկասի միացման հարցը գերազանցորեն Բ-ի (այսինքն Բյուրոյի) գործն է: Կատարելապէս, բացարձակորեն ու տառա-

ցիորեն ճիշտ: ...Այդ նախաձեռնությունը դուր ստանձնած էիք անցյալ դեկտեմբերին մեզի հղած ձեր գրավոր հրահանգ-ծրագրով, որուն գործադրության անցանք մենք, կատարեցինք մեր վրա դրված գործին բաժինը և պարզապես հետապնդեցինք անոր— ձեր մատնանշած և հրահանգած բնական լուրը: ...Ամեն կերպ, ամբողջ հոգիով ու լարված ջղերով հետամտու աղանք, որպեսզի գործադրվի Անթիլիասի պատմական վերածնունդի մեզի վերապահված գործի բաժինը: Եվ միշտ հավատացինք ու կհավատանք, որ այս գործի տերը, անմիջորեն ամենատեղյակ աղբյուրը և միակ վարիչը դուք եք»:

Տարակույս կա՞, ուրեմն, թե որո՞նք եղան գլխավոր պատասխանատուները, որ Անթիլիաս դուրս ելլե իր սահմաններեն և անհրելի ոտնձգություններ կատարե պատմական անվիճելի ավանդությունը ու իրավունքով էջմիածնական համայնքներու մեջ:

Առաջին ոտնձգությունը կատարվեցով Ամերիկայի մեջ: Անցյալ տարվան հոկտեմբեր ամսուն սկիզբները Ամերիկա հասավ Կիլիկյան Աթոռի նվիրակ եպիսկոպոսը և միանգամ ընդմիշտ հավերժացուց բաժանումը անջատյալ տարրին, քանդելով իրավախոհության բոլոր կարելիությունները և մերձեցման կամուրջները:

Այս պահուս նման բաժանումներու սպառնալիք կտարածվի Սփյուռքի այլ համայնքներու մեջ և արտասահմանի հայություն գոյության և կյանքի առևտրական միակ ազդակը հանդիսացող Հայաստանյայց Եկեղեցւո ժողովի մեջ կստեղծվի հերձված մը, որ չարաղետ է և սպառնիչ:

Մենք պիտի բավականանայինք այս ցավալի կացության հանդեպ արձանագրելով մեր վիշտը և այլևս պիտի չհետաքրքրվենք անջատյալ տարրով, եթե ան գոհանար իր ձեռք ձգած հաջողությունով և ամեն աններելի միջոցի չգիմեր մեզ վարկաբեկելու հայտայն կառավարությունը, որոնց բարեխնամ ասպնջականությունը կվայելեն Բարեգործականի անդամներն ու բարեկամները և էջմիածնի հոգևոր առաջնորդությունն ընդունող ամբողջ հայ հասարակությունը:

...Բարեգործականի սրբազան նպատակն է տարաշխարհի մեջ մեր ազգային ինքնությունը անեղծ պահող ազդակներուն վրա գուրգուրալ և զորացնել զանոնք: Այդ ազդակներուն մեջ առաջին տեղը կգրավեն մեր Մայրենի Եկեղեցին, երկրագունդի ամենեն հեռավոր անկյունները ցրված հայության բոլոր բեկորները անխզելի կերպով իրարու կապող գերբնական ուժը: Մենք էջմիածինը կընդունինք իր Եկեղեցվո միաբան, կենսունակությամբ ու հավերժությամբ միակ հիմն ու կենդանի ալբյուր, ու չենք կրնար հաշտվիլ այս

իրականությունը ժխտող և ուրացող որեւէ մտածումի հետ» («Հուշարար-Միություն», 1958 թ., № 391, էջ 21—25:— Ընդգծումը խմբագրության է):

Այս բոլորից հետո վեհափառ Հայրապետը, թեև սրտաբեկ, բայց ոչ հուսահատ և միշտ տոգորված քրիստոնեական լավատեսությամբ, 1957 թվականի փետրվար և ապրիլ ամիսներին, իր օրհնության հետ պաշտոն էր հանձնում Կոստանդնուպոլսի ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքին և Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության Կենտրոնական վարչության նախագահ պր. Ա. Մանուկյանին՝ որոնելու հաշտության նոր ուղիներ, ի շահ Եկեղեցու և Ազգի:

Այսպես չէր մտածում սակայն Անթիլիասը: Փետրվարին այդ նպատակով Անթիլիաս դիմեց պր. Ա. Մանուկյանը և մերժվեց: Ապրիլին երկու անգամ վեհափառ Հայրապետի հավանությամբ առձամբ Անթիլիաս դիմեց Գարեգին պատրիարքը և մերժվեց: Հունիսի 13-ին վեհափառ Հայրապետը առաջարկեց Գարեգին պատրիարքին՝ շարունակել հաշտության փորձերը և չհուսահատվել:

Փետրվար 20-ի ընտրությունից և սեպտեմբեր 2-ի «օծում»-ից հետո Անթիլիասը հետևողականորեն գործադրում էր ժամանակավորապես քղաքական մի ծրագիր, որն իր սուր ծայրով ուղղված էր Մայր Աթոռի դեմ:

Սեպտեմբերի 2-ից հետո Անթիլիասը իր ձեռքերը երկարեց դեպի մեր սրբությունները, դեպի հայ ժողովրդի նվիրական իրավունքները:

1957 թվականի հոկտեմբերին Մայր Աթոռում վրդովմունքով և ցասումով իմացվեց ԱՄՆ-ում Ամենայն Հայոց Հայրապետության ենթակա թեմերում եկեղեցական կանոնական իրավասությանց սահմաններից ներս Անթիլիասի գրգռիչ և հափշտակիչ ոտնձգությանց փորձի մասին:

Ինչպես հայտնի է, 1933 թվականի սեպտեմբեր ամսի առաջին օրերին, Նյու-Յորքի հայոց Ս. Լուսավորիչ եկեղեցում գումարվում է Ամերիկահայ երեսփոխանական ընդհանուր ժողով, ընտրելու Ամերիկահայ կենտրոնական վարչություն: Ժողովում մի շարք երեսփոխաններ, առաջնորդված կուսակցական նեղ շահերից, աշխատում են իրենց ազդեցության ենթարկել երեսփոխանական ժողովը: Բայց այդ նրանց չի հաջողվում ժողովականների ջախջախիչ մեծամասնության բովանդակով ընտրվում է Ամերիկահայ թեմի կենտրոնական վարչությունը, որն զբաղվում է թեմի առաջնորդի ընտրության հարցով:

Ժողովում փոքրամասնություն մնացած երեսփոխանների այդ խմբակը, սակայն, հումառում է մնալ իր դիրքերի վրա և մերժում է ճանաչել և՛ սահմանադրապես

Հայաստանյայց եկեղեցվո նվիրապետական Աթոռներն Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը կրնա ձեռքի. «Ընկալայց զմեացորդս ժողովրդեան իմոյ յամենայն երկրէ... և յարուցից հովիս որ հովառեսցեն ճոցա և ոչ ևս երկիցեն և ոչ ևս գարհուրեսցին և ոչ ևս լիցին անտես» (Երեմ. ԻԳ 3—4): Եվ մենք, որպես պետ այս բազմաշարշար Աթոռին, մեր հոգևորականի պարտականությանց կատարման առթիվ, խոր հավատարմով ու գիտակցությամբ, միշտ ըսած ենք, և պիտի ըսենք, «Հնգի Տեառն ի վերայ իմ, վասն որոյ և օծ իսկ զիս, անտարանել աղբառաց առաքնաց զիս. բժշկել զբեկեալս սրտիւմ, քաղցել զերեաց զքողութիւն և կուրաց տեսանել, կոչել ամ Տեառն ընդունելի և օր հատուցման Աստուծոյ մերոյ, մխիթարել զամենայն սգաւորս» (Յսայի ԿԱ 1—2): Ուրեմն, «Փոխանակ ամօրոյ ձերոյ՝ կրկին ռախալութիւն, և փոխանակ անարգանաց ձերոց՝ ցնծութիւն» թող ըլլա, որովհետև Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը զձեզ կառնէ իր հովանիին ներքե, ըստ ամենայնի:

Ի հետևումն մեր այս որոշման, մեր առաջին խոսքը ձեռքի է, արժանապատիվ քահանա հարբ: Կհիշենք ներքե ձեռքի սրբուհի Պետրոս առաքյալի պատվերը. «Արածեցէ՛ք որ ի ձեզ հօռդ է Աստուծոյ, վերակացու լինել մի իբրև ակամայ, այլ կամաւ ըստ Աստուծոյ, մի զօշափառութեամբ, այլ յօժարութեամբ» (Ա Պետր. Ե 2), որովհետև հիմն եկեղեցվո քահանայությունն է, և հոգւոց փրկության կամ կորստյան առիթը դո՛ւք կրնաք ըլլալ: Սիրո և համերաշխության քարոզիչ, Հայաստանյայց եկեղեցվո և հայոց լեզվի պահպանության անդու մշակներ եղեք: Հոգ տարեք հայ ընտանեկան սրբության և ազգային ավանդությանց պահպանման: Ձեր բարի հովիվի խոսքն ու գործը օրինակ ըլլան բոլորին: Մեր Մ. եկեղեցվո աստվածադիր ու հայրապետա՝ Վաստատ խորհուրդները մատակարարեցեք բոլորին, անխտիր: «Ձրի առէք, ձրի տուր», որպեսզի «յերեւի Հովնապետին ընդունիչիք զանթառամ փառաց պսակն» Աստուծոյն, և արժանանաք Ազգին երախտագիտության:

Հարգո ժողովականացդ կապալիրենք մտադյուր զգացումներով, խանդավառությամբ, օրենքի հասկացողությամբ, այլ մասնավորապես Հայաստանյայց եկեղեցվո և հայոց ժողովուրդի շահերու խոր գիտակցությամբ կառավարել, ձեր թեմն ու լուծել ձեր առջև դրված բոլոր խնդիրները: Հայաստանյայց եկեղեցին մայրն է բոլորին. վկան իրեն համար «Պողոսյան» կամ «Ապողոսյան», այլ հարազատ զավակներ, ուրախակից կամ ցավակից իրեն և ժառանգորդ այն հոգևոր գանձին, որ իր միջոցով փոխանցված է մեզի:

Իսկ համայն հայ հավատացյալներուդ, մեր սիրելի որդւոց, կապալիրենք ըլլալ հավատարիմ քաղաքացիներ ձեր երկրին, հարգել անոր օրենքներն ու կանոնները, սակայն և երբեք չմոռնալ ձեր պարտականությունները առ Աստված և առ Ազգն մեր: Ապրեցեք սիրով, գործեցեք համերաշխությամբ, որպեսզի աշխարհ ամենայն ձեզմէ յուրաքանչյուրին միջոցով ճանչնա հայ ժողովուրդը, Հայաստանյայց Մ. եկեղեցին, գնահատեալ ու գովելի զանոնք: Նախանձավոր զգուշությամբ ու դիտակից զոհողության ոգիով պահեցեք հայ լեզուն ու մշակույթը, մեր անկապտելի ժառանգությունն ու ազգապահպանման աննվաճելի մեր միջնաբերդը:

«Ողջ լերուք օրհնեալք յաւետ յԱստուծոյ և ի մէնջ և Տէր եղիցի ընդ ձեզ ընդ ամենեսեանսդ, ամէն» («Հասկ», № 11, նոյեմբ., 1957 թ., էջ 377—379):

Անթիլիասի աթոռակալի այդ գրությունը, ըստ էության, անիրավ և շարամիտ զրպարտություն է Մայր Աթոռի հասցեին: Մայր Աթոռը ե՛րբ է արդյոք մոռացել, հոգևոր մխիթարությունից զրկել էջմիածնի իր տիրախնամ թեմի ժողովուրդին: Սուտ է և անճիշտ Անթիլիասի մեղադրանքը. «Հաց ուղեցիք՝ քար ներկայացուցին, ձուկ խնդրեցիք՝ քարը մատուցվեցավ ձեզի»: Դեռևս 1937 թվականին լուսահոգի Տ. Թորգոմ պատրիարքը, ցույց տալով նման շարամիտ զրպարտությունների և մեղադրանքների անճշտությունը, խոր վրդովմունքով գրում էր. «Տեղն է հիմակ հարցնել, թե էջմիածին ցարդ ե՛րբ թուլացավ մատնանշված այդ պարտականությանց մեջ՝ հանդեպ իր արևմտահայ վիճակներուն, և մասնավորապես անոնց, որոնց առիթով է, որ կտրվի այդ հարցը: Ոչ ոք պիտի կարենա հաստատական պատասխան տալ այս հարցումին, զի ակներև են և բացառությամբ անկարող էջմիածնի գործն ու ընթացքը այս մասին» («Սիրոն», 1937 թ. հունիս, «Անհարկի փութկոտություն»):— Ընդգծումը խմբագրությանս է):

Մայր Աթոռը միշտ հետաքրքրվել է ԱՄՆ-ի հայոց մի քանի անջատված եկեղեցիների հարցով ու բոլոր հնարավոր միջոցներով և առաջարկներով կամեցել է վերահաստատել հոգևոր միությունը: Մայր Աթոռի թելադրությամբ, 1937 թվականից սկսյալ, Մայր Աթոռի Հայրապետական նվիրակ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, ապա ԱՄՆ-ի հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսիսյանը և գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայանը կատարել են բոլոր հնարավոր աշխատանքները: Վեհափառ Հայրապետը իր անդրանիկ կոնդակում կոչ արեց անջատյալներին՝ վերա-

դառնալ Մայր Եկեղեցու գիրկը: Հետո էլ Վեհափառ Հայրապետի ցուցմունքներով շարունակվեցին հաշտարար աշխատանքներ, և ինչպես նշվել է Վեհափառ Հայրապետի 1957 թվականի դեկտեմբեր 20-ի հայրապետական կոնդակում՝ «նպաստավոր որոշ գծերին մը պայամ էր ստեղծվիլ և հասունցած էր սիրո ոգին, և հուսով էինք Մենք՝ թե վերջապես հեռաւոր պիտի դառնա ըզձալի միությունը վերանստատեւ միացյալ քաճեքեռով» (ընդգծումը խմբագրությանն է):

1956 թվականի ապրիլին, երբ Վեհափառ Հայրապետը գտնվում էր Փարիզում, ԱՄՆ-ի հայոց թեմական խորհրդի նախագահ պր. Տատուր Տատուրյանը այդ հարցի մասին ասում է հետևյալը Վեհափառ Հայրապետին. «Արդեն տրամադիր էին (խոսքը ԱՄՆ-ի հայոց անջատված մի քանի եկեղեցիներին մասին է) հաշտության և այդ ոգիով դիմած էին պաշտոնական թեմական խորհուրդին, զոչալով անցյալի դեպքերու վրա, և պատրաստ էին վերադառնալու Մայր Եկեղեցիի գիրկը: Բայց հանկարծ Կիլիկյան Աթոռին ներս արհեստականորեն ստեղծված տաճնապը և երկփեղկումը անհայտ և մուլթ ճանապարհներով պարտադրեց անջատվածներուն փոխել անմիջապես իրենց վերաբերմունքը դեպի Ս. Էջմիածին և օրինավոր առաջնորդարանի ազգային իշխանությունը»:

Ամերիկահայ գաղութը, որպես հոգևոր համայնք, առաջին անգամ կազմակերպվել է 1889 թվականին, Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարքության կարգադրությամբ, և 1898 թվականին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Խրիմյան Հայրիկի հուլիս 2-ի սրբատառ կոնդակով՝ որպես առաջնորդական վիճակ, Մայր Աթոռի հոգևոր իշխանության տակ:

Այդ թվականից մինչև յսուր ամերիկահայ եկեղեցական համայնքները ապրել են և զարգացել Մայր Աթոռի իշխանության տակ:

Ամերիկահայ երկու թեմերի 63 եկեղեցիներից այսուր միմյան 13 եկեղեցիներն են, որ բաժանվել են Մայր Աթոռից: Մնացած եկեղեցիները, թվով 50, թեմական ու վարչական մարմինները, հոգևորականությունը, ժողովրդի ջախջախիչ մեծամասնության հետ, միշտ հավատարմիմ են մնացել և մնում են Մայր Աթոռի հոգևոր իշխանության:

Վեհափառ Հայրապետը, որպես Գերագույն Պետ Հայ Եկեղեցու, Աստուծո և Ազգի առաջ որպես պահապան և պաշտպան մեր ազգային-եկեղեցական իրավասությանց, հոկտեմբերի 22-ին Մայր Աթոռից հետևյալ հեռագիրը հղեց Անթիլիասի աթոռակալ Տ. Զարեհ եպիսկոպոսին.

«Մենք, Վազգեն Ա Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, տեղեկացած ըլլալով հոկտեմբերի

սկզբի մամուլի հաղորդումներեն՝ ձեր որոշումի մասին՝ Ամերիկահայ էջմիածնական թեմի շարք մը եկեղեցիներ Կիլիկյան Աթոռի իշխանության ներքև առնելու, Մեր վրդոփումը և վիշտը կհայտնենք այս անախընթաց ոտնձգության և պատմականորեն ստեղծված կանոններու և իրավասությանց սահմաններու խախտման համար:

Հանուն Հայաստանյայց եկեղեցվո Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և հայ հավատացյալ ժողովուրդի, այսու վճռապես կհրավիրենք ձեզ հետս կոչել ձեր այդ որոշումը ի սեր Աստուծո և Ազգի:

Ջետևողական մեր խաղաղասիրական և միասնության ոգիին և վերջ տալու համար ներքին անիմաստ հերձուներուն և ազգակործան պատակաբերումներուն, միաժամանակ վերստին կառաջարկենք ձեզ անհապաղ կերպով բանակցություններ սկսիլ որևէ հարմար տեղ, վերականգնելու համար հոգևոր միությունը և խաղաղությունը մեր նախնայաց լույս հավատքով և դարբերու հերոսական մաքառումներով ստեղծված ու պահպանված Ս. Եկեղեցվո:

Կսիրենք հուսալ, որ ձեր դրական պատասխանը պիտի ստանանք հառաջիկա տասնհինգ օրերու ընթացքին»:

Վեհափառ Հայրապետի այս հեռագիրը ըստ էության մի ճրավեք էր «ի սեր Աստուծո և Ազգի», ուղղված Անթիլիասի աթոռակալին, հետս կոչելու իր որոշումը և դարձնելու գործված ճակատագրական սխալները, և միաժամանակ մի նոր առաջարկ՝ անհապաղ կերպով վերսկսելու բանակցությունները Անթիլիասի հետ՝ համեմատելու համար ըզձալի խաղաղության և միասնության և կանոնականացնելու ոչ օրինավոր օժուրձ Տ. Զարեհ եպիսկոպոսի:

Նոյեմբերի 2-ին Մայր Աթոռում ստացվում էր Անթիլիասի հետևյալ հեղանական պատասխան հեռագիրը, ստորագրված մի պարզ միաբանի կողմից.

«Կիլիկյան Կաթողիկոսության ուղղած Ձերդ Սրբության 22 հոկտեմբերի հեռագիրը ստացված է: Կհայտնենք, թե Կիլիկիո Կաթողիկոսության եպիսկոպոսական դասուն մեջ Ձավեն կամ Զարեհ անունով եպիսկոպոս գոյություն չունի: Կիլիկյան Աթոռը եղած է և կմնա նախանձախնդիր Հայ Եկեղեցվո և հայ ժողովուրդի միության և համերաշխության»:

Անհավատալի, բայց իրավ...

Հ. Բ. Ը. Միության Կենտրոնական վարչության նախագահ պր. Ա. Մանուկյանը շատ հասկանալիաբար են պատմում է իր մեկ տեսակցությունը Տ. Խորեն եպիսկոպոսի հետ, որտեղ ճշգրիտ գույներով պատկերվում են Անթիլիասի տխուր դերը և դիրքը:

«Մեր Եկեղեցվո պառակտումին ամբողջ ողբերգությունը ինձի համար ցավագինորեն բացատրելի դարձավ, երբ տարի մը առաջ իր խնդրանքով տեսակցություն մը ունեցա Կիրիկիո Աթոռին նվիրակ եպիսկոպոսին հետ: Իր արտահայտությունը, հանդեպ ուխտապահ միաբանության, Հայ Եկեղեցվո միասնականության նախանձախնդիր ժողովուրդին, ուժգնորեն ցնցեց ու խռովեց զիս: Իմ դեմս ունեի ոչ թե սիրո, բարության և խաղաղության պաշտոնյան, այլ անկարեկիր, կարծրասիրտ իշխանավոր մը, որ սոսկում պատճառող լեզվով մը ցարդ գործադրված բռնական միջոցներու մասին իր շարախինդ գոհունակությունը կհայտնեի և ա՛լ ավելի ծանր սպառնալիքներու հեռանկարը կմոռացներ՝ ծրագրված տիրակալությունը պնդողական ընելու համար: Այդ օրեն, ինձի համար այլևս բացահայտ էր, թե ինչ մթնոլորտ, ձգտում և ոգի կտիրեր Կիրիկյան Աթոռեն ներս:»

Այդ Աթոռին պաշտոնաթերթը, «Հասկ», որ եկեղեցական պառակտումին պատմությունը կշարահյուսե իրողությունաց ըստ կամս մեկնաբանությամբ, անմարդկային կորակե Բարեգործականի ընթացքը, Կաթողիկոսարանին որևէ գումար շտրամադրելուն համար:

Իսկապես անմարդկային և հակազգային շարժումի մը մեղաակիցը պիտի ըլլայինք, ընդհակառակը, այդ Աթոռին հետ գործակցելով: Երբ անձամբ տեսա մեր խեղճ Ազգն ու Եկեղեցին բաժան-բաժան ընող պայթարին պարագլուխը և անսահման տրամալծյամբ լսեցի իր անողորմ խոսքերը, այլևս ոչ մեկ տարակուսանք ունեի, թե որո՞նց հետ էր մեր գործը և ի՞նչ պետք էր ըլլար Բարեգործականին դիրքը» («Հուշարար-Միություն», 15 հունվարի 1959 թ., № 397, էջ 26):

Նոր Անթիլիասը իր գոյությունը կարող էր իմաստավորել միայն Մայր Աթոռի հետ լեզու գտնելով, նրա բարոյական և հոգևոր հեղինակության բերած իր նպաստով: Անթիլիասում գործող այսօրվա «ուղեկորույսներ»-ի գոյության օրինավոր արդարացումը կլինեի նրանց բերած նպաստը Ս. Էջմիածնի բարոյական և հոգևոր հեղինակության բարձրացման՝ Հայ Եկեղեցու միության ոգու պահպանմամբ: Սակայն դժբախտաբար Անթիլիասը ընտրեց ոչ թե հաշտության, այլ երկփեղկումը խորացնելու ճանապարհը, Ս. Էջմիածնին հակադրվելու և նրան հարվածելու ճանապարհը, դրանով իսկ կորցնելով ինքնաբերաբար իր գոյության ամբողջ իրավունքը: «Առանց Ս. Էջմիածնի նույնիսկ ինք Անթիլիասը նման է ավազի վրա շինված տունի», — ինչպես գրում էր Վեհափառ

Հայրապետը իր 1957 թվականի դեկտեմբեր 20 թվակիր կողմակում:

Մինչ այդ, Ամերիկա էր հասնում Անթիլիասի «նվիրակ»-ը, պաշտոնականացնել փորձելու համար մի քանի եկեղեցիների հափշտակությունը:

Անթիլիասի այս ոտնձգությունը նրա դաշնակից մամուլի կողմից որակվում է «արի և համարձակ որոշում մը, որ դաշնակ սրտերը կրկնեն անսահման ուրախությամբ մը, և որ ոսկի տառերով պիտի արձանագրվի մեր տարեգրությանց մեջ» («Հայրենիք», հոկտեմբեր): Անթիլիասի այդ բռնագրավումը, Գարեգին պատրիարքի բացատրությամբ «սահմանազանցություն»-ը, որակվեց նույնիսկ մեր ազգային-եկեղեցական տարեգրության մեջ՝ նոր դարաշրջանի մը սկզբնավորությունը: Այսօր արևի լույսի պես պայծառ է դառնում շարաշուք այն նպատակը, որ իրագործվելու է Անթիլիասի միջոցով, քաղաքական գետնի վրա: «Հայրենիք»-ը նոյեմբեր 2-ի համարում գրում է. «Ուրախ ենք, որ Հայ Եկեղեցվո սրբազան դատը կձանշցվի իր էության մեջ, ոչ միայն բուն իսկ պայթարին մոտ եղող պետական իշխանություններու կողմից, այլև կըմբռնվի ազատ աշխարհի առաջնորդ այս մեծ երկրի հեղինակավոր պաշտոնյաներուն կողմից»:

Վաշինգտոնում խորեն եպիսկոպոսն այցելում է ԱՄՆ-ի փոխ նախագահ պր. Ռիչարդ Նիկսոնին, որը հայտարարում է նրան. «Մուկ ուժերու դեմ զինվորական ու տնտեսական ուժերով պայքարի բավական չէ: Անհրաժեշտ է պայքարիլ հոգեկան միջոցներով, և ուրախ եմ, որ դուք ձեր եկեղեցիներուն մեջ տարած եք այդ աշխատանքը: Ազոր համար մասնավորապես կշնորհավորեմ ձեզ» («Այգ», 17 նոյեմբերի 1957 թ.):

Վեհափառ Հայրապետը միշտ աշխատել է Հայ Եկեղեցին հեռու պահել քաղաքական ազդեցությանց շրջանակներից, «կողմերի թեւադրանք»-ից: Ինչու՞ քաղաքական այդ պայքարը կապվում է մեր Եկեղեցուն: Եկեղեցին գործ չունի քաղաքականության հետ: «Եկեղեցին իր էությունը, իր կոչումով, իր առաքելությամբ, չի կարող և չպետք է ունենա երբեք որևէ քաղաքական հանգամանք, ձգտում կամ դիրքավորում, միջկուսակցական պայքարներում»: Հայ Եկեղեցու դիրքը դեպի կուսակցությունները՝ նույնպես շատ հստակ և պարզ կերպով բանաձևվել է 1957 թվականի փետրվար-մարտ ամիսներին «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված «Խոսք տիար Հ. Խաչմանյանին» հոդվածում, Վեհափառ Հայրապետի հրահանգով և ցուցմունքներով («Էջմիածին», 1957 թ. փետրվար, էջ 12):

Մայր Աթոռի գործը չէ երբեք միջամտել քաղաքական կուսակցությանը պայքարներին: Բայց Մայր Աթոռի սրբազան պարտականությունն է՝ թույլ չտալ, որ Հայ Եկեղեցին նման տխուր պայքարների թատերաբեմ հանդիսանա:

Եկեղեցին աստվածահիմն հաստատություն է, և սրբապղծություն կլինեիր այն խառնել նման պայքարների մեջ:

Ահա թե ինչու Մայր Աթոռը չէր կարող լռել և շուրջ, բուլանդակ ճշմարտությունը ասելու համար իր հավատացյալ ժողովրդին, երբ զուտ եկեղեցական բնույթի մի հարց, ինչպիսին էր Անթիլիասի կաթողիկոսական ընտրության հարցը, դուրս գալով ազգային շրջանակից, դառնում էր միջազգային հարց՝ քաղաքական բնույթի:

Այս մտածումների լույսի տակ և հետևողականորեն քննելով 1956 թվականի փետրվարյան օրերից մինչև 1957 թվականի դեկտեմբերը Անթիլիասի կողմից առնված հակաէջմիածնական քայլերի և որոշումների տակ թաքնված վտանգը, Վեհափառ Հայրապետը, պարտի և պարտականության խոր գիտակցությամբ, և առաջնորդված միայն ու միայն Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի գերագույն շահերից, իր 20 դեկտեմբեր թվակիր սրբատառ կոնդակով, Եկեղեցու և Ազգի առաջ «յԱթոռայ» դատապարտեց Տ. Զարեհ եպիսկոպոսին և նրա գործակիցներին, «որոնք իրենց հակականոնական արարքներով և Ամենիկայի մեր թեմերու մեջ կատարած ոտնձգություններով ենթակա պիտի դառնան Եկեղեցիի և Ազգի նզովքին»:

Երկար և հետևողական խաղաղասիրական հորդորներից, միասնության կոչերից, հաշտության առաջարկներից և նույնիսկ հանուն համերաշխության կատարված մի շարք զիջումներից հետո, Վեհափառ Հայրապետը, 1957 թվականի դեկտեմբերի 20-ին, խորունկ վշտով և ծանր սրտով, արձակեց իր Հայրապետական վճիռը:

«ՔՐԻՍՏՈՍԱՆԱՆԿԻ ՍԻՐՈՑ ՈՂՋՈՅՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻՒԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ, ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅՈՑ, ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ԹՈՒՐԲՈՒՆ ՀԱՅՈՑ, ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍԱՑ, ԵՊԻՍԿՈՍՈՍԱՑ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՑ, ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՍԱՐԿԱՒԱԳԱՑ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՑ ԵՒ ՍԻՐԵՑՑԱԿ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՒԱՏԱՑՑԱԿ ԺՈՂՈՎՐԻԵԱՆ ՀԱՅՈՑ:

Հայ Եկեղեցով պատմության մեջ առաջին անգամ ըլլալով, մեր նվիրապետական մասնավոր Աթոռներեն՝ Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության անունով գործող Անթիլիասի Աթոռակալը իր իշխանությունը կփորձե տաճանի Ամենիկայի Միացյալ Նահանգներու

մեր Հայրապետության երկու թեմերուն շարժմը Եկեղեցիներուն վրա:

Ամենիկայի գաղթականությունը նախ իր և հոգևոր հովվություն կազմակերպված և հանձնված է 1889 թվականին Կոստանդնուպոլս մեր Պատրիարքության կարգադրությամբ և առաջնորդական վիճակ դարձած Ս. Էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքև, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Մկրտիչ Ա-ի 1898-ի հուլիս 2-ի թվակիր կոնդակով: Այդ թվականեն մինչև մեր օրերը, Մայր Աթոռի հոգևոր իշխանության տակ ապրած ու զարգացած են ամենիկահայոց բոլոր Եկեղեցական համայնքները՝ կազմակերպված եպիսկոպոսական մեր երկու Աթոռներուն շուրջ:

Դժբախտ և հույժ ցավալի պարագաներու ներքև և բոլորովին անկախ Մայր Աթոռի կամքեն և ընդդեմ Մայր Աթոռի նվիրական շահերուն, 1933-ին շարժմը Եկեղեցիներ անջատվեցան Միացյալ Նահանգներու հայոց Արևելյան թեմեն և տարիներ շարունակ մերժեցին ընդունիլ հոգևոր իշխանությունը իրենց թեմակալ առաջնորդներուն: Վշտահար բայց միշտ գործկալի, Մայր Աթոռը կամեցավ ու հետապնդեց, որ վերահաստատվի հոգևոր միությունը ամենիկահայության ծոցին մեջ, և իր ցանկությամբ և հրահանգներով բազմիցս փորձեիր կատարվեցան այդ նպատակով, Մայր Աթոռի Հայրապետական նվիրակ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանի՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո հետագա երջանկահիշատակ կաթողիկոսի և Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսայանի՝ Ս. Երևանյանի այժմյան հայոց պատրիարքի՝ Ամենիկայի Միացյալ Նահանգներու հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդության տարիներուն:

1955-ին, Մեր ընտրութենեն անմիջապես հետո, այդ ուղղությամբ Մենք ևս մտածեցինք ու բարի ծրագրերն կազմեցինք, և Մեր անդրաճիկ կոնդակով միության կոչ մը րիճեք անջատված Եկեղեցիներուն: Քաջ ծանոթ էր Մեզ, որ նպաստավոր որոշ գեղեր մը սկսած էր ստեղծվիլ և հասունցած էր սիրո ոգին, և հուսով էինք Մենք, թե վերջապես հնարավոր պիտի դառնար ըզձայի միությունը վերահաստատել միացյալ շահերով:

Ահա սակայն, սույն տարվան հոկտեմբերի սկզբին, Անթիլիասի ափ մը հոգևորականներ, մտցած իրենց ուխտը և իրենց հանդիսավոր խոստումները, հոգեպես կտրված մեր տարբ հավատքի Մայր Աղբյուրեն և Հայոց Աշխարհի Մայր Հոգեն, անգիտակից եռանդով մը լծված են Սփյուռքի Մեր հույսը ցրվելու և Եկեղեցիներ հափշտակելու աշխատանքին:

Մենք, տեսնելով նշանները գալիք վտանգներուն, անցյալ տարի փետրվարին անձամբ գացինք Անթիլիաս՝ հորդորելու համար Կի-

լիկյան միաբանությունը և ժողովրդական հոսանքները, որպեսզի համագգային համերաշխությամբ և միասնության ոգիով կատարվին Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի բնությունը և օծումը:

Այդ օրերուն Մեզ հասկցան բոլորը, բացի Կիլիկյան երեք եպիսկոպոսներեն և որոշ բվով ժողովականներեն: Այսպիսով կատարվեցավ—1956 փետրվար 20-ին— միակողմանի և բերի բնություն մը Տ. Զարեն եպիսկոպոս Փայասլյանի վրա, ընդդեմ Կիլիկյան Աթոռի միաբանության մեծամասնության, ընդդեմ ժողովրդական մյուս հոսանքներուն և հավատացյալներու հոծ զանգվածներու կամքին:

Ի տես ազգային այս աղետին, Կահիրեի եպիսկոպոսական ժողովը (1956 մարտ 5—8) հաշտարար որոշ առաջարկներ ներկայացուց Անթիլիասին, որ ոչ միայն մերժեց, այլ չհոծարեցավ նույնիսկ խոսքի նստիլ, առ ոչինչ համարելով հոգևոր հեղինակությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, Յրուսաղեմի և Կոստանդնուպոլս Պատրիարքական Աթոռներու և ամբողջ մեր եպիսկոպոսական դասուն:

Մայր Աթոռը, նաև այնուհետև, շարունակեց իր հաշտության և խաղաղության ձայնը լսելի դարձնել, 9 հունիս 1956-ին առաջարկելով, որ փոխադարձ գիշումներով հաշտություն մը գոյացվի կողմերու միջև և Տ. Զարեն եպիսկոպոսի կաթողիկոսական օծումն ալ կատարվի Ս. Էջմիածնի Մայր Տանարին մեջ: Մերժում ստանալով, 22 հունիս 1956-ին հեռագրով Մեր համաձայնությունը հայտնեցինք, որ օծումը կատարվի Անթիլիասի Տանարին մեջ: Պատասխան չստացանք: Եվ սեպտեմբեր 2-ին Անթիլիասի մեջ տեղի ունեցավ Տ. Զարեն եպիսկոպոս Փայասլյանի վրա արարողություն մը՝ երկու հայ և մեկ ոչ հայ եպիսկոպոսներով՝ որ մեր սուրբ կանոններու և ավանդությանց լույսին տակ, հեռու էր կաթողիկոսական ձեռնադրություն և օծում ըլլալն: Հիշյալ ոչ հայ եպիսկոպոսը մասնակցած է միայն ձեռնադրության, իսկ օծման՝ ոչ:

Մեր Ս. Նկեղեցվո պատմության մեջ երբեք չէ պատահած, որ նման արարողություն մը վավերական և օրինական օծում համարվի:

Իբրև հետևանք այս բոլորին, առավել խրաջավ երկփեղկումը Կիլիկյան Աթոռի մեջ, և միաբանություն ու ժողովուրդի մեծամասնությունը համախմբվեցավ գերաշնորհ Տ. Խաղ արքեպիսկոպոս Սեպպահյանի շուրջ, պաշտպանելու համար Տանն Կիլիկիո Աթոռի անկախությունը, մեր բազմադարյան սուրբ կանոններն ու ավանդությունները, ինչպես նաև Հայ Նկեղեցվո ու ժողովուրդի միության սուրբ և փրկարար ոգին:

Այնուամենայնիվ Մենք մնացինք լավատես և շարունակեցինք Մեր եղբայրական ձեռքը մեկնել Անթիլիասին՝ ի սեր Աստուծո և Ազգի, կամենալով տագնապից դարձան մը գտնել՝ կանոնականացումովը Տ. Զարեն եպիսկոպոսի կաթողիկոսության և հաշտությամբ երկփեղկված միաբանության: Մեր օհնությունը, սույն տարվան փետրվարին, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության նախագահը այս նպատակով դիմեց Անթիլիաս և մերժվեցավ: Ապրիլին, Մեր հավանությամբ, Կոստանդնուպոլս պատրիարք ամենապատիվ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս երկու անգամ անձամբ դիմեց Անթիլիասի արքունիքին և պատասխան իսկ չստացավ: Մեր 13 հունիս 1957-ի գրությամբ առաջարկեցինք Գարեգին պատրիարքին՝ վերստին դիմել Անթիլիաս՝ խափանելու համար շարք: Դարձյալ անօգուտ: Վերջապես 22 հոկտեմբերին վերջին փորձ մը ըրինք, անձամբ ուղղակի դիմելով Անթիլիասի արքունիքին: Նոյեմբեր 2-ին ստացանք մերժման հեռագիր մը, հեզնական շեշտով խմբագրված և ստորագրված Անթիլիասի միաբանի մը կողմից:

Քիչ անգամ պատահած է, որ հոգևորականներ և հասարակական գործիչներ այս աստիճան հեռացած ըլլան պատասխանատվության զգացումն Աստուծո, Ազգի և պատմության առաջ:

Եվ ամա այդ Անթիլիասն է, որ գլխավորությամբ Տ. Զարեն և Տ. Խորեն եպիսկոպոսներու, ռոնահարելով ամեն նվիրականություն, ձեռք կրբարձացնեն Ս. Էջմիածնի դեմ և անօրինակ ու ողբալի համարձակությամբ կհարձակի Մեր հոտին վրա, պառակտելու և առավել ցրվելու համար զայն, իրեն միակ զենք ընտրած ըլլալով՝ Ս. Էջմիածինը և մեր հավատացյալ ժողովուրդը և հոգևորականությունը ցույց տալ փաղափականորեն անվստահելի և վտանգավոր՝ հաշս օտար պետությանց:

Այսֆա՛ն անխղճություն մեր հավատքի բազմադարյան սուրբ կեդրոնին հանդեպ՝ անհավատալի կրվի: «Զժողովուրդս քո, Տէր, խոնարհ արարի և գծառնագութին քո շարժարեցին» (Սաղմ. ԳԳ 5):

Տե՛ր Աստված, ինչֆա՛ն օտար, ինչֆա՛ն հեռու են անոնք հայ ժողովուրդի նշմարիտ սպրումներեն, հույզերեն և տեսիլներեն... Նույն Նիկիո Թորոսովիչներն են նույն տխուր հոշակով, երեկ և այսօր:

Անշափելի է ողբերգության անդունդը, դեպի ուր կգանալի՞՞՞ Անթիլիաս իր գործակիցներով: Ու հետզհետե առավել ակներև պիտի դառնան նշմարիտ իմաստը և ավերիչ հետեվանքները անոնց գործերուն: Նքե այս ըն-

բացի 2 արձակեց, պիտի գա օր մը, երբ այսօրվան հերձվածի հեղինակները երեկ ամենան իսկ, պիտի չկարողանան սրբագրել իրենց ազգաբանդ սխալը: Առանց Ս. Էջմիածնի նույնիսկ ինք Անթրիպաս նման է ավագի վրա շինված տունը:

Սփյուռքի հայության մահու և կենաց խնդիրը՝ ազգապահպանումը կարելի է կենսագործել մանավանդ՝ պահպանելով մեր ցիրուցան ժողովուրդի հոգևոր միությունը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնով: Անթրիպասի խմբակը սուրբ ֆաշած կիտրեն կտրել այդ հոգևոր կապը, որ կմիացնե մեր ժողովուրդը իր հավատքի վրեժ և կյանքի աղբյուր Ս. Էջմիածնին: Այդ սուրբ ուղղված է Սփյուռքի հայ ժողովուրդի սրտին:

Մենք այլևս Անթրիպասին ըսելիք չենք գտնել: Հայաստանյայց Եկեղեցիին ու Մայր Աթոռին համար Ս. Զարեհ Եպիսկոպոս է և կմնա զուրկ կաթողիկոսական իշխանությունեն, որ իր հետևորդներով միասին հերձված մը ստեղծեցին և շեն եկեղեցիներ Տառն Կիլիկիո նվիրապետական Ս. Աթոռը և Կիլիկյան հավատացյալ հայ ժողովուրդը:

Իբրև Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Եկեղեցիի և Ազգի առաջ «յԱթոռոյ» կառավարտենք Ս. Զարեհ Եպիսկոպոսը և իր գործակիցները, որոնք իրենց հակակառնական արարելներով և Ամերիկայի մեր թեմերում մեջ կատարած ռոնտգրություններով ենթակա պիտի դառնան մեր Եկեղեցիի և Ազգի նզովքին: Չենք հանդես Անթրիպասին հարած Եկեղեցիներում բաժանումը Ս. Էջմիածնեն, որոնք կան ու կմնան հոգևոր իշխանության ներքև Մայր Աթոռին: Կոչ կընենք մեր բոլոր նվիրապետական Աթոռներում, հոգևորականության և համայն հայ ժողովուրդին՝ որն է ձեռով չհաջալերել Անթրիպասի ուղեկորայինները, հեռու մնալ անուց ձեռքերեն, որոնք իրենց գործերով տխուր էջ մը բացին մեր բազմաշարք Եկեղեցիի պատմության մեջ: Անոնք նամբա ելած են հայածելու և լացնելու Ս. Էջմիածինը: Եվ երբ Ս. Էջմիածինը կհալածվի, այդ ստույգ նշան է, որ հալածվողը ինքը ամբողջ հայ ժողովուրդն է: Այդ է մեր Ազգի փորձը հին և նորագույն պատմությունեն:

Բայց ամենահզոր է Ս. Էջմիածինը, հրաշագործ է Ս. Էջմիածինը և հաղթության զենք՝ ընդդեմ բոլոր թշնամյաց, և մոտ է այն օրը, երբ «ցրուեսցին ամենայն թշնամիք նորա, փախիցեն ամենիք նորա յերեսաց նորա: Որպես պակաս է ծովս՝ պակասեսցին, որպես հալի մով առաջի հրոյ՝ այնպես կորիցեն» (Մատթ. Կ 2-3):

Ս. Էջմիածինը, այսօր նոր կյանք առած ու գորացած, կանգնած է հայ կյանքի հորիզոնին վրա որպես հավատքի և հուստ ամրաց,

և կապան իր բոլոր զավակներուն՝ սիրով զբաղատ և լավատեսությամբ:

Ս. Էջմիածնի աշխարհի պիտի հետապնդե իր հալածիչները մինչև այն օրը աղաք, երբ անոնք ծունկի պիտի գան ոչ թե մարդաց առաջ, ինչպես այժմ կընեն, այլ Աստուծո առաջ, Փրկչի Իշման Ս. Սեղանի աստիճաններում վրա:

Սիրելի՛ հավատացյալ ժողովուրդ, և Դուք, հոգևոր սպասավորներ մեր սուրբ սեղաններում, միացե՛ք և զորացե՛ք և ձեր սրտերում մեջ առած Քրիստոսի Ս. Ավետարանը և հայոց պատմության գիրքը, անհրկյուղ ու համարձակ պաշտպանեցե՛ք մեր Եկեղեցիի սուրբ կանոնները և ավանդությունները, պաշտպանեցե՛ք մեր Եկեղեցիի և Ազգի միասնությունը և ներքին խաղաղությունը:

Ո՛վ աստվածակառույց Ս. Էջմիածին մեր, «Ուրախ եղիցին ամենեքեան ոյ՛ յուսացեալ են ի քեզ, յաիտեան ցնծացեն, և բնակեցես դու ի նոսա, պարծեսցին ի քեզ սիրելիք անուան քո» (Մատթ. Ե 12):

«Այսուհետև, եղբարք իմ սիրելիք, հաստատու եղերուք, անշարժ կացե՛ք, առանկ լեռու ի գործ Տեառն յամենայն ժամ, գիտաւքի՛ գի վաստակին ձեր ոչ են ընդունայն առաջի Տեառն» (Ս. Կորնթ. ԺԵ 58):

«Շնորհք, սէր և խաղաղութիւն Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ ընդ ամենեսին, ամէն»:

1957 թվականի դեկտեմբեր 20 թվակիր հայրապետական կոնդակում արտահայտված մտածումներին և զգացմունքներին ձայնակցում և արձագանքում էին նվիրապետական մյուս Աթոռները, Եկեղեցական թեմերը, ազգային իշխանությունները և մասնավոր՝ շերմ հավանությունը:

«Արժան և իրավք որակում էին հայրապետական կոնդակը Թուրքիայի հայոց պատրիարք Գարեգին արքեպիսկոպոսը և մեր առաջնորդները: Հասարակական կարծիքը և համաձայն էր հայրապետական դատավճռին:

Վեհափառ Հայրապետը, դատապարտելուց հետո Անթրիպասի դիրքը, իր պատմական կոնդակում նշում էր միաժամանակ, որ Մայր Աթոռը իր ամբողջ կարելին արեց՝ առաջը առնելու համար Եկեղեցական այդ պառակտման: Այսօրվա Եկեղեցական տագնապի միակ պատասխանատուն Անթրիպասն է: Իզուր է փորձել, օտարների միջամտությամբ, հայ ժողովուրդի սիրտը պոկել Ս. Էջմիածնից, շեղել նրա ճանապարհը սրբազան նախնիքների ուղուց և ավանդույթյուններից:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին հավատարիմ մնալով և հայոց լուսարևակ հայրապետների գծած լուսավոր ճանապարհներով ընթանալով է, որ հայ ժողովուրդը կարողացել է պա-

հել իր գոյությունը: Մեր սրբազան պապերի ավանդություններից և հոգուց հրաժարվելը մեզ կտանի դեպի այլասերում և մահ:

Հայ եկեղեցու պատմությունը պերճախոս վկան է այն իրողության, որ երբ Սփյուռքի մի որևէ հատված թուլացրել է իր կապը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Մայր Հայրենիքի հետ կորել է հայության համար: Այս ճշմարտության հաստատումը նույնինքն մեր պատմությունն է:

Ով հեռացել է Ս. Էջմիածնից, ով ուրացել է Ս. Էջմիածնի, իր Մայրենի եկեղեցին՝ նա ընդմիշտ կորել է հայության համար:

1958 թվականի մարտ 1 թվականի նամակով, վեհապառ Հայրապետը, խորհրդածելով Անթիլիասի ուսնձգությունների առթիվ գրված 20 դեկտեմբեր թվականի հայրապետական կոնդակի մասին, ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքին գրում էր հետևյալը.

«...Կիտրհինք, թե այսքան չար գործերու և եկեղեցաքանդ արարքներու առջև, Մայր Աթոռի Գահակալ մը անտարբեր չէր կրնար մնալ: Պատմության առջև դատապարտելի պիտի ըլլանք, եթե տկարանանք Ս. Էջմիածինը պաշտպանելու սուրբ գործին մեջ: Եվ այդ պաշտպանության սրբազան գործը պիտի շարունակենք և պետք է շարունակենք մեր բոլոր հոգևոր-բարոյական զենքերով և օրինական միջոցներով, արթնցնելու համար խիղճը համայն հայ հավատացյալ ժողովուրդին: Եվ չենք տարակուսի, թե այս սուրբ աշխատանքի ճանապարհին վրա պիտի գործակցին Մեզ մեր բոլոր Աթոռները, մեր բոլոր հոգևորականները անվերապահորեն: Կիրիկյան Աթոռի տագնապը ինչքան ատեն իր սահմաններուն մեջ էր, բնական է, որ միջամտությունը եղբայրական հորդորի բնույթը ունենար: Մեր ներկայությամբ Անթիլիաս և Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի առաջարկություններով Մենք կամենանք մասնավոր Աթոռի մը մեջ ստեղծված վտանգավոր տագնապը լուծել ընդհանուրով և ի շահ ընդհանուրին, իսկ երբ Մեր սիրո կոչը և հորդորները լսելի չեղան, Մենք ճարահատ քաշվեցանք: Մենք երբեք հրահանգներ տալու հովեր չառինք, Մենք երբեք դատապարտության վճիռներ չարձակեցինք, Մենք երբեք թշնամական ոգի չսնուցանեցինք Անթիլիասի և անոր գահակալին նկատմամբ և չքաջալերեցինք իրենց ներքին անջատումը: Իր կամ ուրիշ Աթոռի մը ստեղծումը, այլ միշտ իրարհասկացողության, միության և խաղաղության ջատագովմ մնացինք: Սակայն երբ Անթիլիաս մեր հայրապետական թեմերու մեջ ուսնձգություն ըրավ և ուղղակի հարձակումներ էջմիածնի և էջմիածնի հավատարիմ հոգևորականներու և ժողովուրդի

դեմ, զանոնք քաղաքականապես կասկածելի և վտանգավոր տարր հռչակելով հրապարակավ (Զարհ և Խորեն եպիսկոպոսներու հայտարարությունները, ճառերը, որոշ թերթերու խմբագրականները և այլն), և երբ նույն Անթիլիասը ծրագրերն էր կմշակել և գործադրության կդնէ Ս. Էջմիածնին բաժնելու նրուսողեմի Աթոռը, Հունաստանի թեմը, Պարսկաստանի մեր թեմերը և նաև մեր մյուս առաջնորդական վիճակները, այդ պարագային անշուշտ Մենք այլևս ձեռնածալ չենք կրնար մնալ: Այս պահուս կացությունը հիմնովին տարբեր է: Այլևս մենք կգտնվինք ոչ թե Կիրիկյան Աթոռի տագնապի մը առջև, այլ եկեղեցական հերձվածող ափ մը խելակորույս և մոլեգնած հոգևորականներու առջև, որոնք Անթիլիասի մեջ նստած կպորձեն «էջմիածինը տակնուվրա ընել» (Խորեն եպիսկոպոսի խոսքերն են): Ոչ մեկ նկատում, ոչ մեկ կողմնակի հաշիվ, նույնիսկ ոչ մեկ ծախողանք Մեզ չեն կրնար շեղեցնել Մեր ուղիղ ճանապարհին: Մենք ամեն գնով և Մեր բոլոր հնարավոր միջոցներով պիտի պաշտպանենք Ս. Էջմիածինը: Անոնք ալ անշուշտ ամեն գնով և իրենց բոլոր միջոցներով պիտի աշխատին «տակնուվրա» ընել Ս. Էջմիածինը:

Մեր հույսը պիտի ըլլա Աստուծո և հայ ժողովուրդի հավատքին ու ողջմտության վրա: Մեր պայքարը շինարար է, անոնց պայքարը քանդիչ: Մեր պայքարի նպատակն է միություն և խաղաղություն: Անոնց պայքարի նպատակն է պառակտում, հերձում, ցրում: Անոնց պայքարը քաղաքական կուսակցության մը պատվանդան դարձած է, Մեր պատվանդանը Ս. Էջմիածինն է և մեր վերածնած Մայր Հայրենիքը: Մեր պայքարը սիրո արդյունք է, անոնց պայքարը՝ ատելության արդյունք: Ստույգ է, որ միշտ սերը կհաղթի, որովհետև միայն սերն է շինարար, ատելությունը երբեք ոչինչ չէ շինած, ոչինչ չէ ստեղծած: Ան կուզա ու կանցնի մարախի ամպի մը նման, անշուշտ ավերներ գործելով: Մեր սերունդի պարտքը պիտի ըլլա հնարավոր չափով արագ հաղթահարել շարիքը ու վերահաստատել Հայ եկեղեցվո միությունը, որպեսզի հնարավոր չափով նվազ ըլլա ցրվումը և ավերումը: Ուրիշ ճանապարհ չկա այլևս:

Տխուր է միանգամայն հաստատել այստեղ, որ Անթիլիասի և նրան գործակից մի շարք մարդկանց խումբը բոլոր միջոցներով ձգտում էր իր ազդեցության տակ առնել էջմիածնական այլ թեմեր:

1958 թվականի հոկտեմբերի 5-ին, Հունահայոց թեմական ժողովը ոչ մի բանով չարդարացված, անհիմն մեղադրանքներով և զրպարտություններով, և օտար ուժերի վրա

և հարազատ զավակներ Հայաստանյայց Եկեղեցվո, բոլոր դժվարությունների հաղթահարեցիք ձեր համբերատար ոգիով և գազութղ օժտեցիք պատգամավորական ժողովով, 30 մարտ 1958-ի ժողովրդական ընտրությամբ ու այնուհետև թեմդ ունեցավ իր սահմանադրական և ընտրյալ առաջնորդը հանձին մեր սիրելի հարազատին և որդւյն, Տ. Սահակ եպիսկոպոս Ալվազյանի, 6 ապրիլ 1958-ին: Ու, որպեսզի այսուհետև ձեր խաղաղությունը չխոտվի անտեղի ու ապօրինի միջամտություններով, ահա կղիմեք մեզի, որպեսզի ձեր թեմն ևս առնենք մեր բարոյական հովանավորության և հոգևոր իշխանության ներքև:

Ուրախ ենք ի սրտե, որ միաբանության երիտասարդ անդամներն գործունյա, նվիրյալ և գիտակից Տ. Սահակ եպիսկոպոսը ձեր թեմի առաջնորդ ընտրեցիք: Խորապես հավատացած ենք, որ նորապսակ սրբազանը, ինչպես անցյալին մեջ, նույնպես հետագային պիտի ծառայե ամենայն նվիրումով, զոհաբերությամբ և գիտակցությամբ թեմիդ, զոր ներկա կոնդակով կառնենք մեր հովանավորության և հոգևոր իշխանության ներքև:

Սիրելի զավակներ Կիլիկյան Ս. Աթոռիս և հարազատներ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցվո, մեր պատվերն է բոլորիդ, հոգևորականներուդ և աշխարհականներուդ անխտիր, ըլլալ հավատարիմ հպատակներ երկրին, որուն բարեքններ կվայելեք ամենայն ազատությամբ: Մի՛ մոռնաք, թե պատմական և պատվական Ելլադան ասպնջական է ու իր սիրտը լայն կրանա իրեն բոլոր դիմողներուն: Սիրեցե՛ք զայն ու անգամ մը ևս թող փաստվի, թե հայ ժողովուրդը երախտամոռաց չէ և հավատարմորեն կհպատակի իր ապրած երկրի օրենքներուն: Աշխատեցե՛ք, քահանայք և ժողովուրդ, վերականգնել ձեզ բարի համբավը, որ շարամիտներու կողմի կասկածի տակ դրվեցավ: Զիրար սիրեցե՛ք, զիրար հարգեցե՛ք և քրիստոնեական սուրբ կրոնքի ուսուցումներն ըլլան ձեր առաջնորդները: Հայաստանյայց Եկեղեցվո և հայ ժողովուրդի զավակներն եք, նույն ցեղին ժառանգորդներն ու արմենական նույն արյունը կրողներ: Խաղաղությամբ ապրեցեք, բարեխնամ շունական պետության և հույն ազնվական ժողովուրդին ձեր բոլորի հանդեպ տածած գուրգուրանքին ու համակրանքին միշտ արժանի մնացե՛ք: «Եւ Աստուած խաղաղութեան եղիցի ընդ ձեզ, ընդ ամենեւեանդ, ամէն»:

(«Շաապ», № 10—11, հոկտ.-նոյեմբ. 1958 թ., էջ 369—370):

Անթիլիասի աթոռակալը այս անգամ փորձում է մեղադրել Մայր Աթոռին Հունաս-

տանի հայոց թեմում որպես «վարչական նոր կերպ մը» պարտադրողի, «շահախնդիր և անխոստովանելի նպատակներով» Հայաստանյայց Եկեղեցու կարգն ու կանոնը, Եկեղեցու սահմանադրական օրենքները, դարերի ավանդությունները «կամովին մոռացության» տվողի:

Ծիծաղելին այն է, որ Անթիլիասի աթոռակալը Մայր Աթոռի հոգևոր օրինավոր կապը Հունաստանի հայոց թեմի հետ որակում է որպես «անտեղի և ապօրինի միջամտություն» թեմի գործերին:

Ինչպես հայտնի է, Հունաստանի հայոց թեմը կազմվել է 1890-ական թվականներին, երբ Կոստանդնուպոլսի 1895—1896 թվականների հայկական տխուր կոտորածներից հետո գաղթականության մի նոր հոսանք սկսվում է դեպի Հունաստան: Առաջին գաղթականները հաստատվում են Աթենքում, Պիրեայում, Սալոնիկում, կազմելով Հունաստանում հայ նոր համայնքի առաջին կորիզը, որին ապա գալիս են միանալու տասնյակ հազարավոր նոր գաղթականների խմբեր 1921—1922 թվականներին:

Հունահայ գաղութը ժամանակավորապես ղեկավարվում է Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանից ուղարկված այցելու հոգևոր հովիվներով:

1908 թվականի սեպտեմբեր 22 թվակիր արքայական հրովարտակով պաշտոնապես հաստատվում է Հունաստանի հայ համայնքը որպես «Աթենքի և Պիրեայի արևմտյան օրթոդոքս հայերու հասարակություն»: Բայց Հունաստանի հայ գաղութը, չկազմելով օրինական փոքրամասնություն, զրկվում է քվեարկության և կազմական կանոնադրի իրավունքից: Այս պատճառով Հունաստանի հայոց առաջնորդները և նրա խորհրդականները միշտ եղել են նշանակովի, 35 տարիներից ի վեր:

1923 թվականին Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանի կողմից Հունաստանի առաջնորդ և Պատրիարքարանի պատվիրակ է նշանակվում Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմյանը, որը Հունաստանի հայոց թեմը ղեկավարում է մինչև իր մահը՝ 1951 թվականը:

Մազլըմյան սրբազանի առաջնորդության տարիներին նրա գլխավոր գործակիցներն են հանդիսանում ճշմանակված կենտրոնական վարչություններ, խորհրդակցական բնույթով:

Մազլըմյան սրբազանի մահից հետո, Մայր Աթոռի կարգադրությամբ և նշանակումով, որպես էջմիածնի թեմի, Հունաստանի հայոց թեմը ղեկավարում է Եղիպտոսի բարեխնամ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբ-

րե արքեպիսկոպոս Սիրունյանը՝ այցելու թեմակալ առաջնորդի հանգամանքով, մոտավորապես երկու տարի:

1956 թվականին Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց միաբանության անդամներից հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վարդապետ Ղազարյանը ստանձնում է Հունաստանի հայոց թեմի առաջնորդական տեղապահի պաշտոնը, Աթենքի հայոց Կենտրոնական վարչության հրավերով:

1957 թվականի հուլիսի 7-ին, Հունաստանի հայոց թեմական խորհրդին ուղղված Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակով, առաջնորդ է Հայրապետական պատվիրակ է նշանակվում Տ. Իսահակ վարդապետը: Այդ առթիվ Վեհափառ Հայրապետը գրում էր.

«Նկատի ունենալով հունահայ թեմը առաջնորդով մեր օժտելու անհրաժեշտությունը՝ ի շինություն և ի պայծառություն ձեր եկեղեցական կյանքի, և ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ պետականորեն իբրև առաջնորդություն (մետրոպոլիա) ճանչցված ձեր թեմը անհարմար է և ոչ օգտակար՝ երկար ժամանակ թողուլ առանց հոգևոր պետի, և հաստատելով, որ վերջին մեկ տարվան ընթացքին ձեր առաջնորդական տեղապահը իր կենդանի խոսքով և գործով, իր նվիրումով և ժողովրդասիրությամբ արդյունավետ դարձուց իր հոգևոր խառնատանքը ձեր թեմին մեջ, Մենք Մեր այս գրով հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վարդապետ Ղազարյանը Հայրապետական պատվիրակ կնշանակենք հունահայոց թեմին, որպեսզի իբրև առաջնորդ ղեկավարե ձեր թեմը և այդ հանգամանքով ճանչցվի նաև պետական իշխանության կողմից՝ համաձայն ձեր բարեխնամ երկրի օրենքներուն»:

Քանի որ մինչև վերջերս Հունաստանում չկար մի թեմական կանոնադրություն առաջնորդ ընտրելու մասին, շատ բնական էր, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Հայրապետական նվիրակ կամ առաջնորդ նշանակեր Հունաստանի հայերի համար, առաջնորդ՝ որ միշտ ճանաչվել էր պաշտոնապես հույն կառավարության կողմից որպես «հայոց մետրոպոլիտ»:

Այս պարագային էլ, 1957 օգոստոս 26 թվակիր պաշտոնագրով, Հունաստանի թագավորության Կրթական և կրոնական գործոց ազգային նախարարության նախարար պր. Ա. Երոզոստոպոլոսը «Հունաստանի ուղղափառ հայոց առաջնորդ» հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վարդապետին հայտնում էր իր «խորին գոհունակությունը և հրճվածքը» այս բարձր և սուրբ պաշտոնի ստանձնման առթիվ և իր հավանությունն էր տալիս Վեհափառ Հայրապետի կողմից Իսահակ վար-

դապետի Հունաստանի հայոց թեմի առաջնորդ նշանակմանը (պրոտոկոլ № 77650):

«Գերապատիվ Տ. Իսահակ Ղազարյան Հունաստանի ուղղափառ հայոց առաջնորդ 72 Հիպոկրատոս փողոց, աստ»:

Ձերդ գերապատվություն.

Այսու կծանուցանենք, թե ստացած ենք ձեր հունիս 20 1957 թվակիր նամակը, որով մեզ կտեղեկացնեք, թե ուղղափառ հայոց Մայրապոլսի Պատրիարքի և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի 10 հունիս 1957 թվակիր կոնդակով նշանակված եք Հայրապետական պատվիրակ և առաջնորդ Հունաստանի ուղղափառ հայոց, այդպիսով՝ պաշտոնապես ստանձնած հունահայության թեմի առաջնորդությունը:

Ձերդ գերապատվության այս բարձր ու սուրբ պաշտոնի ստանձնումը մեզ տեղեկացնելուդ առթիվ կհայտնենք մեր խորին գոհունակությունը և հրճվանքը ու կծանուցանենք, թե Հելլեն կառավարությունը, որ միշտ բարյացակամ եղած է, կշարունակի այսուհետև ևս միևնույն բարեկամական տրամադրությունը տածել հանդեպ հայ եկեղեցական համայնքին:

Ա. ԵՐՈԶՈՍՏՈՊՈՒՈՍ

Նախարար

(Կնիք Կրթական և կրոնական գործոց ազգային նախարարության)

26 օգոստոս 1957

Արեմք:

Հունաստանի թագավորության Կրթական և կրոնական գործոց ազգային նախարարությունը իր պաշտոնական գրության պատճենն ուղարկել էր նաև Օտար դավանությանց բաժնին, Ներքին գործոց նախարարության ընդհանուր տնօրենության, Ներքին գործոց նախարարության Օտարների սպասարկության բաժնին և Արտաքին գործոց նախարարության Կրոնական գործոց տնօրենության՝ ի գիտություն:

Այս առթիվ հրապարակում ենք նաև Հունաստանի թագավորության Կրթական նախարարության և Կրոնից ընդհանուր տեսչության անօրեն Վ. Յուանիդիսի 1958 թվականի նոյեմբեր 20 թվակիր պաշտոնական գրությունը, ուղղված Ներքին գործոց նախարարության և Ոստիկանական ընդհանուր տնօրենության, նյութ՝ «Օրթոդոքս հայերու առաջնորդ Սահակ Ալվազյան» և այլն:

Ահա այդ գրությունը, № 140 724ա.

«Անդրադառնալով 11 515—168—3571 համար 1958 թիվ ձեր պաշտոնագրին, և ի մասնավորի անոր վերջին հատվածին, ի մասին հայոց այժմու առաջնորդ Սահակ

Այվազյանի և այլն մեր կողմն ճանչցվելուն կամ ոչ... ձեզի կտեղեկացնենք, թե բնավ իրավասու չենք այս նկեղեցվո ներքին հարցերուն վերաբերյալ, անոր գործերուն օրինավորության կամ ոչ օրինավորության մասին որոշում կայացնելու Այդ գործերը դատելու և վավերացնելու իրավասու է Ամենայն Օրբոգոֆս Հայոց Մայրագույն Պատրիարքը, որ հաստատված է ի Ս. էջմիածին:

Այս պատճառներով վերջերս իրեն 524 884 համար 31—7—1958 թվականով տված որոշումը, որով հայ քահանա Մեսրոպ Տեր-Հակոբյան, հոգևոր հովիվը հին կոկի-նիո Ս. Հակոբ նկեղեցվո, անարժան նկատած է իբր քահանա և հոգևոր հովիվ, և անոր արգելք կըլլա կղերական սքեմ կրել, պատարագ կամ ուրիշ կրոնական արարողություն կամ մկրտություն, հարսանիք, հուղարկավորություն և այլն կատարելու, վերջնականապես պետք է ֆեմիլի էջմիածնի մեջ նստած Օրբոգոֆս Հայոց Մայրագույն Պատրիարքին կողմն, համաձայն Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի 901 համար 29—10—1926 պաշտոնագրի, և հետևաբար շեղյալ է, քանի որ Մայրագույն Պատրիարքին այս հարցին վերաբերյալ որոշումով չէ վավերացված իր որոշումը:

Վերոգրյալ պաշտոնագրին պատճենը կցյալ կուղարկենք ձեզի:

(Բոլոր ընդգծումները խմբագրությունս են):

Կրոնից ընդհանուր տնօրեն՝
Վ. ՅՈՒՆԱՆԻԻՍ՝

Պետական այս երկու փաստաթղթերի հրատարակությունը հստակ կերպով ցույց է տալիս Հունական պետական իշխանությանց վերաբերմունքը Ս. էջմիածնի և Հայրապետական նվիրակ և Հունաստանի հայոց առաջնորդ հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վարդապետ Ղազարյանի նկատմամբ: Մեկնությունները ավելորդ են: Քաղաքական արտաքին միջամտություններով և զրպարտություններով միայն ստեղծված հունահայ եկեղեցական տագնապը քաջ հայտնի է բոլորին: Մանոթ է, թե ինչպիսի շար ձեռքեր հաջողեցան շփոթության մատնել Հունական պետական իշխանությունները և երկրից արտաքսել տալ Մայր Աթոռի ներկայացուցչին: Մանոթ են նաև այն կուսակցականներն ու գործիչները, որոնք այդ տագնապը ստեղծելու նպատակով, նգիպտոսից և կիբանանից շտապեցին Աթենք և ամիսներով աշխատեցին այդ ուղղությամբ և նպատակով, բացահայտորեն հենված օտար ուժերի վրա, օգտագործելով նաև Լիբանանի նախկին նախագահ պր. Բ. Շամունի ալյեությունը Աթենք:

Հունաստանի հայոց թեմի Կենտրոնական վարչությունը, որն արդեն 15 տարուց ավելի է, ինչ պահում է իր գոյությունը, նշանակված լինելով Մազլեմյան սրբազանի առաջնորդության օրերին, մոտ մեկ տարի աշխատելուց և համագործակցելուց հետո առաջնորդի հետ, ճիշտ այն պահին, երբ Մայր Աթոռը հոգեշնորհ Տ. Իսահակ վարդապետի պաշտոնը օրինականացնում էր՝ նրան նշանակելով Հայրապետական պատվիրակ, Մայր Աթոռ ուղարկած իր 1957 թվականի հունիս 28-ի հեռագրով և 1957 թվականի հունիս 29 թվակիր նամակով, «առաջնորդական պատասխանատու և փափուկ պաշտոնին» համար անհարմար էր գտնում առաջնորդին և պահանջում Իսահակ վարդապետի հեռացումը Հունաստանից: Վեհափառ Հայրապետը Հունաստանի հայ թեմի տագնապի մասին 1958 մարտ 1 թվակիր Գարեգին պատրիարքին ուղղած նամակում գրում էր.

«...Գալով Հունահայ թեմի վիճակին, այստեղ ևս վերին միջամտություններն են, որ վճռական դեր կատարեցին հօգուտ անթի-լիասականներուն: Կիտրհինք, թե ծանոթ են Ձեզ բոլոր մանրամասնությունները: Մենք լրիվ համաձայն ենք Ձեզ հետ, թե առաջնորդները նշանակվի ըլլալու չեն, սակայն Հունաստանի պարագան բացառիկ էր, տրված ըլլալով, որ՝

ա. Թեմը որևէ կանոնադրություն չունի, որուն հիման վրա կարելի ըլլար առաջնորդ ընտրել:

բ. Հին Կեդրոնական վարչությունը որևէ օրինական հիմք չունի և ընտրված մարմին չէր, այլ 15 տարի առաջ նշանակված մարմին մը նախկին առաջնորդի կողմն:

գ. Նախկին առաջնորդը ևս ընտրված չէր, այլ նշանակված իր ատենին Պոսո պատրիարքին կողմն և ճանչցված իբրև հունահայոց առաջնորդ Հունաստանի կառավարու-թյան կողմն:

Ահա այս բոլորը ի նկատի ունենալով, Մենք Հայրապետական պատվիրակ և առաջնորդ նշանակեցինք Իսահակ վարդապետը այն համոզումով, որ երբ մոտ ապագային հնարավոր կըլլա կանոնադրություն մը մշակել, տեղի կունենան ընտրություններ թե՛ առաջնորդի և թե՛ օրինավոր Կեդրոնական վարչության մը:

Սակայն այս ոգիով Մեր բոլոր կոչերը անտեսվեցան նախկին Կեդրոնական վարչության կողմն: Մենք ամեն գնով Իսահակ վարդապետը պարտադրելու մտադիր չէինք: Քանիցս գրեցինք իրենց, որ առ այժմ գործակցին վարդապետին հետ մի քանի ամիս և ժամանակ տան, որ Մայր Աթոռը քննե այս

խնդիրը, ի հարկին Մամբրե արքեպիսկոպոս Սիրունյանին ուղարկելով իբրև անաշուքների: Սակայն համառորեն և անխորհուրդ կերպով Մեր բոլոր հայրական ու հաշտարար առաջարկները մերժեցին և նույնիսկ իրենց նամակներով համարձակորեն ժխտեցին Մայր Աթոռի հեղինակությունը և իրավունքը Հունահայ թեմի ներքին գործերուն միջամուխ ըլլալու: Եվ այս բոլորը մարմնի մը կողմն, որուն գոյությունը որևէ իրավական հիմունք չունի: Ահա թե ինչու Մենք հետըզհետ համոզվեցանք, թե անոնց միտքը ծուռ է և իրենք ոչ թե Իսահակ Վարդապետին հետ հաշիվ ունին (զոր իրենք իսկ հրավիրած էին և մեկ ամբողջ տարի գործակցած էին առանց որևէ դժգոհության), այլ իրենց նպատակն է մերժել Մայր Աթոռի հեղինակությունը և հնար մը գտնել Անթիլիասի ճամբան բանալու: Եվ եթե այդ է իրենց մտադրությունը, անշուշտ համաձայնության որևէ եզր գտնել հնարավոր չէ: Ամեն տեղ նույն հակառակորդն է, որ նույն ոգիով, նույն նպատակներով և նույն մեթոդներով կայացրար Մայր Աթոռի դեմ, զուտ քաղաքական նպատակներով:

Վեհափառ Հայրապետի նախագահության տակ, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը հանգամանորեն քննելուց հետո Հունահայոց եկեղեցական տագնապը, 1957 հուլիս 20 թվակիր նամակով պատասխանեց Աթենքի Կենտրոնական վարչությանը.

«Իրոք շատ ցավալի է, որ երիտասարդ մի վարդապետ, որ մոտ մեկ տարի է ինչ ձևեր թեմում աշխատում է իբրև առաջնորդական տեղապահ, և որի մասին ոչ մի դժգոհություն չէիք հայտնել, հանկարծ ծանր ամբաստանություններով մեղադրվում է այն պահին, երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նշանակում է նրան Հայրապետական պատվիրակ:

Անսպասելի էր այս Մայր Աթոռիս համար և անբացատրելի, վասնզի Վեհափառ Հայրապետը վստահ էր, թե դուք ուրախությամբ պիտի ընդունեիք իր որոշումը՝ ձեր առաջնորդական տեղապահի մասին:

Մեզ խոր վիշտ է պատճառում նաև ձեր այն ակնարկը, թե Մայր Աթոռը նախօրոք չի առել ձեր համաձայնությունը և գրում եք նույնիսկ՝ «Հայտնի է Ձերդ Վեհափառության, որ գաղութս ի հոգևորս ենթակա ըլլալով հանդերձ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և անոր Հայրապետին, ի վարչական ենթակա է Ազգային Սահմանադրության ժողովրդական սկզբունքներուն և տրամադրություններուն»:

Մեր կարծիքով այս ոգիով չէ, որ պետք է խոսեիք Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հետ՝

Մայր Աթոռը ամբաստանելու դիրքի մեջ դնելով ինքներդ ձեզ:

Թյուրիմացության մեջ եք ընկնում կարծելով, թե Հունահայ թեմը միայն ի հոգևորս ենթակա է Մայր Աթոռին: Այդ բանաձևը վերաբերում է Մայր Աթոռի հարաբերություններին: Մայր Աթոռը լրիվ իրավունք ունի Հայրապետական պատվիրակ նշանակելու և առաջնորդ առաջարկելու որևէ թեմի համար, ինչպես արվել է շատ հաճախ անցյալում: Սրանով ընավ չեն խախտվում սահմանադրական ժողովրդական սկզբունքները, որովհետև այդ առաջարկությունից հետո ժողովուրդը օրինավոր ընտրությամբ կարող է ընտրել կամ չընտրել տվյալ թեմականին: Բայց ոչ մի դեպքում որևէ թեմական խորհուրդ կամ Կենտրոնական վարչություն իրավասություն չունի ի հառաջագուն մերժելու հայրապետական որոշումը իր պատվիրակի նկատմամբ:

Այնուամենայնիվ, հակառակ այն իրողության, որ Մայր Աթոռում բազմաթիվ հեռագրեր ստացվեցին հունահայ զանազան եկեղեցական և ազգային կազմակերպություններից, որոնք ամբաստանում էին Աթենքի Կենտրոնական վարչությանը՝ հունահայ գաղութի ծոցում այսպիսի արվեստականորեն և այլ նպատակներ հետապնդող կացություն ստեղծած լինելուն համար, Մայր Աթոռը շարունակեց գործակցել և բանակցել վարչության հետ, նրա առաջ երբեք չհանեց իրավական-կանոնական դժվարություններ, աշխատեց հաշտարար և անկողմնակալ ոգով վարչության հետ, և երբ որոշ անհամաձայնություններ ծագեցին առաջնորդական տեղապահի և Կենտրոնական վարչության միջև, Մայր Աթոռը կամեցավ հարցը քննել անկողմնակալորեն և այնուհետև հանգել առարկայական եզրակացության, ապա անելու համար համապատասխան կարգադրություններ, ի հարկին նույնիսկ ետ կանչելով Իսահակ վարդապետին, ի՞նչ Կենտրոնական վարչության՝ նրա դեմ կատարած ամբաստանությունները առարկայական և օրինավոր քննությամբ ճշտվեին: Բայց Կենտրոնական վարչությունը Մայր Աթոռի բոլոր առաջարկները և կոչերը մերժեց և փորձեց ժխտել Մայր Աթոռի՝ հարցը քննելու իրավունքն իսկ: Կենտրոնական վարչությունը կտրուկ ասում էր. «Մենք բացարձակապես չենք ճանաչում որևէ հոգևոր առաջնորդ, որ նշանակված լինի Ս. Էջմիածնից»:

Այսպես, հունահայ տագնապի առիթով էլ դժբախտարար ձայն բարբառոյ յանապա-

տի» մնացին հայրապետական հաշտարար ու խաղաղասիրական ոգով գրված հորդորներն ու կոչերը:

«Ի սեր Աստծո, ե՛րբ և ի՛նչպես, — գրում էր Վեհափառ Հայրապետը 1957 հուլիս 13 թվակիր նամակով Գարեգին պատրիարքին, — Մայր Աթոռը փառափառ տեսակետներ է պարտադրած կամ առաջադրած մեր նվիրապետական Աթոռներում և կամ բեմակալներում: Նուսադեմի և Կոստանդնուպոլսո Աթոռները և մեր առաջնորդությունները ի՛նչ այդպիսի ճեղքանքներ են ստացած և ինչո՞ւ, և ի՛նչպես Մայր Աթոռը կաշկանդած է անոնց ներքին վարչական-կազմակերպչական ինքնավարությունը: Փաստորեն բոլորը այդ իմաստով, բայց մեր արտասահմանյան Աթոռները և թեմերը ինքնավար են և անկախ, և կգործեն համաձայն սահմանադրական կանոններու և տեղական պետական օրենքներուն և պայմաններուն: Նվ կզարմանա, թե այս արևի լույսի պես պարզ նշանակությունը ինչպե՞ս շտեմել կձևացնեն ոմանք: ... Այո, մեր Եկեղեցին սփռվելի կառուցվածք մըն է, այդ սփռվելիությունը կկայանա միության և ներքին ներդաշնակության ոգիին մեջ, դավանաբանական-կանոնական, հոգևոր բարոյական և ազգային տեսակետներե:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հանդեպ ենթակայությունը գառ կանոնական և հոգևոր-բարոյական ենթակայություն մըն է, ամրացած ազգային գիտակցությամբ: Մանավանդ այսօր, երբ Ս. Էջմիածինը նոսրացել է, այնքան խիստ կարևոր է, որ Ս. Էջմիածինը իր առաքելության ուղիղ ճամբուն վրա կգտնվի, ինքնակամ և անկաշկանդ, տարբե՛ր պիտի մտածեր և տարբե՛ր ոգիով պիտի գործեր:

Այս գաղափարների լույսի տակ, Մայր Աթոռը, Վեհափառ Հայրապետը վստահ են իրավունքի և արդարության վերջնական հաղթանակին և մասնավոր հունահայ կարգապահ և օրինավոր ժողովրդի արթնամտության և կորովին:

Այս բոլորից հետո շարունակվեցին ոտնձգությունները: Անսպասելի կերպով, նույն դավադիր ձեռքը երկարվեց դեպի Իրան:

1958 թվականի մայիսին Մայր Աթոռում ստացվեց Թեհրանի հայոց թեմական խորհրդի մարտ 29 թվակիր հետեւյալ նամակը, որով հաղորդվում էր, որ Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովը, փետրվարի 26-ին գումարած իր հերթական նիստում, քննելով 1949 թվականի հուլիս 25-ի Նախարարաց խորհրդի որոշումը ի մասին Իրանի փոքրամասնությանը կրոնական պետերի և պատվիրակների, և Թեհրանի թեմի ու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հարաբերու-

թյունները, գտել է, որ այդ հարաբերությունները 1949 թվականից հետո «ունեցել են միայն ձևական և անվանական բնույթ...», և որոշել է «դադարեցնել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ ունեցած ձևական կապն ևս և խնդրամատուց լինել» Անթիլիաս՝ «Թեհրանի թեմն առնելու իր հովանու ներքո»:

«Նորին Սուրբ Օմություն S. S. ՎԱԶԳԵՆ Ա. Մայրապետը Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Վեհափառ Տե՛ր.

Այսու որդիական պարտք ենք համարում Ձերդ Վեհափառությանը խոնարհաբար հաղորդելու, որ Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովը, սույն թվականի փետրվարի 26-ին գումարած իր հերթական նիստում քննության առնելով Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմի փոխհարաբերությունների խնդիրը, հանգեց այն եզրակացության, որ Իրանի փոքրամասնությանը կրոնական պետերի և պատվիրակների նկատմամբ, Իրանի Նախարարաց խորհրդի 1949 թվականի հուլիսի 25-ի, Ձերդ Վեհափառությանը ծանոթ, որոշումից ի վեր, Թեհրանի թեմի և Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հարաբերություններն ունեցել են միայն ձևական և անվանական բնույթ: Միաժամանակ, նկատի ունենալով Թեհրանի թեմի համար ստեղծված խիստ բացառիկ պայմանները և մեր Եկեղեցու անվտանգությանը կապված որոշ մտահոգություններ, ինչպես և մի շարք այլ հիմունքներ, պատգամավորական ժողովը իր վերահիշյալ նիստում միաձայնությամբ որոշեց՝ դադարեցնել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ ունեցած կապն ևս և խնդրամատուց լինել Մեծի Տանն Կիլիկիո Ս. Աթոռին՝ Թեհրանի թեմն առնելու իր հովանու ներքո:

Մատչելով ի համբույր Ձերդ Վեհափառության Ս. Աջույն, մնամք խորին հարգանք՝

Թեհրանի հայոց թեմական խորհրդի
ատենապետ՝
դոկտ. Ա. ԲԱԲԱԼՅԱՆ

Թեհրան,
20 մարտի 1958 թ.
№ 165/25»:

Վեհափառ Հայրապետը իր ապրիլ 24 թվակիր հեռագրով Թեհրանի թեմական խորհրդին հաղորդում էր, որ Մայր Աթոռը չի կարող երբեք համաձայն լինել այդ անօրինական որոշման, որովհետև, եզրակացնում էր Վեհափառ Հայրապետը, պատգամավորական ժողովը ոչ մի իրավասություն չունի հայ եկեղեցիների և ժողովրդի հոգևոր կապը խզելու Ս. Էջմիածնից:

**«Թեհրանի հայոց թեմական խորհրդին
Թեմիքան**

Ապրիլի 22-ին ստացանք ձեր 29 մարտի նամակը:

Մայր Աթոռ շի կարող համաձայն լինել ձեր որոշման: Ոչ ոք իրավասություն չունի ձայն եկեղեցիների և հավատացյալների հոգևոր կապը կտրել Ս. էջմիածնից: Մենք պիտի գրենք ձեզ, Մեր խոսքը ուղղելով թեմական ժողովիդ և իրանահայ ժողովրդին:

Ի հարկին Մենք պիտի դիմենք նաև Իրանի բարեխնամ կառավարության:

Մինչ այդ, մնացեք խաղաղ և լավատես և մի՛ կատարեք որևէ ձեռնարկ՝ դիմելու այլ եկեղեցական կենտրոնի:

Մենք վստահ ենք, թե ամեն դժվարություն կհաղթահարվի և Ս. էջմիածինը, իբրև հոգևոր կենտրոն, իր դարավոր հովանին կպահպանե Իրանի դրացի և բարեկամ պետության մեջ գործող հայ եկեղեցիների վրա, հարկելով իրանական պետական օրենքներն ու շահերը:

Իրանի հայ թեմերը, ինչպես անցյալում, դարեր շարունակ, կան ու կմնան նաև այսուհետև Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքև:

Կհաջորդե նամակը:

Լսեցեք էջմիածնի սուրբ ձայնը և ընդունեցեք Աստուծո և Մեր հայրապետական օրհնությունը:

ՎԱՋԳԵՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

24 ապրիլի 1958 թ.

Ս. ԼՋՄԱՍԻՆ»:

Միաժամանակ Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը Թեհրանի հայոց թեմական խորհրդին և պատգամավորական ժողովին ուղղած 2 մայիս թվակիր պաշտոնական նամակով հանգամանորեն և Մայր Աթոռի ու Թեհրանի թեմի միջև փոխանակված բազմաթիվ նամակագրությունների և այլ պատմական փաստերի լույսի տակ, սպառնիչ կերպով պատասխանում էր թե՛ մարտ 6-ի հաղորդագրության 8 անհիմն մեղադրանքներին և թե՛ մարտ 29 թվակիր Թեհրանի թեմական խորհրդի նամակին, հորդորելով, որ վերահաստատվեն դարավոր հոգևոր կապերը Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի և Թեհրանի թեմի միջև:

«Թեհրանի ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՎԱՐԺԱՆ ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ ԵՎ ԹԵՄԱԿԱՆ ՊԱՏՎԱՐԺԱՆ ՎՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Սույն թվականի ապրիլի 22-ի երեկոյան վեհափառ Հայրապետը ստացել և ընթերցել է ձեր 29 մարտի 1958 թվակիր համար 165/25 նամակը, որով «որդիական պարտք եք համարում» խոնարհաբար հաղորդելու, որ

Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովը, 1958 փետրվարի 26-ին գումարված իր հերթական նիստում, ի նկատի ունենալով Իրանի նախարարաց խորհրդի 1949 թվականի հուլիս 21-ի որոշումը «Իրանի փոքրամասնությունների կրոնական պետերի և պատվիրակների նկատմամբ», ինչպես նաև «նկատի ունենալով Թեհրանի թեմի համար ստեղծված խիստ բացառիկ պայմանները և մեր եկեղեցու անվտանգությունը, ինչպես և մի շարք որոշ մտահոգություններ, ինչպես և մի շարք այլ հիմունքներ», որոշել է «զադարեցնել Ս. էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ ունեցած ձևական կապն ևս և խնդրամատույց լինել Մեծի Տանն Կիլիկիո Ս. Աթոռին՝ Թեհրանի թեմը առնելու իր հովանու ներքո»:

Նորին Ս. Օծուխյունը ապրիլի 24-ին ձեռնդրել է հետևյալ հեռագիրը.

«Ապրիլի 22-ին ստացանք ձեր 29 մարտի նամակը:

Մայր Աթոռ շի կարող համաձայն լինել ձեր որոշման: Ոչ ոք իրավասություն չունի հայ եկեղեցիների և հավատացյալների հոգևոր կապը կտրել Ս. էջմիածնից: Մենք պիտի գրենք ձեզ, Մեր խոսքը ուղղելով քրիստոնեական ժողովիդ և իրանահայ ժողովրդին: Ի հարկին Մենք պիտի դիմենք նաև Իրանի բարեխնամ կառավարության:

Մինչ այդ մնացեք խաղաղ և լավատես և մի՛ կատարեք որևէ ձեռնարկ՝ դիմելու այլ եկեղեցական կենտրոնի:

Մենք վստահ ենք, թե ամեն դժվարություն կհաղթահարվի և Ս. էջմիածինը, իբրև հոգևոր կենտրոն, իր դարավոր հովանին կպահպանե Իրանի դրացի և բարեխնամ պետության մեջ գործող հայ եկեղեցիների վրա, հարգելով իրանական պետական օրենքներն ու շահերը:

Իրանի հայ թեմերը, ինչպես անցյալում, դարեր շարունակ կան ու կմնան նաև այսուհետև Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքև:

Կհաջորդե նամակը:

Լսեցեք էջմիածնի սուրբ ձայնը և ընդունեցեք Աստուծո և Մեր հայրապետական օրհնությունը»:

Թե վերոհիշյալ ձեր գրությունը վեհափառ Հայրապետի սրտի և ապրումների վրա ինչ ազդեցություն է գործել, այդ մասին մենք չենք գրում, որովհետև գուցե չկարողանաք չափել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի վիշտը, այս ահալոր և պատմականորեն աննախընթաց ողբերգության առաջ:

Ներկա գրությամբ կամենում ենք պատասխանել ձեր 29 մարտ 1958 թվակիր նամակին՝ հանդես գալով Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, Նորին Վեհափառություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի

տի հավանություն, այն հույսով, որ դուք, ծանոթանալով նրա բովանդակությանը, պիտի փարատվեն բոլոր թյուրիմացությունները, պիտի լավի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հորդորը և պիտի վերահաստատվեն դարավոր հոգևոր կապերը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Թեհրանի թեմի միջև:

1. Նախ մենք պետք է նկատենք, թե զրգվար է հավատալ, որ իրանահայ հավատացյալ ժողովուրդը, հոգևոր դասը և եկեղեցական-ազգային իշխանությունները կարողանային նման որոշման հանգել, այսքան անապասելի և անբացատրելի կերպով:

Եվ իրոք, այդ երևում է նաև ձեր նամակից, ուր խոսում եք «Թեհրանի թեմի համար ստեղծված խիստ բացառիկ պայմանների և մեր Եկեղեցու անվտանգությանը կապված որոշ մտահոգություններ»-ի մասին: Հետևաբար պետք է եզրակացնել, թե ինչ որ նոր և արտաքին պատճառներ ստեղծել են խիստ բացառիկ և վտանգավոր պայմաններ ձեր եկեղեցական կյանքում: Մնում է մեզ իմանալ և հաստատել, թե որոնք են այդ խիստ բացառիկ ու վտանգավոր պայմանները, որոնց մասին որոշակի կերպով դուք ոչինչ չեք ասում ձեր նամակում:

2. Դուք հիշում եք միայն մի օրինական պարագա, այն է՝ 1949 թվականի Իրանական կառավարության որոշումը Իրանի փոքրամասնությանը կրոնական պետերի նկատմամբ:

Այդ որոշումը ծանոթ է մեզ 18 հունիս 1956 թվակիր Թեհրանի հայոց թեմական խորհրդի զեկուցագրից:

Ինչքան մենք հասկանում ենք, այդ որոշումից բնավ չի բխում որևէ անհաշտ վիճակ կամ տրամադրություն Թեհրանի թեմի՝ Ս. Էջմիածնի հոգևոր հովանավորության տակ լինելու նկատմամբ: Մնաց որ այն հոգևոր կենտրոնը, որին կամենում եք կապել ձեր թեմը, նույնպես օտար մի պետություն հողամասի վրա է գտնվում, և այն էլ ոչ իսկ դրացի: Ուստի ձեր ակնարկած պետական օրենքի կապակցությամբ իրական կացությունը մնում է նույնը:

Ուրեմն Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը չի կարող ընդունել ձեր այդ փաստարկումը իբրև հիմնավորված: Եվ չենք էլ կարող մտածել, թե իրանական մեր դրացի և բարեկամ պետությունը այլ կերպ կմեկնաբանի իր 1949 թվականի որոշումը փոքրամասնությանը կրոնապետերի նկատմամբ:

3. Իրանի բարեխնամ կառավարության 1949 թվականի որոշումը Մայր Աթոռի համար ոչ մի անբնական որոշում չէ՝ արտասահմանյան մեր մի շարք թեմեր նույնպիսի պետական օրենքների ներքև են գործում երկար տարիներից ի վեր, ինչպես օրինակ

Ռումինիայում և Բուլղարիայում: Նման օրենքներ բնավ երբեք արգելք չեն հանդիսացել և չեն հանդիսանում, որ հիշյալ երկրների հայ եկեղեցիները հոգևոր իմաստով ենթակա լինեն բազմադարյան Ս. Էջմիածնին, որ, ինչպես ամբողջ աշխարհ գիտե, Գլուխն է Հայ Եկեղեցու և կենտրոնը հայոց սուրբ հավատի Դ զորից ի վեր:

4. Մայր Աթոռը հարգել է և հարգում է Իրանի պետական օրենքները և 1949 թվականի որոշումը, և այդ իսկ պատճառով այդ թվականից ի վեր չի առաջարկել որևէ հոգևոր պետ իրանահայ թեմերի համար, միշտ հուսալով, որ հնարավոր կլինի իրանահայության ծոցից հարմար թեկնածուներ գտնել, ժողովրդի հավանությամբ:

Այս ոգով առաջնորդվելով, Մայր Աթոռը ուրախությամբ հաստատեց, որ Թավրիզի թեմին իբրև առաջնորդական տեղապահ ընտրվեց տեղի վաստակավոր քահանաներից արժանապատիվ Ս. Կարապետ ավագ քահանա Մանուկյանը: Եվ նույն ոգով առաջնորդվելով, անցյալ տարվա փետրվարի 27-ին Վեհափառ Հայրապետը առաջարկեց թեմական խորհրդի, որ նաև Թեհրանի թեմը իբրև առաջնորդ ընտրի թեմից հոգևորականներից արժանապատիվ Ս. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանին, որ կարող էր և վարդապետական վեղար ընդունել այդ պաշտոնին կոչվելու առթիվ: Ահա թե ինչ էր գրում ձեզ նորին Ս. Օժուխյունը այդ նամակում:

«... Ահա քե ինչու Մենք մտածում ենք լիազորել առաջնորդական տեղապահի պաշտոնով ձեր հոգևոր հովիվ արժանապատիվ Ս. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանին, քեմական խորհրդից հավանությամբ, այնպես ինչպես այդ հասցությունը կա Թավրիզի թեմում, մնալով, ու մոտ ապագայում հեռավոր լինի մի վերջնական կարգադրություն անօրինել, որպեսզի Թեհրանի թեմն ունենա իր վարդապետ կամ Էպիսկոպոս առաջնորդը»:

Թեհրանի թեմական խորհրդի 1957 թվականի մարտ 25 թվակիր համար 720/320 պատասխանի մեջ ասվում էր. «Ամենայն հաճույքով ստացանք Ձեր Սրբության 27 փետրվար համար 94 թվակիր օրհնաբեր պրոթյունը: Ձեր կարող մեր երախտագիտությունը չհայտնել այն բարձր հոգածության համար, որ Ձերդ Վեհափառությունը, իր բազմազբաղ վիճակում, հնարավորություն է ունեցել ցույց տալ մեր թեմին»:

Վեհափառ Տեր, շտապում ենք հայտնել Ձեր Սրբության, որ վերահիշյալ գրությունն իսկույն հղեցինք թեմիս պատգամավորական ժողովին, որի իրավասությունների սահմաններում է գտնվում առաջնորդա-

կան փոխանորդի ընտրության հարցը, համաձայն հոգեւույս Կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կողմից հաստատված թեմական կանոնադրության և խնդրել, որ ամենակարճ ժամանակաշրջանում հանգամանորեն քննության առնվեն ընտրելիի և ընտրության պարագաները և արդյունքը, առաջին հերթին ներկայացնելով Ձերդ Վեհափառության: Գործի ընթացքը հաղորդելով Ձերդ Վեհափառության և մի անգամ ևս շնորհակալություն հայտնելով Ձեր հայրական հոգածության և ուշադրության համար, որդիական խորին հարգանքը մատուցում ենք ի համբույր Ս. Աղույր, խնդրելով Ձեր հայրական օրհնությունը» (ստորագրողներ՝ նախագահ Վահրամ Դավիթխանյան, անդամ քարտուղար Դավիթ Փափազյան):

Նույն հարցի կապակցությամբ Վեհափառ Հայրապետը ստացավ Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովի կողմից 15 մայիս 1957 թվակիր պաշտոնագիրը, որտեղ ասվում էր.

«Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովը, սույն թվականի մայիսի 7-ի իր արտակարգ նիստում, զբաղվեց Ձերդ Վեհափառության 27 փետրվար № 94 օրհնաբեր գրությունով, ուղղված Թեհրանի թեմական խորհրդին:

Պատգամավորական ժողովն իր խորին շնորհակալություններն և երախտագիտական արտահայտությունները արձանագրեց Ձերդ Վեհափառության հոգածության և ուշադրության համար:

Առաջնորդական տեղապահ ունենալու հարցը պատգամավորական ժողովը մանրամասն ու հանգամանորեն քննության առնելուց հետո միաձայնությանը կայացրեց հետևյալ որոշումը, որ շտապում ենք հայտնել Ձերդ Վեհափառության: Նկատի ունենալով, որ թեմիս պատգամավորական ժողովի, թեմական խորհրդի և հասարակական մյուս մարմինների պաշտոնավարության եռամյա շրջանը լրանալու վրա է և շատ մոտ ապագայում նոր ընտրություններ տեղի պիտի ունենան, առաջնորդական տեղապահի ընտրության խնդիրները թողնել նոր ընտրվելիք պատգամավորական ժողովին, պատշաճ տնօրինություն ահելու համար:

Որդիական խորին հարգանքը համբուրում ենք Ձերդ Վեհափառության Ս. Աղը:

Դիվան Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովի: Նախագահ՝ Պերճ Գրիգորյան, քարտուղար՝ Ղոկո. Վ. Նահապետյան:

Ս. Էջմիածնի կողմից այս բոլոր առաջարկությունները եղան՝ հարգելու համար իրանի կառավարության որոշումները և իրա-

նահայ եկեղեցական կյանքը համաձայնեցնելու համար տեղական պետական օրենքներին:

5. Մեզ անհասկանալի է թվում ձեր գանգատը, որով հայտնում եք, թե իրանական կառավարության 1949 թվականի որոշման պատճառով, «Թեհրանի թեմի և Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հարաբերությունները ունեցել են միայն ձևական և անվանական բնույթ»:

Եթե «ձևական և անվանական բնույթ» բառերը գործածում եք կամենալով հասկանալ, որ Ս. Էջմիածնի և Թեհրանի թեմի միջև որևէ կապ գոյություն չի ունեցել և թե փաստորեն արդեն իսկ խզված են պաշտոնական փոխադարձ հոգևոր բարոյական հարաբերությունները, ապա այն դեպքում պետք է նշենք, թե այդ բնավ չի համապատասխանում իրականությանը:

Հիշենք մի քանի կարևոր փաստեր, որոնք ցույց են տալիս, թե իրականության մեջ սերտ կապ և գործակցություն է գոյություն ունեցել վերջին տարիների ընթացքում և՛ Մայր Աթոռի և ձեր թեմի միջև.

ա. Նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Կաթողիկոսի ընտրությունից ի վեր, այսինքն վերջին երեք տարիների ընթացքում, տասնյակ հեռագրեր և պաշտոնական նամակներ են փոխանակվել Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմական խորհրդի միջև, միշտ թեմական խորհրդի նախագահ մեծարգո տիար Վահրամ Դավիթխանյանի և քարտուղար Աբրահամ Ասատրյանի կամ Դավիթ Փափազյանի ստորագրությամբ և պաշտոնական կնիքով, իսկ երբեմն էլ փոխ-նախագահ Արտաշես Բաբայանի և անդամ քարտուղարներից մեկի ստորագրությամբ:

Այս շրջանին ստացվել են նաև տեղեկագրեր, ղեկուցագրեր Թեհրանի թեմական խորհրդից, Թեհրանի եկեղեցական խորհրդից, թեմական հոգևոր գործակալ արժանապատիվ Տ. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանից, Ղազվինի եկեղեցական խորհրդից, բազմաթիվ նամակներ այլ քահանաներից, վիճակագրական տեղեկություններ, լուսանկարներ և այլն: Մայր Աթոռի հետ նույնպիսի հարաբերություններ ունեցել են նաև Թավրիզի և Սպահանի թեմերը:

Մայր Աթոռում ստացված վերջին տեղեկագիրն է եղել Թեհրանի թեմի հոգևոր գործակալ Տ. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանի 28 ապրիլ 1957 թվակիր № 126 տեղեկագիրը՝ Թեհրանի ամբողջ թեմում գործող 22 հայկական եկեղեցիների և հայ հավատացյալ ժողովրդի մասին, որի ընդհանուր թիվն է կազմում 65 450 շունչ, ըստ ներկայացված մանրամասն ցուցակի:

բ. Ձեր թեմի հոգևոր գործակալ Տ. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանը իր 1 հոկտեմբեր 1957 թվակիր № 125 պաշտոնագրով խնդրել էր Սրբալույս Մեռն ուղարկել Թեհրանի և մյուս թեմերի համար: Ընդառաջելով դիմումին, Մայր Աթոռից Սրբալույս Մեռն ուղարկվեց և հանձնվեց Թեհրանի հոգևոր գործակալին գերաշնորհ Տ. Բաբգեն Կալիֆոունիսի ձեռամբ, որ Թեհրանի թեմական խորհրդի նախագահի ցանկությամբ, դեպի Կալիֆոունիս իր վերադարձին Թեհրանից անցավ, հանձնելու համար Սրբալույս Մեռնը և բերելու ձեր թեմին՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրապետական օրհնությունը:

գ. Թեմական պատգամավորական ժողովի դիմանի կողմից Մայր Աթոռ է ուղարկվել 1954 թվականի օգոստոս 10 թվակիր № 4 պաշտոնագիրը, որով ղեկուցվում էր Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին՝ թեմական պատգամավորական ժողովի գումարման և հուլիսի 3—9 իր ունեցած շորս նիստերի և օրակարգի հարցերի մասին, ինչպես և երեք տարվա համար նոր ընտրված թեմական խորհրդի մասին՝ բաղկացած 11 ազգայիններից:

Այս պաշտոնագիրը ստորագրել են Թեհրանի թեմի երրորդ պատգամավորական ժողովի նախագահ պր. Պետո Գրիգորյանը, փոխ-նախագահ պր. Աշոտ Բարամյանը և քարտուղար դոկտ. Վ. Նահապետյանը:

Նորընտիր թեմական խորհրդի նկատմամբ Մայր Աթոռը ոչ մի առարկություն չի ունեցել և օրինավոր նկատելով աճ, գործակցել է սիրով, փոխադարձ սիրալիր հարաբերություններ պահպանելով մինչև օրս:

դ. Կանոնավոր կերպով Մայր Աթոռից Թեհրան են ուղարկվել Ամենայն Հայոց Հայրապետության պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրը և օրացույցներ, որոնց հաշիվները և վճարումները ստացվել են պարբերաբար: Իբր «Էջմիածին» ամսագրի պատասխանատու ներկայացուցիչ՝ նշանակվել է Տ. Հովհաննես ավագ քահանա Հաճյանը և այդ պաշտոնի մեջ վերահաստատվել Թեհրանի թեմական խորհրդի 18 մարտ 1957 թվակիր մեզ ուղղված պաշտոնագրով:

ե. Ամուսնական հարցերի կապակցությամբ պաշտոնական թղթակցություն է տեղի ունեցել Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմի միջև, ինչպես, օրինակ, 1955 թվականի դեկտեմբերի 19-ին՝ տիկին Մարգարիտ Վարդանի ապահարզանի կապակցությամբ, 1958 թվականի փետրվարի 6-ին՝ Լուսիկ և Մկրտիչ Սարգսյանի հարցով և այլն:

զ. Շնորհաբաշխումներ և պարգևատրումներ է կատարել Մայր Աթոռը, իբրև հետևյալն Թեհրանի թեմական խորհրդի միջնոր-

դությանց, վերջինը լինելով Թեհրանի թեմական խորհրդի միջնորդությունը՝ 29 օգոստոս 1957 թվակիր № 196/361 պաշտոնագրով՝ ազգային բարերար սպամատների Տ. Մարգար Սարգսյանին Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով պարգևատրելու մասին, միջնորդություններ, որոնք սիրով հարգվել են Վեհափառ Հայրապետի կողմից:

է. Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմական խորհրդի հարաբերությունները առնչված են եղել նաև Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանի հետ: Հիշենք Թեհրանի թեմական խորհրդի 22 օգոստոս 1957 թվակիր № 794/359 պաշտոնագիրը, որով Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանի սան ներկայացվում էր Թեհրանաբնակ հայ պատանի Արամ Մնացականյանը:

Հիշենք նաև Թեհրանի թեմական խորհրդի նախագահ տիար Վահրամ Դավիթխանյանի և Թեհրանաբնակ այլ ազգայինների անցյալ տարի ուղարկած նվերների Հոգևոր Ճեմարանի մեր սաների համար:

ը. Մայր Աթոռը, 1957 թվականի հունիսի 2-ին, Թեհրանի թեմական խորհրդին ուղարկել է օրհնված խաչիկներ, հավատացյալներին բաժանելու համար, ստանալով թեմական խորհրդի № 737/336 պաշտոնագրով՝ ստորագրությամբ նախագահ տիար Վ. Դավիթխանյանի և քարտուղար պր. Աբրահամ Ասատրյանի, որի մեջ գրված է. «Թեմական խորհուրդս իր հարգալի շնորհակալություն է հայտնում Ձերդ Վեհափառության, հայրական բարձր ուղադրության համար: Հիշյալ խաչերը լաժանեցինք հավատացյալներին, որը հոգեկան սպիտակք և մեծ բավականություն պատճառեց նրանց»:

թ. 1957 թվականի օգոստոսի 25-ին Թեհրանի թեմական խորհուրդը խոնարհաբար խնդրում էր Վեհափառ Հայրապետից՝ միջնորդել Կյուպենկյան հիմնարկության ներկայացուցիչների մոտ և հորդորել նրանց, որ Ս. Էջմիածնից վերադառնալիս անցնեն Իրանից, իրանահայ մշակութային կարիքների կապակցությամբ: Ընդառաջելով եղած դիմումին, մեր սիրելի Վեհափառ Հայրապետը ջերմությամբ է խոսել հարգելի ներկայացուցիչներին, խնդրելով, որ ընթացք տան իրանահայության հրավերին, և այդ մասին անմիջապես հեռագրել է Թեհրանի թեմական խորհրդին, 1957 թվականի օգոստոսի 26-ին:

Ահա տվյալներ և փաստեր, որոնք խոսում են հստակ և ստույգ կերպով այն մասին, թե նաև 1949 թվականի ձեր հիշատակած կառավարական որոշումից հետո մինչև մեր օրերը, Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմի միջև հարաբերությունները և կապերը եղել են սերտ, հարատև և արդյունավետ՝ փոխադարձ

սիրո և հարգանքի ու հոգևոր մխիթարության պայմաններում:

6. Ձեր գրության մեջ ավելացնում եք նաև՝ «Ինչպես մի շարք այլ հիմունքներ» բացատրությունը, առանց որոշակի կերպով ասելու, թե որո՞նք են այդ «այլ հիմունքներ»-ը, որ պատճառ են հանդիսանում ձեր որոշման:

«Այլք» թերթի մարտ 6-ի համարում, սակայն, կարդացի՞ք մի հաղորդագրություն ձեր թեմի սեպտեմբեր 26-ի թեմական պատգամավորական ժողովի հինգերորդ նիստի և Ս. Էջմիածնից ձեր թեմը բաժանելու որոշման մասին, որ լույս է սփռում ձեր այդ հիշած «մի շարք այլ հիմունքներ» անորոշ խոսքերի վրա:

Այդ հաղորդագրության մեջ հիշված են ութ կետեր, իբրև «հիմունք» Ս. Էջմիածնից բաժանման:

Ա, Բ, Է և Ը կետերը վերաբերում են Իրանական կառավարության 1949 թվականի որոշման և Ս. Էջմիածնի ու ձեր թեմի իբրև թե «անվանական և ձևական կապ»-ի և այդ օրինական պայմանից բխած կացության: Այդ շորս կետերին մենք վերևում անդրադարձանք արդեն, ցույց տալով, որ՝

ա. Իրանական պետական այդ օրենքից մենք որևէ դժգոհություն չունենք և ոչինչ չենք գտնում մեղադրելի:

բ. Մայր Աթոռ հարգել է այդ օրենքը և երբեք չի փորձել այն խախտել:

գ. Այդ օրենքը բնավ պատճառ չի եղել, որ Ս. Էջմիածնի հոգևոր հեղինակությունը պահպանվի ձեր թեմի վրա, և որ սերտ կապ և հարաբերություն լինի մեր միջև, ինչպես ցույց տվի՞ք վերև հիշատակված փաստաթղթերում:

դ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, հարգելով այդ օրենքը, անցյալ տարի առաջարկել է ձեզ իբրև առաջնորդ իրանահայտակ և թեհրանաբնակ մի հոգևորականի:

7. Հաղորդագրության մեջ հիշված երրորդ կետում նշված պարագան մեզ հայտնի չէ իր մանրամասնությանց մեջ և չգիտենք, թե ինչ ձևով և ինչ պայմանների տակ, սրանից 7—8 տարի առաջ, հանգուցյալ Ս. Տ. Գևորգ Զ Հայրապետը, Մայր Աթոռում ստացված բողոքների հիման վրա, Թեհրան է գործուղել Ատրպատականի առաջնորդական տեղապահին, քննելու համար կատարված ընտրությունները: Եվ ինչքան ծանոթ է մեզ՝ Մայր Աթոռ ոչ այդ առթիվ և ոչ էլ ուրիշ առթիվ որևէ լուծարի որոշում չի հրապարակել ու չի գործադրել:

Իսկ հաջորդ թեմական ընտրությունը, կատարված 1959 թվականին, ինչպես հիշեցի՞ք վերև, որևէ տարակարծությանց տեղի չի

տվել և տեական կերպով հարաբերությունները շարունակվել են, բնականոն և ավանդական պայմանների մեջ: Ուստի և Դ կետական պայմաններում ամբողջովին չի հատում հիշված պարագան ամբողջությամբ մապատասխանում իրականության:

8. Ե կետում հիշատակված պարագան՝ 1956 թվականի աշնան Տ. Հմայակ վարդապետ Ինդույանի իբրև Հայրապետական պատվիրակ գալն է Թեհրան: Բայց թե ինչու՞ այդ պարզ և մի քանի օր տևող այցելությունը երկու տարի հետո «հիմունք» պիտի ծառայի Ս. Էջմիածնից բաժանվելու, անհասկանալի է մնում:

Երուսաղեմի միաբաններից, ամերիկյան քաղաքացի, Հմայակ վարդապետին Մայր Աթոռը հանձնարարել էր այցելել պարսկահայ թեմերը, իբրև գլխավոր նպատակ ունենալով տեղում ուսումնասիրել ձեր թեմը և այն առաջնորդով օժտելու պայմանները, ձեզ հետ խորհրդակցաբար:

Ինդույան վարդապետը, ձեզ շատ ծանոթ պատճառներով, չկարողացավ իր պարտականությունը կատարել և նույնիսկ հայոց եկեղեցում չկարողացավ ներկա լինել սրբազան արարողությանց, ու մի քանի օրից ստիպված եղավ մեկնել ձեր երկրից:

Մենք այս բոլորը շատ անբնական գտանք և 1956 թվականի մայիս 1-ի հեռագրով վեհափառ Հայրապետը դիմեց Թեհրանի թեմական խորհրդի, որ 1 հունիս Ձ 635/237 և 18 հունիս Ձ 645/245 ընդարձակ բացատրագրերով պարզեց ա՞յն պայմանները, որոնք ստիպել էին Հմայակ վարդապետին մեկնել Թեհրանից, առանց հեռավոր կերպով իսկ նշելու, թե այդ պարագան որևէ չափով ազդել էր կամ կարող էր ազդել Մայր Աթոռի և Թեհրանի թեմի փոխհարաբերությանց վրա: Ընդհակառակը, այդ գրությունը ոչ միայն հարգելի էր, այլև հազեցված էր հավատարմության և որդիական սիրո արտահայտություններով:

Մայր Աթոռը, ծանոթանալով Թեհրանի թեմի վերոհիշյալ բացատրագրերին, չներկայացրեց որևէ առարկություն և այնուհետև ևս մեր հարաբերությունները ընթացան իրենց բնականոն հոգով:

9. Ինչ վերաբերում է Զ կետին, ստիպված ենք հաստատել, թե այն նույնպես չի համապատասխանում իրականության: Տ. Բաբգեն վարդապետ Վարժապետյանը, ընտրված լինելով Կալիֆոռնիայի թեմի առաջնորդ, Բեյրութից Ս. Էջմիածին ժամանեց, պարզապես իբրև ճամբորդ անցնելով Թեհրանից: Նա ոչ մի պաշտոնական հանդիպում չի ունեցել, ոչ իսկ հայոց եկեղեցի է այցելել, չունենալով վեհափառ Հայրապետի կողմից ոչ մի հանձնարարություն: Մայր Աթոռը նույնիսկ չէր

իմանում, թե Բաբգեն վարդապետը ինչ ճանապարհով է գալու Ս. էջմիածին: Նա Թեհրանում մնացել է մեկ-երկու օր միայն, այդ առթիվ բարեկամական հանդիպում էր ունեցել թեմական խորհրդի նախագահ պր. Վ. Իսվիթխանյանի հետ, և այս վերջինը ու մի քանի այլ ազգայիններ, առիթից օգտվելով, նվերներ էին ուղարկել Ս. էջմիածնի Մայր Տաճարի և Հոգևոր Զեմարանի մեր ուսանողների համար: Եվ թեմական խորհրդի հարդարժան նախագահը ինքը խնդրել էր Բաբգեն վարդապետից, որ եպիսկոպոս ձեռնադրվելուց հետո, դեպի Կալիֆոռնիա իր վերադարձին, ջանար Պարսկաստանի վրայով անցնել, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությունները բերելու համար հավատացյալ ժողովրդին: Եվ իրոք, Բաբգեն սրբազան հարգեց իր խոստումը և վերադարձավ Թեհրանի վրայով: Սակայն Նորին Սրբազնությունը, հակառակ թեմական խորհրդի նախագահի ցանկության, չկարողացավ Ս. էջմիածնի օրհնությունը տալ ժողովրդին, որովհետև թեմական խորհրդի որոշ անդամներ փոթորիկ էին բարձրացրել թեմական խորհրդի՝ այդ հարցին նվիրված նիստում, չհանդուրժելով Բաբգեն եպիսկոպոսի ներկայությունը Թեհրանի հայոց եկեղեցում: Եվ այդ փոթորկալից նիստից հետո, նախագահ պր. Դավիթխանյանը, ինք ևս դառնացած, հայտնեց իր Բաբգեն սրբազանին թեմական խորհրդի որոշումը (իրևե միջին ճանապարհ), այն է՝ «Բաբգեն եպիսկոպոս կարող է եկեղեցում ներկա լինել սուրբ պատարագին, սակայն առանց խոսք առնելու»:

Բաբգեն սրբազանը, արցունքը աչքերին, հեռացել էր Թեհրանից՝ առանց կիրակի օրվան սպասելու:

Ահա մեր խոսքը իբրև պատասխան ձեր 29 մարտ 1958 թվակիր նամակին և մարտի 6-ին հրապարակված հաղորդագրության: Խորհում ենք, թե ճշմարտությունը և արդարությունը արևի լույսի նման պարզ են և թեմական պատգամավորական ժողովը որևէ իրավացի հիմունք չի ունեցել և չէր կարող ունենալ՝ տալու համար իր «որոշումը», որ ազգային-եկեղեցական մի դժբախտություն է, հոգևոր-բարոյական մի աղետ:

Պարսկահայությունը, Հայ աշխարհի կողմից պոկված այս հարազատ ժողովուրդը, ինչպես կարելի է բաժանել իր Սրբություն Սրբոց Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնից:

Ո՞վ տվեց այս դժբախտ որոշումը, հարցի՞ք արդյոք ժողովրդին:

Զե՞ք զգույն, սիրելիք Մեր, որ լաց է լինում հայ ժողովրդի սիրտը, և որ բողբոջում են Նոր-Ջուղայում հանգչող Ս. էջմիածնի բարեբը:

Զէ, չեն կարող ճիշտ լինել ոչ ձեր նամակը և ոչ էլ ձեր հաղորդագրությունը: Այդ գրություններից չի ստորագրել և չէր կարող ստորագրել ոչ Իրանի մեր պատվական և հարազատ ժողովուրդը և ոչ էլ հայ հոգի կրող թեմական պատգամավորական մի ժողով: Հանուն Սրբին վեհափառություն Տ. Տ. վազգեն Ա Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդս հայտարարում է.

ա. Իրանի մեր երեք թեմերը, այդ թվում նաև Թեհրանի թեմը, իրենց եկեղեցիներով և հավատացյալ ժողովրդով եղել են, կան ու կանան Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքև:

բ. Ազգային-եկեղեցական որևէ մարմին իրավասություն չունի Հայաստանյայց եկեղեցիներն ու հավատացյալները բաժանելու իրենց դարավոր մայր կենտրոն Ս. էջմիածնից:

գ. Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին ուրիշ Գլուխ չունի բացի Ս. էջմիածնի Լիդհանրական Հայրապետ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից: Հայկական այլ եկեղեցական կենտրոններ, ինչպիսիք են Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսական կամ Շրուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքական Աթոռները, անդամներ են Հայ Եկեղեցու մարմնի և միակ Գլուխ Ս. էջմիածնի, և բոլորն էլ ի հոգևորս ենթակա են Մայր Աթոռին: Հետևաբար ոչ կանոնական-իրավական տեսակետից և ոչ էլ մեր սուրբ ավանդությանց և պատմական իրավասությանց լույսի տակ, հնարավոր չէ Ս. էջմիածնից բաժանվել և այլ եկեղեցական կենտրոնի կապվել: Եթե իրանահայ եկեղեցիներն ու ժողովուրդը Հայաստանյայց Եկեղեցու մեջ են գտնվում, ապա ուրեմն նրանք կարող են ունենալ միմիայն հոգևոր մի վերին կենտրոն, այն է ամենայն հայոց Մայր Աթոռ Ս. էջմիածինը, հիմնված 301 թվականին Հայ Եկեղեցու ծնունդով:

դ. Հետևաբար, կոչ ենք անում ձեզ, թեմական պատգամավորական ժողովիդ անդամներին և համայն հայ հավատացյալ ժողովրդին՝ թյուրիմացությանց արդյունք նկատել պատգամավորական վերջին ժողովի՝ Մայր Աթոռից բաժանվելու որոշումը, հետս կոչել այն ու շարունակել հավատարիմ մնալ և հոգեպես հպատակ՝ հայոց հավատի սյուն աստվածակառույց Ս. էջմիածնին:

ա. Առաջարկում ենք Թեհրանի թեմական պատգամավորական ժողովին՝ ընտրել թեմական առաջնորդ՝ Հայաստանյայց Եկեղեցու և Ս. էջմիածնի հավատարիմ հոգևորականների շարքերից, համաձայն իրանական պետական օրենքների և ձեր թեմական կանոնադրության տրամադրությունների:

Ս. Էջմիածնից ընդունեցեք նորին վեհափառության հայրապետական օրհնությունը և մեր լավագույն բարեմաղթությունները՝ ձեր քաջառողջության ու ձեր եկեղեցական կյանքի խաղաղության համար:

ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Ատեմապետ՝
ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

2 մայիսի 1958 թ.

Ս. Էջմիածին:

1958 թվականի ապրիլ 23 թվակիր գրությանը, Անթիլիասի աթոռակալ Ս. Զարեհ եպիսկոպոսը փորձում էր իր հովանու տակ առնել Թեհրանի տիրախնամ թեմը:

«Հարգաբաժան դիմանք
Թեհրանի թեմի պատգամավորական ժողովի և թեմական հորհրդի

Թեհրան

Ստացած ենք ձեր 30 մարտ թվակիր և համար 161/21 պաշտոնագիրը, որով մեզի կհաղորդեիք պատկան պատգամավորական ժողովիդ որոշումը Ս. Էջմիածնի հետ թեմիդ անվանական և ձևական կապի և խզելու և խնդրամատույց լինելու մեզի, որպեսզի թեմդ առնենք մեր հովանիին տակ:

Ձեր դիմումագիրը արժանի ուշադրությանը կարգալի և համապատասխան ժողովի հետ խոր քննության ենթարկելի հետո, ու առաջնորդված Հայաստանյայց ժողովուրդի հիմնական շահերու պահպանման սկզբունքով, այսու պաշտոնագրով ձեր տիրախնամ թեմը կառնենք մեր Աթոռի հովանիին տակ: Մոտ ապագային, այս մասին կոնդակ կպատրաստենք ու կղրկենք մասնավորաբար նշանակվելիք նվիրակի հետ:

Միև շարժե՞ք և ձեր միջոցով թեմիդ մեր պատվական դավաններուդ կղրկենք մեր սիրտ աղջույններն ու հայրապետական օրհնությունները:

«Շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եղիցի ընդ ամենեսանդ, ամէն»:

(«Հասկ», № 4, ապրիլ, 1958 թ., էջ 187):

Հունիս 12 թվակիր պաշտոնական հաղորդագրության մեջ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, դատապարտելով Անթիլիասի այս նոր սահմանազանցումը, հայտարարում էր.

«Մայր Աթոռը սրտի անհուն վշտով տեղեկացավ, որ Կիլիկիո Կաթողիկոսության անունով գործող հերձաթող Անթիլիասի աթոռակալ Ս. Զարեհ եպիսկոպոս Փայասլանը 23 ապրիլ 1958 թվակիր որոշումով փորձում է իր հովանու ներքո առնել Ամենայն Հայոց Հայրապետության Թեհրանի թեմը:

Շատ տխուր է մի անգամ ևս արձանագրել, որ Անթիլիասի աթոռակալը հայտնի ու ծածուկ բոլոր միջոցներով, դավադիր ուժերի անխիղճ թելադրությանց ներքև, հափշտակիչ ոտնձգություններ է կատարում, կամենալով անջատել Սփյուռքի մեր եկեղեցիները և ժողովուրդը իրենց Սրբություն Սրբոց Ս. Էջմիածնից և աշախտով ծրագրված ձևով քանդել Հայաստանյայց Եկեղեցվո հազարամյա հիմքերը:

Հերձաթող Անթիլիասի այս նոր հափշտակության փորձի առթիվ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը հայտարարում է ի գիտություն Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռներին, առաջնորդություններին, հոգևոր պաշտոնյաներին, ազգային-եկեղեցական իշխանություններին և համայն հայ հավատացյալ ժողովուրդին, որ՝

1. Թեհրանի հայրապետական բազմադարյան թեմը հափշտակելու փորձի մեջ, մի անգամ ևս դատապարտվում են՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի 20 դեկտեմբեր 1957 թվականի սրբատառ կոնդակով արդեն իսկ դատապարտված Անթիլիասի ապօրինի աթոռակալ Ս. Զարեհ եպիսկոպոս Փայասլանը և նրա գործակիցները՝ իրենց այս նոր արարքի համար:

2. Թեհրանի թեմական պատգամավորական ժողովի 1958 թվականի փետրվար 26-ի, ինչպես նաև Ս. Զարեհ եպիսկոպոսի 1958 թվականի ապրիլ 23-ի որոշումները հակաօրինական են և հակառակ՝ Թեհրանի թեմի հավատացյալ ժողովուրդի կամքին և հոգևոր-ազգային շահերին:

3. Մայր Աթոռը այդ որոշումները նկատում է շեղյալ Իրանի հայրապետական երեք թեմերը, այդ թվում նաև Թեհրանի թեմը իր եկեղեցիներով և հավատացյալ ժողովուրդով եղել են, կան և կմնան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքո:

Կանոնական-իրավական տեսակետից և մեր սուրբ ավանդությունների և պատմական իրավասությանց լույսի տակ, հնարավոր չէ Ս. Էջմիածնից բաժանվել և կապվել այլ եկեղեցական կենտրոնի» («Էջմիածին», 1958 թ. հունիս, էջ 17):

Վեհափառ Հայրապետին ուղղված հունիս 24 թվակիր նամակով և նման անհիմն չքմեղանքներով, Ատրապատականի հայոց թեմական խորհուրդը ևս փորձում էր թեմը բաժանել Մայր Աթոռից և այն ենթարկել «Անթիլիասի սուրբ հովանու»-ն, թեմական

պատգամավորական ժողովների հուլիս 12 թվականի որոշումով:

«Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս
Նորին Ս. Օծոթյուն Ս. Ս. ՎԱԶԳԵՆ Ա.
Ս. Էջմիածին

Վեհափառ Տեր.

Այսու պարտք ենք համարում խոնարհաբար հաղորդելու Ձերդ Վեհափառության, որ թեմիս պատգամավորական ժողովը և թեմական խորհուրդը, իրենց սույն թվի հուլիս 12-ի միացյալ լիազումար նիստում, հոգևոր դասի զգալի պակասը և այդ լրացնելու ուղղությամբ թեմական խորհրդի Ս. Էջմիածնի միջոցով Ս. Նրուսահեմում տարած աշխատանքների ապարդյուն մնալու դրությունը ու ստեղծված բացառիկ պայմանները, որով թեմիս եկեղեցիները անշքանում են և ժողովրդի կրոնական ու հոգևոր կարիքները չեն բավարարվում, ուստի ելնելով այս կացությունից, ժողովը միաձայնությամբ որոշեց դադարեցնել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ իր ձևական կապը և թեմը դնել Մեծի Տանն Կիլիկիո Ս. Աթոռի հովանու ներքո, որով ներկա ստեղծված բացառիկ պայմաններում հնարավոր կլինի վերականգնել և բարելավել ստեղծված անմխիթար վիճակը:

Ներփակ ուղարկում ենք Ձերդ Վեհափառության Մեծի Տանն Կիլիկիո Նորին Ս. Օծոթյուն Ս. Ս. Զարեհ Ա. կաթողիկոսին ուղղված մեր դիմումագրի պատճենը:

Որդական խոնարհությամբ մատչիմք և համբույր Ձերդ Վեհափառության Ս. Աջույն:

Հարգանքներով՝

Ատրպատականի հայոց թեմական Խորհրդի
Ատեմապետ՝ ՀԱՅԿ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ
Քարտուղար՝ ՎԱՐԴԳԵՆ ՇՈՎԱՆՆԻՍՅԱՆ

24 հուլիսի 1958 թ.

Թավրիզ

№ 268:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, իր վիշալ արձանագրելով այդ տխուր առթիվ, Ատրպատականի թեմական խորհրդին ուղղված իր սեպտեմբեր 1 թվակիր նամակով գրում էր.

«Ատրպատականի հայոց պատվարժան թեմական խորհրդին և թեմական պատգամավորական ժողովին

Թավրիզ

Մեծարգո տիարք.

Ստացանք թեմական խորհրդիդ սույն թվականի հուլիս 24-ի գրությունը, ուղղված Նորին Ս. Օծոթյուն Վազգեն Ա. Սրբազնագույն Կաթողիկոսին, ինչպես և Անթիլիասի Աթոռակալ Ս. Զարեհ եպիսկոպոս Փայաս-

յանին ուղղված դիմումագրի պատճենը: Գրում եք, թե թեմական պատգամավորական ժողովը իր հուլիս 12-ի նիստում որոշել է «դադարեցնել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հետ ունեցած իր ձևական կապը և թեմը դնել Մեծի Տանն Կիլիկիո Ս. Աթոռի հովանու ներքո»:

Մայր Աթոռի համար որքան ծանր էր ու վշտալի թեհրանի թեմի նույնանման փորձը, իբրև եկեղեցաբանդ ծրագրի իրագործման առաջին քայլ, նույնքան անհիմն ու ցավալի է Ատրպատականի պարագան:

Նորին Վեհափառություն Վազգեն Ա. Սրբազնագույն Կաթողիկոսի և Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անունից, այսու լիազորված ենք ձեր նամակի առթիվ հայտարարելու ի գիտություն թեմական խորհրդիդ, թեմական պատգամավորական ժողովիդ և Ատրպատականի համայն հայ հավատացյալ ժողովրդին հետևյալը.

1. Միանգամայն անհիմն ու ոչ ճշմարիտ է այն հայտարարությունը, թե Ատրպատականի թեմի և Մայր Աթոռի միջև սոսկ ձևական կապ է եղել: Վերջին երեք տարում մեր և Ատրպատականի թեմի միջև կապը եղել է սերտ և բնականոն: Այդ մասին կարող է վկայել առաջնորդական փոխանորդ արժանապատիվ Ս. Կարապետ ավագ քահանա Մանուկյանը, որի հետ Մայր Աթոռ միշտ էլ պահպանել է կանոնավոր հարաբերություն: Ատրպատականի թեմի և Մայր Աթոռի փոխհարաբերությունները ներկայիս գրեթե նույնն են, ինչ որ անցյալ որևէ ժամանակաշրջանում: Եվ նույնքան և նույնպիսի փաստական ապացույցներ կարող ենք բերել այդ ուղղությամբ, ինչպիսի հիմնավորված փաստական ապացույցներ նշեցինք թեհրանի թեմի պարագային մեր սույն թվականի մայիս 2 թվակիր պաշտոնագրով:

2. Իբրև հիմնական միջոց թեմի եկեղեցական գործերի վճռական բարելավման, Մայր Աթոռը բազմիցս առաջարկել է Ատրպատականի թեմական խորհրդին՝ լուծել թեմակալ առաջնորդի հարցը՝ Իրանի կառավարության 1949 թվականի որոշման ոգով, իր կողմից խոստանալով ամեն աջակցություն այդ հարցում, սակայն թեմական խորհուրդը միշտ անտարբեր է մնացել:

3. Մայր Աթոռը հակադրական և չեղյալ է համարում Ատրպատականի թեմական պատգամավորական ժողովի հուլիս 12-ի որոշումը, որը հակառակ է Ատրպատականի հավատացյալ ժողովրդի և հոգևորականության կամքին ու հոգևոր-ազգային շահերին:

4. Իրանի Հայրապետական երեք թեմերն էլ, այդ թվում նաև Ատրպատականի թեմը,

իր եկեղեցիներով ու հավատացյալ ժողովրդով, եղել են, կան և կմնան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Հոգևոր իշխանության ներքո և կանոնական-իրավական, մեր ազգային ավանդությունների ու պատմական իրավասությունց տեսակետից ոչ մի մարմին իրավունք չունի Հայաստանյայց եկեղեցիներն ու հավատացյալները բաժանելու իրենց դարավոր Մայր Կենտրոն Ս. Էջմիածնից:

Ելնելով այս ամենից և թելադրված Ազգի ու մեր Ս. Եկեղեցու շահերից, այսու Վեհափառ Հայրապետի և Գերագույն Հոգևոր հորհրդի անունից դիմում ենք պատվարժան թեմական խորհրդի և ձեր միջոցով թեմի պատգամավորական ժողովին՝ հետ առնել Մայր Աթոռից բաժանվելու հակաօրինական, անբնական և անտեղի որոշումը և շարունակել ավանդական հարաբերությունները, որոնք մինչև այժմ գոյություն են ունեցել Մայր Աթոռի և Ատրպատականի թեմական լիշխանությունների ու եկեղեցիների միջև դարեր շարունակ, իրանական պետության լարյացակամ հովանու ներքև:

Հաճեցեք ընդունել Նորին Վեհափառության Հայրապետական օրհնությունը և լավագույն լարեմաղթությունները ձեր բոլորիդ քաջաւորջության և թեմական գործոց հաջողության համար:

ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍ

Ատեմապետ ԳերԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ

1 սեպտեմբերի 1958 թ.

Ս. Էջմիածնից:

Վեհափառ Հայրապետին ուղղված իր 1958 թվականի հոկտեմբեր 28 թվակիր հետևյալ նամակով, այս անգամ էլ Նոր-Ջուղայի և Իսպահանի թեմական խորհուրդը փորձում էր աստեղծված բացառիկ պայմանների հետևանքով դադարեցնել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ ունեցած իր ավանդական և ձևական կապը: Շատ հատկանշական է այն, որ ամեն տեղ, իրենք են ստեղծում այսպես կոչված այդ «բացառիկ պայմաններ»-ը արհեստականորեն և հետո դրանց վրա հենված, փորձում են մեր եկեղեցիները բաժանել Մայր Աթոռից:

«ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Ի Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Վեհափառ Տեր.

Այսու որդիական պարտք ենք համարում Ձերդ Վեհափառության խոնարհաբար հաղորդելու, որ Իրանա-Հնդկաստանի հայոց թեմի պատգամավորական ժողովը, գումարված տարվույս հոկտեմբերի 26-ին, իր

հերթական և լիակատար նիստում, թեմա-թեմակալ առաջնորդով օժտելու առնչությամբ, ըննության առնելով թեմիս և Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի փոխհարաբերությունները գտավ, որ 1949 թվականից ի վեր իրանահայ թեմերի համար ստեղծված բացառիկ պայմանների հետևանքով, Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի և Իրանա-Հնդկաստանի թեմի հարաբերությունները ունեցել են միայն անվանական բնույթ: Միաժամանակ ի նկատի առնելով կենսական նշանակություն ունեցող և անհրաժեշտություն ներկայացնող մի շարք այլ պատճառներ, հիմնավորված պատգամավորական ժողովի բանաձևի մեջ, որոշեց դադարեցնել Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ ունեցած իր անվանական և ձևական կապը և, և խնդրամատուց լինել Մեծի Տանն Կիլիկիո Ս. Աթոռին՝ իր հովանու տակ առնել Իրանա-Հնդկաստանի թեմը:

Մատչելով ի համարւյր Ձերդ Վեհափառության Ս. Աջույն, մնամք խորին հարգանք

ԻՐԱՆԱ-ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ

Նախագահ՝ ԶԱՆԻ ՊԱՐԹԵՎ

Փոխ-Նախագահ՝ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՂԱՐԱԽԱՆՅԱՆ
Քարտուղար՝ ԵՍԱՅԻ ՄԱՆՍՈՒՐՅԱՆ

Նոր-Ջուղա,

28 հոկտեմբերի 1958 թ. »:

Գերագույն Հոգևոր խորհուրդը, Սպահանի հայոց թեմական խորհրդին գրած իր դեկտեմբեր 27 թվակիր նամակով, մի անգամ ևս ըննության առնելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի թեմերը հափշտակելու առթիվ առաջ քաշված անհիմն և ապօրինի որոշումներն ու բանաձևերը, գրում էր հետևյալը.

«ՍՊԱՀԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՎԱՐԺԱՆ ԹԵՄԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԻՆ ԵՎ ԹԵՄԱԿԱՆ
ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Սպահան, Իրան

Մեծահարգ տիարք.

Նորին Ս. Օժուխյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Սըրբազնագույն Կաթողիկոսի և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր խորհրդի անունից լիազորված ենք ձեր սույն թվականի հոկտեմբեր 28-ի գրության առթիվ հայտարարելու հետևյալը, ի գիտություն թեմական խորհրդիդ և Սպահանի թեմի համայն հավատացյալ ժողովրդի.

ա. Թեմիդ պատգամավորական ժողովի կողմից՝ Ս. Էջմիածնից անջատվելու վերաբերյալ ընդունված որոշումը՝ անհիմն է և ապօրինի, իսկ բերված փաստաթղթերը՝

կեղծ և շինծու Պատգամավորական ժողովը չի արտահայտում Սպահանի թեմի հայ բարեպաշտ հավատացյալ ժողովրդի կամքը: Այդ ժողովուրդը դարեր շարունակ կապված է եղել իր հավատի կենտրոն Ս. Էջմիածնի հետ՝ անկախ հասարակական-քաղաքական պայմանների և իրադրությունների, և շարունակում է մնալ այդպիսին: Ոչ ոք իրավունք չունի մեր ժողովրդի սրտից պոկելու դեպի Ս. Էջմիածինը տածած հավատքն ու անսահման սերը:

Թեմական պատգամավորական ժողովի տված որոշումը մի մասնիկն է եկեղեցաքանդ աշն ահավոր ծրագրի, որը փորձում են գործադրել Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի գերագույն շահերի թշնամի, մեր ժողովրդի հոգևոր-բարոյական միասնությունը քանդող մի խումբ անհեռատես, ուղեկորույս մարդիկ, թելադրված զուտ կուսակցական մոթ նպատակներից:

բ. Մայր Աթոռի և Սպահանի թեմի միջև գոյություն են ունեցել ոչ թե ձևական ու անվանական, այլ ընականորեն փոխհարաբերություններ, ինչպես անցյալ որևէ ժամանակաշրջանում: Վերջին 3—4 տարվա ընթացքում Մայր Աթոռը ամեն ջանք ի գործ է դրել՝ լուծելու թեմակալ առաջնորդի հարցը և բարելավելու թեմական խորհրդի գործունեությունը, հենց Իրանի կառավարության 1949 թվականի որոշման ոգով, սակայն միշտ էլ հանդիպել է թեմի ազգային-եկեղեցական մարմինների քար անտարբերության և լուծված:

գ. Ելնելով վերոհիշյալից Մայր Աթոռը հակադեմոնական և շեղյալ է համարում թեմիդ պատգամավորական ժողովի որոշումը, Ս. Էջմիածնից բաժանվելու և Անթիլիասին միանալու պիտաբերյալ, որոշում, որը միանգամայն հակառակ է իրանահայության կամքին ու հոգևոր-ազգային շահերին:

դ. Իրանի Հայրապետական թեմերը, այդ թվում նաև Սպահանի թեմը եղել են, կան և կան և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հոգևոր իշխանության ներքև և կանոնական-իրավական տեսակետից ոչ մի մարմին իրավունք չունի Հայաստանյայց եկեղեցին ու նրա հավատացյալները բաժանելու իրենց դարավոր նվիրական կենտրոնից՝ Ս. Էջմիածնից:

Աղաքաբար՝
ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ատեմապետ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ:

Այստեղ մի պահ երկու խոսքով ուզում ենք անդրադառնալ 1956 թվականի մարտին Անթիլիասում անհետացած Աջերին և մասունք-

ներին: Այդ հարցին «Հասկ»-ը (1959 թ. նոյեմբ., էջ 429—440) երկար էջեր է նվիրել, շմոռանալով միաժամանակ մեղադրել Մայր Աթոռը, որ լուռ մնաց, չդատապարտեց «աջազդություն»-ը: 1957 թվականի հուլիսի 27-ին այդ հարցի մասին հրատարակվեց պաշտոնական հաղորդագրություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի դիմանի կողմից, ուր ասվում է հետևյալը.

«Վերջերս ստացված արտասահմանյան թերթերից Մայր Աթոռը խոր վշտով տեղեկացավ, որ Կիլիկյան Աթոռի Ս. Աջերի հանձնումը գերաշնորհ Տ. Նորեն սրբազանին, մամուլի որոշ օրգաններ օգտագործել են՝ փորձելով արտառոց մեկնություններով վիրաստին վարկաբեկել Ս. Էջմիածինը և Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը, այդ սուրբ մասունքների հանձնման հետ կապելով Վահափառ Հայրապետի վճիռը, ի մասին Տ. Եղիշե եպիսկոպոսի:

Հանուն ճշմարտության, Մայր Աթոռի դիմանք լիազորված է հայտարարելու՝

ա. Նորին Ս. Օծություն Տ. Ս. Վազգեն Ա սուրբ աջերի անհետացման առաջին վայրկյանից և մինչև նրանց հանձնումը որևէ առթիվ և որևէ ձևով ոչ մի նշանակություն չի ընծայել այդ արարքին և Անթիլիասի հանդեպ Իր վերապահումների և դիտողությունների բանաձևում մեջ որևէ կերպով չի օգտագործել սուրբ մասունքների Անթիլիասից բացակա լինելու պարագան:

բ. Երբ Փարիզում «Հառաջ» թերթի կողմից պր. Հ. Սամվել այդ մասին հարցում էր արել 4 ապրիլ 1956 թվականին, Վահափառ Հայրապետը պատասխանել էր. «Մեզ համար անիմաստ և նշանակություն չունեցող արարք մըն է այդ և արդյունք ժամանակավրեպ մտայնությունը»: Պր. Հ. Սամվելի երկրորդ հարցումին Նորին Սրբությունը պատասխանել էր՝ «Սուրբ Աջերի օգտագործումը անհրաժեշտ չէ կաթողիկոսական օծումի համար»:

գ. Բոլորովին անհիմն է Սուրբ Աջերի Անթիլիաս հանձնումը կապել Տ. Եղիշե եպիսկոպոսի նկատմամբ Վահափառ Հայրապետի վճռի հետ. նկատի ունենալով, որ Նորին Ս. Օծությունը սկսած 4 նոյեմբեր 1956 թվականից Իր վերաբերմունքը հստակ կերպով ճշտել է Տերտերյան սրբազանի հանդեպ բազմաթիվ նամակներով և հեռագրերով՝ ուղղված Երուսաղեմի Ս. Աթոռին, ամենապատիվ Տ. Գրեգորի և Տ. Տիրան պատրիարքներին և իրեն Տ. Եղիշե եպիսկոպոսին:

դ. Կախակայման և փիլոնադրկաման վճիռը, և նույնիսկ ավելին, թղթակցության առարկա է եղել Վահափառ Հայրապետի և

Գարեգին պատրիարքի միջև՝ 1956 թվականի դեկտեմբեր և 1957 թվականի հունվար-փետրվար ամիսների ընթացքում:

Ե. Վեհափառ Հայրապետը վերջնագիր հեռագիր է հղել Ս. Նղիշե եպիսկոպոսին 10 փետրվար 1957 թվականին: Մերժում է ստացել 12 փետրվարին: Փետրվարի 13-ին Մայր Աթոռ հեռագրել է Ս. Գարեգին պատրիարքին՝ առաջարկելով՝ որ Երուսաղեմի Միաբանական ժողովը շտապի իր վերջնական որոշումը տալ Նղիշե եպիսկոպոսի նկատմամբ: Փետրվարի 15-ին, Ս. Գարեգին պատրիարք հեռագրել է Մայր Աթոռին, որ հայրապետական թեկադրանքը հաղորդած է Երուսաղեմի Ս. Աթոռին: Մարտի 5-ին, Ս. Հակոբյանց Միաբանական ընդհանուր ժողովը որոշել է Նղիշե եպիսկոպոսի արտաքսումը միաբանության շարքերից: Այդ որոշման հաղորդման պաշտոնագիրը Մայր Աթոռ է ստացվել մարտի 24-ին: Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը նիստ է գումարել ապրիլի 12-ին Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, որտեղ և տրված է ծանոթ վճիռը Նղիշե եպիսկոպոսի կախակալման և փրկմանը կամ մասին:

Կատարելով այս ճշտումները, Մայր Աթոռը սպասում է, որ Միջուղի հայ մամուլի որոշ օրգաններ հանդես կբերեն ավելի լրջությամբ, խոհեմությամբ և հեռատեսությամբ Ս. Էջմիածնի և Ամենայն Հայոց Հայրապետության նկատմամբ:

Մայր Աթոռի պաշտոնական այդ հաղորդագրության վրա կարելի է միայն ավելացնել, որ Մայր Աթոռը ոչ մի տեղեկություն չի ունեցել Աջերի անհետացման ակտի կապակցությամբ, ոչ ուղղակի և ոչ էլ անուղղակի: Այդ մասին Վեհափառ Հայրապետը առաջին անգամ լսել է 1956 թվականի մարտ ամսում, Կահիրեում, իսկ սրբազանից, և իր դարմանքն ու ցավն է հայտնել:

Ճիշտ է միաժամանակ, որ Մայր Աթոռը մասնավոր շահագրգռվածություն հանդես չի բերել Աջի անհետացման ակտի վերաբերյալ (և ոչ թե սուրբ մասունքների, ինչպես շարամտորեն փորձում է պատկերել «Հասկ»-ը), նախ՝ որովհետև Ս. Գրիգոր Լուսավորչի խկական Աջը գտնվում է Մայր Աթոռում, և երկրորդ՝ Մայր Աթոռի այս վերաբերմունքով դեպի անհետացած սրբազան մասունքները՝ հնարավոր դարձավ, որ դրանք վերադարձվեն Անթիլիաս: Մ'յս է ճշմարտությունը:

Անցնելով մեր հեղինակական տաղնապի վերջին փուլերին, նշենք, որ այնուհետև ևս, Վեհափառ Հայրապետի թեկադրությամբ և ցուցմունքներով, շարունակվեցին հաշտության գոյացնելու շինարար աշխատանքները փոխադարձ զիջումներով և հատկապես Ան-

թիլիասի-Աթոռի հեղինակությունը և նրա «ի վարչական» բացարձակ անկախ դիրքը ապահովելու առաջադրությամբ:

Սան-Պավլոյի արժանապատիվ Ս. Նղիշե ավագ քահանան 1958 թվականի հոկտեմբերին որպես ուխտավոր և պատգամավոր Սան-Պավլոյի հայ գաղութի ներկա եղավ Մայր Աթոռում Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 50-ամյակի և գահակալության 3-րդ տարեդարձի հանդիսություններին:

Այդ առթիվ արժանապատիվ Տեր հայրը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց Սան-Պավլոյի հայոց Ազգային կենտրոնական վարչության սեպտեմբեր 20 թվակիր հետևյալ պաշտոնական գրութունը.

«Գաղութիս ծերունազարդ հոգևոր հովիվ տրժանաշնորհ Տեր Նղիշե քահանա Վարդանյան, որպես պաշտոնական պատգամավոր Ս. Էջմիածին մեկնելուն առթիվ, ուղեցինք օգտվիլ այդ պատեհությունն և իրեն պաշտոն տվինք խնդրելու Ձերդ Սրբութենեն, որ հաճիք Ձեր կարելին ընել համաձայնության ելք մը գտնելու Կիլիկիո Կաթողիկոսության հետ ունեցած ցավալի խընդիրներուն վերջ տալու և Հայաստանյայց Եկեղեցիով ու Վերստոնեական ոգևույն համապատասխան եղբայրական սերն ու վստահությունը վերականգնելու համար: Արժանաշնորհ Տեր հայրը կվայելե գաղութիս հավաքականության բոլոր հոսանքներու կատարյալ վստահությունը: Մեր Տեր հայրը բարձրաստիճան կղերական մը չէ, բայց ազգային ու եկեղեցական լավագույն զգացումներով օժտված մեկն է և մեր գաղութը մեծ համարում ունի իր վրա, ու վստահ ենք, թե Ձերդ Սրբությունը պիտի ուղե լսել ախ մը հայելու ինքնաբերական խնդրանքը և ընդառաջ երթա անոր:

Խոնարհաբար համբուրելով Ձերդ Վեհաժառույթյան օծյալ Ս. Աջը, մնամբ որդիական ամենախորին հարգանք»

Ի ԴԻՄԱՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՅՁԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Ատեճապետ՝

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՔԻԶՅԱՆ

Ատեճաղպիր՝

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԲԱՄՊՈՂԻԳՅԱՆ

Ի ԴԻՄԱՑ ՍԱՆ-ՊԱՎԼՈՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹՅԱՆ

Ատեճապետ՝

ԱՆԴՐԵԱՍ ՃԱՅՆԵՐՅԱՆ

Ատեճաղպիր՝

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՏՅՈՓՄԵՃՅԱՆ

Վեհափառ Հայրապետը սիրով կարգաց Սան-Պավլոյի Ազգային կենտրոնական վարչության նամակը և իր հոկտեմբեր 27 թվակիր նամակով պատասխանեց հետևյալը.

«Միտով ընդունեցինք ձեր պատգամաբեր արժանապատիվ Տ. Եղնիկ ավագ քահանա վարդապետին և իր միջոցով ձեզ բոլորիդ կհղինք Մեր սիրո ողջույնը, լավագույն մաղթանքներով հանդերձ»:

Մենք ուրախ ենք և հոգեպես մխիթարված, որ դուք և Սան-Պավոյի մեր հավատացյալ ժողովուրդը ամբողջ, հավաքված Ս. Եկեղեցվո և իր արժանավոր հոգևոր հովիվին շուրջ, գերաշնորհ ձեր առաջնորդ հոր ղեկավարության ներքև, կապրիք ու կգործեք խաղաղ ու համերաշխ, հավատարիմ մեր սուրբ հավատքին և մեր Ազգին բոլոր ավանդներուն և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Մենք նույն հոգեկան* մխիթարությանը կարգացինք նաև ձեր 20 սեպտեմբեր 1958 թվակիր նամակը, որուն մեջ կանդաղառնաբար տասնամյանի մեր Եկեղեցիին ներս ծայր տված ցավալի տագնապին և կրդձաք, որ վերականգնվի «քրիստոնեական ոգևույն համապատասխան եղբայրական սերն ու վստահությունը» մեր Եկեղեցիին մեջ:

Վստահ եղբք, որ Մեր ալ աղոթքն է ու ամենաջերմ մաղթանքը, որ Տերը Մեր և ձեր ձայնը լսե և շուտով թագավորեն սերը, խաղաղությունը և միության ոգին մեր Սփյուռքի հայության վրա և Հայ Եկեղեցվո կամարներուն տակ:

Արժանապատիվ Տեր Եղնիկ ավագ քահանան, որ իր կենդանի աչքերով տեսավ Ս. Էջմիածնի մեջ ծաղկող հոգևոր կյանքը և Մեր տարած աշխատանքը, որ լսեց Մեզ ու հասկացավ Մեր հոգին, վստահ ենք, թե Մայր Աթոռն իր վերադարձին թարգմանը պիտի հանդիսանա Մեր մտածումներուն, Մեր ապրումներուն և Մեր եկեղեցաշեն ծրագիրներուն:

Թող ամենակարող Աստված պահե, պահպանե զձեզ քաջառողջ ու բարօր, առաքինի գործոց հաջողությամբ:

Ամենայն հայոց սուրբ հավատքի վեմ հավիտենական Ս. Էջմիածնեն ձեզ օրհնություն հայրապետական:

«Մէր և խաղաղութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ. ամէն»:

Արժանապատիվ Տեր Եղնիկ քահանան ղեպի իր պաշտոնատեղին վերադարձի ճանապարհին ցանկություն հայտնեց Վեհափառ Հայրապետին՝ այցելել Անթիլիաս և որպես հայ հոգևորական իր համեստ մասնակցությունը բերել Հայ Եկեղեցու արգի տագնապի լուծման գործին: Մայր Աթոռում Վեհափառ Հայրապետը օրհնեց Տեր հոր ճանապարհը դեպի Անթիլիաս և ասաց.

«Դուք լսեցիք Մեզ և տեսաք այստեղ Մեր կյանքը և գործը և հասկցաք Մեր հոգին: Գա-

ցե՛ք, խոսեցե՛ք նաև Անթիլիասի հետ: Փորձեցե՛ք: Մենք միշտ պատրաստ ենք հաշտության և ներքին խաղաղության վերահաստատման»:

Տեր Եղնիկ քահանան Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ մեկնեց Անթիլիաս: Տեր հայրը մինչև նոյեմբերի 6-ը մնում է Բեյրութում և 5—6 անգամ այցելում Անթիլիաս, տեսակցություններ է ունենում Տ. Զարեհ և Տ. Խորեն սրբազանների հետ և իր նոյեմբերի 20 թվակիր նամակով գրում Վեհափառ Հայրապետին Անթիլիասից ստացած իր տպավորությունների մասին:

«Զերդ Վեհափառության գիտակցությամբ և արտոնությամբ, այցելեցի Լիբանան ու պարտքս կհամարեմ Զեղ իրազեկ պահել այն խոսակցություններուն, որ տեղի ունեցան իմ, Զարեհ, Խորեն և Ղևոնդ եպիսկոպոսներու միջև:

Այս նամակիս կուտամ խոսակցության ձև, որ սովորական նամակի մը կաղապարեն դուրս է, բայց ես այս կերպը նախընտրեցի, որպեսզի Զերդ Վեհափառությունը մեր խոսակցություններու մասին ավելի հստակ դադափար մը կազմե:

Խոսակցության սկսելի առաջ, հայտնեցի, որ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կողմեն չեմ գար, հետևաբար այդ կողմեն պաշտոնական հանգամանք մը չունիմ, բայց կուգամ փոքրիկ գաղութի մը, Բրազիլիո հայ գաղութի կողմեն, որու պաշտոնական և լիազորված ներկայացուցիչն եմ, և ինչ որ ձեզի պիտի խոսիմ, նույնը խոսած եմ նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետին և իմացուցած, որ հոս ալ պիտի գամ նույն խնդրով և նպատակով:

1958 նոյեմբեր 1-ին, կեսօրի վերջ ժամը 15-ին, Անթիլիաս հասա ու տեսնվեցա Զարեհ և Խորեն սրբազաններուն հետ, գործածելով «Վեհափառ» տիտղոսը, երբ խոսքը Զարեհին կուղղելի: Զարեհին հանձնեցի մեր գաղութի կողմեն Զերդ Վեհափառության ուղղված նամակի նման նամակ մը, զոր կարգալի վերջ, Խորենին երկարեց: Երբ ան ալ ընթերցումը վերջացուց, առաջին հարցումը, որ Զարեհը րավ, հետևյալն էր.

— Տեր հայր, Բեյրութի մեջ աղգականներ կամ բարեկամներ ունի՞ք:

— Ոչ:

— Ո՞ւր իջած եք:

— Պանդոկ:

— Ինչո՞ւ ուղղակի վանքը չե՞ք որ դուք կղերական եք և պետք էր վանքը գալիք. վանք եղած տեղ կղերականներ պանդոկ չեն իջնար:

— Ես հակադարձական եմ, եկած եմ ձեզ հետ խոսելու, եթե կուզե՞ք՝ վիճելու, և որպեսզի կարողանամ իմ անկախությունս պահել, նախընտրեցի վանքեն դուրս բնակիլ։

— Զարեհ՜ը ձեզի ի՞նչ ըրած է, որ հակադարձական եք։

— Ինձի անձնապես բան մը չեք ըրած, ոչ ալ ձեզի անձնապես ճանչնալու պատիվը ունեցած էի, բայց ձեր հարուցած վեճը և անոր հաջորդող պառակտումը, ինձի, որպես հայ կղերականի, այնքան վշտացուցած է, որ հակադարձական կհամարեմ ինձի, ու չեմ քաշվիր ըսելու, թե եկած եմ խնդրելու, որ ստեղծված դրուժյան վերջ տալու մասին խորհիք, միայն ադով ես և ինձի նման անշահախնդիր եկեղեցականներ կարող ենք Զարեհին բարեկամ դառնալ և հարգել որպես Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ։

— Բայց պառակտումը ես չհառաջացուցի, Ամենայն Հայոց Հայրապետի և Իր խորհրդատուներու գործն է ան։ Ես, ընդհակառակը, ամեն տեսակ զիջողություններ ըրի, նույնիսկ խնդրեցի և աղաչեցի, բայց անոնք կարևորություն չտվին, ուզեցին ինձի տրորել։ ամենավերջին պարագային էր, որ ես ինքնապաշտպանության դիմեցի, վերջապես ես ալ մարդ եմ, և եպիսկոպոս ոչ, ես ալ արժանապատվություն ունիմ և իմ Եկեղեցիս կսիրեմ այնպես, ինչպես դուք կամ որե՛կ կղերական։ Ես հանցավոր չեմ, հանցանքը ուրիշ տեղ փնտռեցեք։

— Ես հանցավորներ փնտռելու չեմ ելած, և ոչ ալ մեկը արդարացնելու և մյուսը դատապարտելու մասին կխորհիմ. իրականություն մը կա մեջտեղ՝ Հայ Եկեղեցվո պառակտումը, ու այդ պառակտումին պետք է վերջ տրվի, առանց որե՛կ մեկու արժանապատվությունը վիրավորելու։ Զեզի կվստահեցնեմ, որ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետն ալ այդպես կմտածե. Ան ձեզ հանդեպ ատելություն չունի, բարի է ու խաղաղասեր, Անոր ուզածը եղբայրական սերն ու միությունն է։

— Ես ալ գի՞նք կհարգեմ, գիտեմ որ բարի մարդ է. Իր շրջապատեն տարվեցալ, ու ըրալ և ըսալ բաներ մը, որ ընելու և ըսելու չէր։

— Ես անձնապես կընդունիմ, որ բանակցություններու ատեն երկու կողմեն ալ ծայրահեղություններ եղան, թեև պետք է գիտնաք նաև, որ ես պարզ քահանա մըն եմ և իմ կարծիքը կրնա եպիսկոպոսներու կողմն հաշվի չառնվիլ, հետևաբար պաշտոնական հանգամանք ալ չունի։

— Դուք հարկավ տեսնվեցաք Վեհափառ Հայրապետին հետ. ի՞նչ է իր կարծիքը, ի՞նչ են իր պայմանները։

— Ես Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին պաշտոնական պատվիրակը չեմ. ես

միայն իմ ժողովրդյան ներկայացուցիչն եմ և ինչպես ձեզի, նույնպես ալ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին ներկայացա՝ նույն հանգամանքով։

— Հասկցա, բայց Վեհափառը հաշտության ի՞նչ պայմաններ ունի։

— Պատերազմող պետություններ չեք Դուք, որ հաշտության պայմաններ առաջարկվին. Դուք կղերականներ եք, Քրիստոսի փոխանորդներ, և այդ ոգիով ալ պետք է մոտենաք այս խնդրույն։

— Այսինքն։

— Այսինքն վերահաստատել նախկին սերն ու միությունը երկու Աթոռներու մեջ, մոռացության տալ եղած բոլոր ըսի-ըսավները, յուրաքանչյուր Աթոռ վայելե իր նախկին դիրքն ու իրավունքները. Ամենայն Հայոց Հայրապետը կճանչնա ձեզի որպես օրինական կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, պայմանավ, որ գեթ սիմբոլիկ կերպով օրինականացնելու ձև մը առաջարկեք, եթե Իր առաջարկներուն համաձայն չեք։

— Գարեգին պատրիարքի մեջտեղ նետած անտեղի «քար գայթակղութեան»-ն է այդ, զուրկ լրբութեն։

— Գարեգին պատրիարքը իմ հոգևոր ծնողքն է, ու ես մեծ հարգանք ունիմ այդ մարդու հանդեպ։

— Հարգեցեք ուղածնուդ շափ, բայց թե այս խնդիրները այս կերպարանքը ստանալուն մեջ Գարեգին պատրիարքն ու մի քանի եպիսկոպոսներ շատ մեծ դեր ունեցան՝ այդ ալ գիտցեք։

— Անցյալը վերհիշելու պետք չկա, նախկին դրությունը վերահաստատելու մասին մտածելու է։

— Ըսել կուզեք, որ նախկին միաբանները պետք է վերադառնան։

— Բնականաբար։

— Ոչ, նախկին միաբաններեն միայն խաղաղեպիսկոպոսը կրնա վերադառնալ, անոր հանդեպ որդիական հարգանք ունինք, իսկ մնացյալները կարող են էջմիածին կամ Երուսաղեմ հաստատվիլ, անոնք այլևս Անթիլիասի մեջ գործ չունին։

— Բայց այս վանքը ձեր պապիկական ժառանգությունը չէ, որ այդ տեսակ խոսքը Գիտեմ, թե վանական օրենքներ կան, որոնցմով կկառավարվին մեր վանքերը, բայց ներկայիս բացառիկ դրություն մը ստեղծված է, որ միայն քրիստոնեական ոգվույն համապատասխան ներողամտությամբ կարելի է կարգադրել։ Մենք հաշտության և խաղաղության մասին կիստսինք։

— Կերեկ, թե դուք կամաց-կամաց վերջերս մեզի կապված գաղութներն ալ էջմիա-

ծնին վերադարձնելու առաջարկը պիտի բերեք:

— Շատ բնական է և արդար ու օրինավոր: Զարեհը զայրացած ոտքի ելավ ու ըսավ:

— Ոչ, այդ անկարելի է, այդ զաղութները ինքնաբերաբար ինձի դիմումը ըրած են, ու ես ստիպված էի անոնց դիմումին ընդառաջ երթալ: Այդ զաղութները ես ինձի կապած եմ և որևէ դեռվ ձեռքես չեմ հաներ:

Այս անգամ ես զայրութեան ինքնիրմես ելած, նույնիսկ պատշաճությունը մոռցած, ոտքի ելա ու պոռալով ըսի:

— Ձեր այդ մտածելակերպը, ձեր այդ բայը, Հայ Ազգին ու Եկեղեցվո դեմ գործված ուժի մըն է: Դուք կուզեք Ազգն ու իր Եկեղեցին պառակտված պահել ձեր փառքին սիրույն: Դուք ինքզինքնուղ աշխարհակալի հոլեր տված եք և էջմիածնի թեմերը գրավելու ելեր եք. ո՞վ եք դուք, ո՞վ տվավ ձեզի այդ իրավասությունը: Գիտեմ, դուք Դաշնակցության կոթնած կրնեք, բայց գիտցեք, որ Դաշնակցություն ամբողջ գաղթաշխարհ ըսել չէ:

Այս անգամ հորեն սրբազանը ձայն բարձրացրց ու ըսավ:

— Ժողովրդյան համակրությունը մեզ հետ է: Ես Ամերիկա գացի և կարճ ժամանակվան մը մեջ կես միլիոն դոլար հանգանակեցի. հիմա մեր բյուջեն առաջվրեն ավելի լավ է և ավելի հաստատուն:

— Սրբազան, այդ դոլարները շուտ կհալին, իսկ այսօր «օլսաննա» կանչող ժողովուրդը վաղն ալ նույն եռանդով «ի խաչ հան զդա» կկանչե: Ժամանակավոր հաջողություններով գինովնալ սխալ է ու վտանգավոր: Մոռնալու չեք, որ հայ ժողովուրդի մեջ էջմիածնի հմայքը չի մեռնիր, հայ ժողովուրդի հավատքին հետ շաղախված է ան. մի՛ դալիք այդ հավատքին, վտանգավոր է:

— Մենք Ս. էջմիածնի դեմ պայքար չունինք, ոչ ալ անոր Գահակալին դեմ. մեր պայքարը բոլշեիկության դեմ է, որ մեր Աթոռը կործանել կուզե, և այն ալ մեր եպիսկոպոսներու ձեռքերով:

Երեք ժամեն ավելի տևող այս ջղագրգիռ վիճարանությունները վերջ գտան, ու ես Զարեհի կառքով պանդուկս վերադարձա: Ծամբա ելլելիս առաջ հրավիրեցին, որ հաջորդ օր վանք երթալի եպիսկոպոսական ձեռնադրության ներկա գտնվելու համար: Զկարողացա մերժել, մանավանդ որ երկուշաբթի խոսակցություններ պիտի շարունակվեին: Հաջորդ օր երբ վանքը հասա, արդեն թափոր կազմելու պատրաստության ձեռնարկած էին: Խորեն սրբազանը առաջարկեց, որ շուրջառ առնեն և թափորին մասնակցիմ. մերժեցի:

— Ուրեմն փրկո՛ւն առ և դասը կեցիր, — րոսավ: Մերժեցի, պատասխանելով:

— Ես իմ հագուստներովս, դասի մեջ, բայց ժողովրդյան հետ կկենամ ու կդիտեմ:

Եվ այդպես ալ ըրի:

Ձեռնադրված երկու եպիսկոպոսներեն մին Հունաստանի համար էր, իսկ մյուսը վանքի լուսարարապետ, թեև ականջիս հասավ, որ Ամերիկայի ապագա եպիսկոպոսն է:

Մինչև նույնմբեր 6 ամեն օր Անթիլիաս գացի և մեր խոսակցությունները երբեմն մեղմ, երբեմն փոթորկալից շարունակվեցան: Այս խոսակցություններուն ընթացքին ըսի որ, եթե հաշտվելու միտք ունիք, ես կհեռագրեմ Ամենայն Հայոց Հայրապետին և կխնդրեմ, որ հաճի Փարիզի առաջնորդ Սերովբե սրբազանը իր ներկայացուցիչը նշանակել և հոս զրկել: Դուք և Սերովբե սրբազանը որպես պաշտոնական անձնավորություններ, իսկ ես անպաշտոն և պարզ ունկնդիր, համաձայնություն և հաշտության մասին կխորհրդակցիք ու բանաձև մը կպատրաստեք, որուն տակ կստորագրեք երկու կաթողիկոսներդ, և կզրկեք բոլոր թեմերուն, վերջ տալով այս անխորժ դրության:

— Գիտցիր, Տեր հայր, որ ես ծառի մը վրա կեցած էի, անոր բոլոր ճյուղերը կտրեցին, ու ես բռնելիք տեղ մը չունեի: Ներկայիս կեցած եմ ճյուղի մը վրա միայն. այդ ճյուղը Դաշնակցությունն է: Դուք կուզեք, որ ես իմ ձեռքերովս կտրեմ այն ճյուղը, որուն վրա կեցած եմ, որպեսզի վերջնականապես իյնամ, որպեսզի դուք ըստ կամս զիս ոտքերնուղ տակ առնեք ու տրորեք: Այդ մեկը ոչ, ես այդ բանը չեմ կրնար ընել:

— Ոչ ձեր Կաթողիկոսության և ոչ ալ ձեր Աթոռին վտանգ կապառնա. երեւակայական վտանգներ են աղոնք, որ գոյություն չունին. դուք երեւակայությամբ, առնվազն միտումնավոր ու սխալ տեղեկություններով կառաջնորդվիք. Ամենայն Հայոց Հայրապետը ամենապիտեք չափով մը իսկ այդ մտադրությունը չունի:

— Ես հաշտության համար ամեն տեսակ զիջումներ ըրի, բայց իմ բոլոր առաջարկներս ու զիջումներս նկատի չառնվելիք զատ, արհամարհվեցան: Մարդոց նպատակն էր ինձի ոտքի տակ առնել ու տրորել: Վերջապես ես ալ մարդ եմ և եպիսկոպոս մը. ես ալ արժանապատվություն ունիմ: Ինձի ստիպեցին, որ ինքնապաշտպանության դիմեմ, ու դիմեցի: Խնդիրը այժմ տարբեր կերպարանք ստացած է, մեր ձեռքեն ելած է. եթե ուզենք ալ, չենք կրնար բան մը ընել: Մեղքը խնդիրը մինչև այս կետին հասցնողներուն է, ոչ թե մերը:

Հինգ օրվան աղմակալից տեսակցություններն վերջ, երբ տեսա, թե այլևս երկարելը

օգուտ չունի, հրաժեշտ առի ու թելով վերադարձաւ: Մեկնելիս առաջ երբ ուզեցի պանդոկի հաշիվը մաքրել, դրամ չստացան, հայտնելով, թէ «կաթողիկոսը վճարած է արդեն, դուք անոր հշուրն էիք»: Անմիջապէս հեռախոսեցի Զարեհ սրբազանին և շնորհակալութիւնս հայտնեցի իր հշուրասիրութեան համար ու ավելցուցի:

— Դիտեցած եղիր, որ ես կաշառվելիք մարդ չեմ:— Ու կատակելով վերջ տվի իմ առաքելութեան, որ թեև իմ սպասած արդիւնքը չտվալ, բայց գոնե ժողովրդեան անվերապահ կարծիքը լսեցին:

Վեհափառ Տեղ, Ձեզի խորհուրդ տալու հավակնութիւն չունիմ, բայց շատ անգամ հայտնված կարծիքներու մեջ կարելի է հանդիպիլ այնպիսիներու, որոնք օգտակար կրլան: Իմ կարծիքով հրապարակագրութեամբ, բուն լեզու գործածելով այս դրութիւնը չի դարմանվիր. ընդհակառակը, ավելի պիտի խորանա և վտանգավոր դառնա, անհրաժեշտ է խոհեմ ըլլալ և կողմնակի աշխատանքներ կատարել և մասնավորապէս այս խնդիրներու մեջ ցցուն դեր չկատարող անձնավորութիւններու միջոցով: Ու ես կհավատամ, թե ելք մը գտնել կարելի պիտի ըլլա:

Այս բոլորից հետո Վեհափառ Հայրապետը նորից մտածում էր, որ դեռևս վերջնականապէս չի կորել հաշտութեան հույսը: Այդպէս էին մտածում նաև եկեղեցական և աշխարհական առողջ բանականութեան տեր անձնավորութիւնները, նույնիսկ քաղաքական տարբեր դիրքերի վրա գտնվող կուսակցականներ, ազնիվ մտավորականներ և առջարկում էին Վեհափառ Հայրապետին, որպէս Գերագույն Պետո Հայաստանյայց եկեղեցւո նվիրապետութեան, շարունակել հաշտութեան նոր փորձերը՝ հօգուտ Հայ եկեղեցու և ի շահ հայ ժողովրդի: Այս հարցի մասին Մայր Աթոռում և Վեհափառ Հայրապետի անունով ստացվել են բազմաթիվ արտցալ ազգայինների նամակները, որոնցում նրանք պաշտպանում և արդարացնում են Վեհափառ Հայրապետի սկզբունքային, կանոնական դիրքը Անթիլիասի հարցում և միաժամանակ սրտագին խնդրում են, որ վերջ տրվի ստեղծված եկեղեցական անել կացութեան:

1958 թվականի հուլիսին, հայտնի մտավորական և գրագետ Համաստեղը գրում էր Վեհափառ Հայրապետին.

«... Ուրիմն, սիրեցյալ և Վեհափառ Տեղ, Ձեր հիսնամյակի տոնակատարութեան առթիւ Ձեզի կմաղթեմ նոր կորով և նոր թափ Ձեր պատասխանատու ու ծանր աշխատանքներուն համար: Կմաղթեմ մանավանդ,

որ կարենաք հանդարտեցնել պայքարը Սփյուռքի եկեղեցիներուն, կմաղթեմ, որ Ձեր կորովի ջանքերով պահեք էջմիածնի ավանդական և նվիրապետական իրավունքները, որ իրավունքն է ժողովուրդին: Կմաղթեմ, որ զահակալեք մինչև խոր ծերութիւն ու մեր պատմութեան համար ձգեք լուսավոր էջեր»: 1959 թվականի մայիսի 21-ին Հայեպից դոկտ. Հ. Տեր-Ղազարյանը, նույն մտահոգութիւններով, գրում էր Վեհափառ Հայրապետին:

«Հորեղբորդդ Պողոս Տեր-Ղազարյան պատիւն ունեցած էր Ձերդ Վեհափառութեան ներկայանալու էջմիածնի մեջ: Այս առթիւ բարեհաճած էիք ուղարկելու Ձեր ողջունները և խաչ մը, իր միջոցով իմ հասցեիս:

Նման պատիւի մը արժանանալու համար ինքզինքս չափազանց երջանիկ զգալով, կուզամ իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս հայտնելու Ձերդ Վեհափառութեան:

Այս պատեհ առթիւ խոնարհաբար կիսողքեմ Ձերդ Սրբութեան բարձր միջամտութիւնը երկու Աթոռներու փոխհարաբերութեանց բարվոքման և բնականոն վիճակի հաստատման, ի սեր համերաշխութեան և սիրալիր հարաբերութեանց, որ դարեւն ի վեր տեղի ունեցած է Աթոռներու միջև, միշտ նկատի ունենալով Հայաստանյայց եկեղեցւո միասնականութիւնն ու շահը»:

Հանուն Վեհափառ Հայրապետի, Գերագույն Հոգեւոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոսը հունիս 17 թվակիր նամակով պատասխանում էր դոկտ. Հ. Տեր-Ղազարյանին.

«Մեծահարգ տիար

Դոկտ. Հ. Տեր-ՂԱԶԱՐՅԱՆ
Հայեպ

Այսու հաճույքն ունենք ձեզ հաղորդելու, թե Վեհափառ Հայրապետը գոհունակութեամբ կարդաց ձեր սույն թվականի մայիս 21 թվակիր գրութիւնը և հանձնարարեց հղել ձեզ Ս. էջմիածնից ողջուն և օրհնութիւն:

Լիազորված ենք նաև պատասխանելու ձեր գրութեանը ըստ էութեան, որով խնդրում եք Վեհափառ Հայրապետի «բարձր միջամտութիւնը երկու Աթոռներու փոխհարաբերութեանց բարվոքման և բնականոն վիճակի հաստատման, ի սեր համերաշխութեան և սիրալիր հարաբերութեանց, որ դարեւն ի վեր տեղի ունեցած է Աթոռներու միջև, միշտ նկատի ունենալով Հայաստանյայց եկեղեցւո միասնականութիւնն ու շահը»:

Թեև կարծում ենք, որ ձեզ քաջ ծանոթ է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան ուղիղ և

արդար մտածումը երկու Աթոռների փոխհարաբերության վերաբերյալ, սակայն, քանի որ այս հարցով դուք ուղղակի դիմում եք Նորին Սրբության, հավանաբար շինարար նպատակով, մենք, Վեհափառի համաձայնությամբ, պարտք ենք համարում մի անգամ ևս պարզել Մայր Աթոռի մտահոգությունները և դիրքը:

1. Նախ պարտինք հիշեցնել, թե Նորին Ս. Օծուխյուն Վազգեն Ա Հայրապետը, տեսնելով պառակտյալ վիճակը Կիլիկյան Աթոռի, և կանխելու համար ժողովրդի վերջնական բաժանումը, անձամբ փութաց Անթիլիաս՝ ամրապնդելու համար համերաշխությունն ու միասնականությունը գեթ Եկեղեցու ներսում: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի այս առաջին փորձը հաջողությամբ չստացվեց, որովհետև այդ օրերին ոչ ոք չկարողացավ հասկանալ Վազգեն Հայրապետի հոգին և ոչ ոք չուզեց օգնության հասնել անկեղծ հայու սրտով՝ ձերբադատված խմբակցական շահերից և նկատառումներից: Ոչ միայն չհասկացան կամ չուզեցին հասկանալ, այլև, ընդհակառակը, մամուլի որոշ օրգանների կողմից այն ժամանակ ամենաայլանդակ վերագրումներ արվեցին (և շարունակվում են արվել) Նորին Վեհափառության և Կոստանդնուպոլսի առաքինազարդ Գարեգին սրբազան պատրիարքի հասցեին, վերագրումներ, որոնց հավատ ընծայելը պարզապես անխղճություն է, և թե ավելին չասենք:

2. Երկրորդ փորձը կատարվեց Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի բանաձևով, որ Անթիլիասի կողմից մերժվեց կոպիտ կերպով, առանց որևէ շինարար հակառաջարկի:

3. Մայր Աթոռի կողմից երրորդ առաջարկն արվեց 1956-ի հունիսի 9-ին, որով գերաշնորհ Տ. Զարեհ սրբազան, իբրև միակողմանի ընտրյալ գահակալ, հրավիրվում էր կաթողիկոսական օծում ստանալու Ս. Էջմիածին, համազգային կնիք տալով այդ օծման և դրանով իսկ դարձանելու ընտրության մեկակողմանիությունը: Այդպիսով բոլորի համար անխտիր ընդունելի պիտի դառնար Զարեհ սրբազանի կաթողիկոսական հեղինակությունը:

4. Այս առաջարկը ևս մերժվեց հունիս 16-ի հեռագրով, որով խորեն եպիսկոպոսը պայման էր դնում, որ օծումը պետք է տեղի ունենա Անթիլիասի Տաճարի մեջ: Վազգեն Կաթողիկոսը անմիջապես ընդառաջեց այս պայմանին, պատրաստ լինելով Անթիլիաս ուղարկել իր ներկայացուցիչը և հունիս 22-ի հեռագրով հայտնեց այդ մասին Բարոյան սրբազանին, սպասելով պատասխանին: Այս

անգամ սակայն Անթիլիասը հարմար դատեց բնավ չպատասխանել Մայր Աթոռին:

5. Սեպտեմբերին տեղի ունեցած ոչ օրինական օծումից առաջ Վեհափառը մի փորձ ևս կատարեց իր հեռագիր-կոչով, որտեղ ասված էր.

«Մեր միակ ցանկությունն է, որ Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի օծումը կատարվի կանոնական և համազգային համերաշխության պայմաններու մեջ: Եթե այդ երկու պայմանները չստեղծվին, կհորդորենք զձեզ հետ՝ ձեզ սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը, որ կրնա անդամանելի բարդություն և վերջնական հերձված առաջացնել՝ ձեզ տանելով Եկեղեցիին և Ազգին նզովքին տակ:

Փորձենք անգամ մը ևս միացյալ ճիգերով ստեղծել ըզձալի պայմանները ի սեր մեր սուրբ հավատքի ու Ազգի միության:

Մենք ոչ մեկ անհաղթահարելի արգելք չենք տեսներ:

Զեր կողմն զրական պատասխանի մը պարագային, ձեզ ներկայացնելիք նոր առաջարկներ ունինք ի շահ ձեզ և ձեր Աթոռին: Երևարար սուրբ գործի համար բնավ պետք չէ հուսահատիլ կամ խռովիլ: Պատասխանատու ենք Աստուծո և մեր պատմության առաջ» (30 օգոստոսի 1956 թ.):

Պատմական մի փաստաթուղթ է այս, որի մեջ ապագա մեր սերունդները պիտի տեսնեն հայ ժողովրդի սրտից արձակված մի ձայն, որն անպայման լսելի պետք է դառնար հայու սիրտ կրողներին համար:

Սիրելի՛ պր. դոկտոր, մենք պարզապես ի վիճակի չենք հասկանալու, թե ինչու Անթիլիասը այսքան անիմաստ և անհեռատես կերպով մերժեց գոնե այս վերջին երկու առաջարկությունները: Ի՞նչ պիտի կորցնեի Անթիլիասը և իր նոր գահակալը: Ոչինչ: Միայն և միայն կշահին նրանք, քանի որ ինքը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը պատրաստ էր իր հեղինակությամբ նվիրագործելու Զարեհ սրբազանի կաթողիկոսությունը: Հարկ էր մի ձև գտնել, հասնելու համար այդ ցանկալի արդյունքին: Անթիլիասը և իր գործակիցները ոչ միայն չօգնեցին այդ արդյունքին հասնելու, այլև իրենց ներկայացված պատրաստ առիթը և միջոցը գիտակցորեն մերժեցին:

6. Հաջորդեց սեպտեմբեր 2-ի արարողությունը, որ չի կարող կաթողիկոսական օծում նկատվել մեր Եկեղեցու կանոնների և ավանդույթից լույսի տակ: Երբեք չի պատահել, որ երկու հայ և մեկ օտար եպիսկոպոսով ձեռնադրություն և օծում կատարված և կանոնական նկատված լինի այդ արարողությունը: Ե դարից առաջ կատարված որոշ ձեռնադրություններ նախընթաց չեն կարող հա-

մարվել, վասնզի մինչև Քաղկեդոնի ժողովը, ինչպես գիտենք, եկեղեցիների բաժանում չէր կատարված և բոլորը ապրում էին իբրև «մի և ընդհանրական եկեղեցի», որը դադարեց գոյություն ունենալուց Ե դարից հետո, և Հայ եկեղեցին կազմակերպվեց իբրև ազգային ուրույն ինքնիշխան եկեղեցի, գլուխ ունենալով Ս. Էջմիածինը, իբրև Փրկչի իշման սրբատեղի:

7. Վերջապես դրանից հետո ևս հաջորդեցին Մայր Աթոռի մի քանի փորձերը՝ «բարվոքելու համար երկու Աթոռներու հարաբերությունները», փորձեր, որ արվեցին մեր Հայրապետի առաջարկությամբ, Գարեգին պատրիարքի, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության նախագահի և այլոց միջոցով: Սակայն այս բոլոր փորձերը ոչ մի արդյունք չտվեցին: Միշտ հանդիպեցինք Անթիլիասի քար լուռության:

8. Գուցե ավելորդ լինի հիշելու վերջին անպաշտոն մի փորձ ևս, որ ցանկաց կատարել Սան Պավլոյի հոգևոր հովիվ արժանապատիվ Տեր Եղնիկ ավագ քահանա Վարդանյանը իր և Սան-Պավլոյի թեմական խորհրդի նախաձեռնությամբ: Մեր Հայրապետը այնքան էլ լավատես չէր այս գործում, բայց բարեմիտ Տեր հորը ասաց. «Դուք լսեցիք Մեզ և տեսաք այստեղ Մեր կյանքը և գործը, և հասկացաք Մեր հոգին: Գացեք, խոսեցեք նաև Անթիլիասի հետ: Փորձեցեք: Մենք միշտ պատրաստ ենք հաշտության և ներքին խաղաղության վերահաստատման»: Տեր Եղնիկ քահանան գնաց Էջմիածնից Անթիլիաս և Վեհափառ Հայրապետին գրեց իր 20 նոյեմբեր 1958 թվակիր նամակը, որի մեջ ողբերգական կերպով դրսևորվում է անթիլիասյան այժմյան հոգեբանության ճշմարիտ պատկերը: Ներփակում ենք պատճենը Տեր Եղնիկ քահանայի նամակի:

9. Եվ այս բոլորից հետո, այլև Անթիլիասի ապօրինի ու ազգաբանոց ոտնձգություններից հետո՝ Էջմիածնական թեմերից ներս, որոնք պաշտոնապես ներկայացվում են իբրև «հաղթանակներ»... Ս. Էջմիածնի դեմ, դուք, հարգելի դոկտոր, գրում եք Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին՝ «Կիսնդրեմ Ձերդ Սրբության բարձր միջամտությունը երկու Աթոռներու փոխհարաբերությանց բարվոքման և թնականոն վիճակի հաստատման, ի սեր համերաշխության ու սիրավոր հարաբերությանց»: Ձեռք կասկածում ձեր խոսքերի լրջության, սակայն չենք էլ կարող աչքներս փակել իրականությունը շտեմելու և եղրակացություններ չանելու համար: Մենք շատ զոհ պիտի լինեինք, եթե համերաշխության և հաշտության ձեր խոսքը լսելի դարձնեիր Անթիլիասում: Այնտեղ է հանգուցը:

10. Ամփոփելով և եղրակացնելով, մենք կարող ենք բաց սրտով ձեզ հայտնել հետևյալները:

ա. Մայր Աթոռը ցանկանում է տեսնել մեր եկեղեցին ներքնապես խաղաղ ու միասնական և Էջմիածնի ու Կիլիկյան Աթոռները բնականոն հարաբերությանց մեջ՝ պատմական իրավասությունների և ավանդությունների լույսի տակ:

բ. Մայր Աթոռը ցանկանում է ընդհանուր մի բանաձևով կանոնականացնել Ջարեհ եպիսկոպոսի կաթողիկոսացումը, որի նկատմամբ Վազգեն Կաթողիկոսը անձնապես լավագույն եղբայրական զգացումներ է տածում:

գ. Անհրաժեշտ է պայքարող կողմերի միջև մի հաշտություն գոյացնել, Կիլիկյան միաբանության ներքին հաշտությամբ, համապատասխան դիրք տալով գերաշնորհ Տ. Խաղարեպիսկոպոսին, մեր կաթիլով կաթողիկոսական աթոռակցության դրությամբ:

դ. Միացյալ ուժերով կազմակերպել Հայ Սփյուռքի եկեղեցական կյանքը, գործակցությամբ մեր նվիրապետական բոլոր Աթոռներին, օգտագործելով մեր թեմերում Անթիլիասի և Երուսաղեմի արժանավոր միաբաններին: Եթե մեր Աթոռների միջև բնականոն հարաբերություններ ստեղծվեն, ոչ մի պատճառ չկա, որ Էջմիածնական թեմերում պաշտոնավարեն նաև Կիլիկյան միաբաններ՝ Աթոռների փոխադարձ համաձայնությամբ:

Ահա, հարգելի դոկտոր, այն ամենը, որ կամեցանք ձեզ հայտնել անկեղծ սրտով և շինարար ոգով: Թեև մեր սույն նամակը պաշտոնական պատասխան չէ Մայր Աթոռի կողմից, սակայն վստահացնում ենք ձեզ, թե այս է խորքի մեջ Ս. Էջմիածնում տիրող մտածելակերպը և «Աթոռների միջև բնականոն հարաբերությանց ստեղծումը» ամենաջերմ լիդեն է Ազգիս Վեհափառ Հայրապետի:

Երանի թե մի օր ուխտի գալով Ս. Էջմիածին, անձամբ հաստատեիր այս բոլորը և իրավ կերպով հասկանայիր նորին Սրբության ճշմարիտ հոգին:

Ողջունիվ և օրհնությամբ, աղոթարար՝

ՍԱՀԱԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ատենապետ Գեորգույն Հոգևոր Խորհրդի

17 հունիսի 1959 թ.

Ս. Էջմիածին:

1959 թվականի հոկտեմբերի 4-ին Մայր Աթոռ այցելեց Հայկական ՍՍՌ գիտությունների Ակադեմիայի հրավերով Հայաստան եկած հայտնի քիմիկոս պրոֆ.-դոկտ. Մանասե Սևակը: Վեհափառ Հայրապետ-

տի և պրոֆեսորի միջև տեղի ունեցավ զրույց, ի միջի-ալոց նաև Անթիլիասի տաճնապի լուծման հեռանկարների և հնարավորությունների մասին: Խոսակցության ընթացքում հարգելի պրոֆեսորը խնդրեց Վեհափառ Հայրապետին՝ իր տեսակետը հայտնել այդ հարցի շուրջ: Վեհափառ Հայրապետը, ընդառաջելով պրոֆեսորի ցանկությանը, մոտավորապես ասաց հետևյալը.

«Մայր Աթոռի իղձն է, որ ոչ մեկ քաղաքական պայմանավորումի չենթարկվի Սփյուռքի հայ եկեղեցական կյանքը: Քաղաքական կուսակցությունները կրնան իրենց գաղափարական պայքարները շարունակել կամ շարունակել, այդ-իրենց գործն է:

Բայց Մենք կապասենք բոլորեն, և ներկա պարագայիս հատկապես Դաշնակցութենին, որ եթե այսօր իրոք ազգային հայրենասիրական գերագույն մտահոգություններով կղեկավարվին, պետք է անհրաժեշտորեն հրաժարին արտասահմանի հայությունը իբրև եկեղեցի Ս. էջմիածնին քաժնելու ծրագրին, անկախ այն հանգամանքին, թե իրենք ինչ կարծիք և վերաբերմունք ունին Սովետական Հայաստանի իշխանության վերաբերմամբ: Մեր հաստատ համոզումն է, որ այս կպահանջն սփյուռքահայության շահը և նաև Ս. էջմիածնի շահը: Մեր կարծիքով, եթե այս հիմնական կետին մեջ բարեշրջում սկիզբ առնեն, Անթիլիասի ի վիճակի կըլլա Մայր Աթոռին հետ համաձայնության գալու բոլոր հարցերուն նկատմամբ: Այդ հարցերն են.

1. Վերահաստատել սիրո միությունը և գործակցությունը Հայաստանյայց եկեղեցվո ժողովն մեջ, որով ցանկալի հնարավորությունը պիտի ստեղծվի միացյալ ճիգերով ամրապնդելու և առավել շենցնելու Սփյուռքի հայ եկեղեցական, կրթական և մշակութային կյանքը, և այսպիսով առավել հաջողությամբ կազմակերպելու և իրականացնելու հայապահպանության սրբազան գործը:

2. Վերահաստատումը կանոնական կերպով և պատմականորեն նվիրագործված Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի գերագույն հոգևոր հեղինակության ամբողջ Հայաստանյայց եկեղեցվո և բոլոր նվիրապետական Աթոռներուն վրա:

3. Հարգել և պահպանել Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության պատմականորեն նվիրագործված սահմանները և իրավասությունները իր թեմերեն ներս, այսինքն Լիբանանի, Աուրիո և Կիպրոսի:

4. Անթիլիասի ներկա աթոռակալի կաթողիկոսության կանոնականացումը և ճանաչումը:

5. Հաշտություն և միություն վերահաստատում Տանն Կիլիկիո Աթոռի միաբանության և եկեղեցվո ժողովն մեջ:

6. Հետս կողումը էջմիածնական թեմերում մեջ կատարված ոտնձգությանց: Փոխադարձ համաձայնությամբ Մայր Աթոռը կարող է ճանչնալ Կիլիկյան Աթոռի միաբանի մը պաշտոնավարությունը էջմիածնական թեմի մը մեջ, պայմանավ որ Կիլիկյան Աթոռի տվյալ միաբանը, պահելով հանդերձ իր Կիլիկյան միաբան ըլլալու հանգամանքը, իբրև էջմիածնական թեմի միջ պաշտոնավարող հոգևորական, ենթարկվի էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության, ինչպես բոլոր մյուս առաջնորդները, որոնք կպաշտոնավարեն էջմիածնապատկան թեմերում մեջ»:

Վեհափառ Հայրապետի և Մայր Աթոռի համար առավել լավատեսության առիթ հանդիսացավ պրոֆ. Սևակի այցելությունը: Վեհափառ Հայրապետը այդպիսի լավատես ղեկավարներով բաժանվեց պրոֆեսորից:

Սակայն 1959 թվականի դեկտեմբեր ամսի առաջին օրերին, Մայր Աթոռում ստացվեց սահմեկեցուցիչ լինելու աստիճան մի նոր զրպարտագիր՝ որպես փաստաթուղթ, որը մեր այսօրվա եկեղեցական տաճնապը խորացնելու և սաստկացնելու տեսակետից կարելի է համարել ազգային դժբախտություն:

Խոսքը վերաբերում է 1958 թվականին Անթիլիասում խմբագրված և տպված, բայց հրապարակ չհանված և միայն 1959 թվականին, դավադրաբար, ԱՄՆ-ի կոնգրեսմեններին, եկեղեցական և պետական գործիչներին, օտար մամուլին բաժանված «Հայ եկեղեցու տաճնապը» անգլերեն լեզվով գրքին, որից մի օրինակ հասավ Մայր Աթոռ 1959 թվականի դեկտեմբերին:

Այս գրքում շարամտորեն, վատագի զրպարտություններով ամբաստանված են, հաշս Ամերիկյան կառավարության և ժողովրդի, Մայր Աթոռը, Վեհափառ Հայրապետը, Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները, Սփյուռքի՝ Մայր Աթոռին հավատարիմ հոգևորականները, ԱՄՆ-ի բոլոր հայ եկեղեցիները, Հ. Բ. Բ. Մ.-ը, ազգային, մշակութային հայ կազմակերպությունները, մամուլը, մեկ խոսքով ԱՄՆ-ի Հայ եկեղեցին և համայն հայ ժողովուրդը, որպես քաղաքականապես անվստահելի և վտանգավոր տարր:

Անթիլիասի հովանավորությամբ հրատարակված այս զրպարտագիրը խորին վերդովմունքով, ցատումով լցրեց ողջ հայության սիրտը: Սփյուռքի հայ մամուլը տվեց արժանի պատասխանը:

Ո՛ր պիտի հասնի բարոյական այս անպատասխանատուության և ազգավնաս բաղադրականության վախճանը, երբ մարդիկ բռնանում են հայ կյանքի վրա, դառնացնում են այն ամեն տեսակ զրպարտություններով և այլանդակությամբ:

Ո՛վ է՛ այս բոլորի բուն մեղավորը:

«Ինչպես կիբանան, ապա Սուրիա, Հունաստան, Կիպրոս, Իրան, Ատրպատական հետգնետե հարեցան Հայաստանյայց Եկեղեցիի ռադամիտ և անկաշառ հովվության, Անթիլիասի մեջ, նույնպես մեր թեմը երջանիկ է, որ կենտեի նույն առաջնորդության, և այս՝ շնորհիվ Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության ղեկավար ուժերուն և անձնագոծության:

Անկախելի է մոռնալ, որ Անթիլիասը իր այսօրվան փառքին չէր հասներ, եթե Հ. Հ. Կ.-ն իր ամբողջ կշիռը դրած չըլլար անոր պաշտպանության և հառաջդիմության համար» (Հայրենիք ամսագիր, 1959 թ.):

Ավելորդ են այստեղ արդեն մեկնությունները:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, իր 1960 թվականի հունվարի 8-ի նիստում, քննության առնելով «Հայ Եկեղեցու տաճնապլ» գիրքը, ընդունեց հետևյալ հայտարարությունը.

«Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդն մեծ վշտով արձանագրում է Հայ Եկեղեցուց անջատված մի խումբ հայերի հրատարակած «Հայ Եկեղեցու տաճնապլ» վերնագիրը կրող 211 էջանոց անգլերեն գիրքը, Անթիլիասում տպված, որ գրի է առնված և օտար շրջանակների մեջ տարածված, Հայ Եկեղեցու շահերի և հայ ժողովրդի ճշմարիտ ապրումների ու իղձերի հետ աղերս չունեցող նպատակներով:

Մուրով գրված այս սև գիրքը սկզբից մինչև վերջ լի է մեր Եկեղեցին ու ամբողջ մեր Ազգը վարկաբեկել փորձող ահավոր զրպարտություններով և հանդիսանում է ամոթ հայի պատվավոր անվան համար:

Այս գիրքը մահավճիռ է իր իսկ հեղինակներին, որոնք քաջությունը չունեն հրապարակ գալու իրենց իսկական անուններով:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդն խոր վերդավունքով դատապարտում է մեր օրերի այս սև գրքի հեղինակներին և կոչ է անում Սփյուռքի բոլոր հայ հոգևորականներին և համայն հայ հավատացյալներին՝ մնալ անսասան ու խաղաղ և առավել լավատեսությամբ ու նվիրումով աշխատել ի շինություն մեր բարեպաշտ ժողովրդյան հոգևոր կյանքի, ի միասնություն մեր Ս. Եկեղեցու և ի պայծառություն հավերժական Ս. Էջմիածնի»:

Ինչպես ամբողջ Սփյուռքի հայությունը, հայ հոգևորականությունը, այնպես էլ Մայր Աթոռը, Վեհափառ Հայրապետը, Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, դատապարտելով մեկտեղ հայ անվան անարժան այդ զրպարտագրի հեղինակներին, խորապես համոզված են, որ Ամերիկյան պետական իշխանությունները, հոգևորականությունը, կոնգրեսմենները և մամուլի ներկայացուցիչները, որոնց ուղարկվել է այդ սև գիրքը, իրենց գործիմացությամբ, արդարադատությամբ և խոր փորձառությամբ ու մտքի հստակությամբ, չեն դժվարանա երբեք հասկանալու իրենց ներկայացված այդ գրքի զրպարտական բնույթը: ԱՄՆ-ի հայ համայնքը, Եկեղեցին և մտավորականությունը, երկրի օրենքներին, երկրի բարօրության և բարգավաճման նվիրված, ազնիվ ու խաղաղասեր քաղաքացիներ են, զնահատված արդարորեն պետական շրջանակներից: Սուտը կարճ ոտքեր ունի. նա տեղ հասնել չի կարող:

Այս բոլորը անցյալ է արդեն և անցյալը տխուր հուշ է այժմ: Ամեն զնով պետք է առաջըք առնել եկեղեցական պառակտման և հայ ժողովրդի ու Հայ Եկեղեցու ծոցում հաստատել քրիստոնեական ներքին խաղաղություն, համերաշխություն և եղբայրական գործակցություն: «Մի է հայրն մեր, մի և միակրոն Ազգն Հայոց», — գրում է Հովհան Երզնկացին, իսկ Եղիշեն դարձանք է հայտնում, թե «Զիա՛րդ համահարք և միոյ մօր որդիք երկպառակբ լինիցին և ոչ միաբանք»:

Այսօր մեր նվիրապետական Աթոռները միացնող հարցերը, սկզբունքները շատ ավելի խոր են ու կենսական, քան մեզ քաժանող երկրորդական խնդիրները: Այսօր ողջ Ազգի ցանկությունն է, որ այս ցավոտ խնդրի մի պատվավոր լուծումը գտնվի, գործնական միջոցների առաջարկությամբ: Ժամանակն է, որ մեկ կողմ թողնենք հայ ժողովրդի հոգևոր-ազգային միությունը քանգել փորձող բոլոր թեքներն ու ատելությունները..., ամրապինդ կապերով վերահաստատելու Եկեղեցվո անպակաս միասնականությունը և առաջն առնելու դարերի ի վեր գոյություն չունեցող հերձվածի մը աղետին» (Գարեգին պատրիարքի 1957 թվականի ապրիլ 2 թվակիր նամակից՝ «Անթիլիասի կաթողիկոսական խնդրույն լուծումը» հարցի շուրջ):

Ապրում ենք քաղաքական բարդ և դժվարին իրադրության մեջ: Շատ փափուկ է Սփյուռքի հայության, Կիլիկյան Աթոռի, մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների, թեմերի կացությունը: Գաղտնիք չէ, որ այսօր ունենք Հայ Եկեղեցու միասնության և հայ ժո-

ղողվողի միության թշնամիներ, որոնք բոլոր միջոցներով աշխատում են քայքայել հայ ժողովրդի կուռ միասնականությունը, համախմբվածությունը իր Եկեղեցու շուրջ, իր Հայրենիքի շուրջ:

Ի պատիվ մեր ժողովրդի, սակայն, պետք է արձանագրել, որ մեր թշնամիներին հիմնականում չի հաջողվում համեմել մեծ արդյունքների, խափանել Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միության գաղափարը, որովհետև հայ ժողովուրդը հոգևոր սիրտ է իր Եկեղեցուն: Իսկ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը հանդիսացել է հայ ժողովրդի կյանքի ոսկի խարիսխը, «վէմն հաստատութեան, անշարժութեան և սին հրեղէն»: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը միաժամանակ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միության արտաքինությունն է:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին և մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների փոխհարաբերությանց հարցը սահմանվել և վճռվել է մեր ազգային-եկեղեցական ժողովներում: Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու գերագահ և բարձրագույն Աթոռ Ս. Էջմիածինն է և մեր մյուս նվիրապետական Աթոռների միջև սահմանվել է պատշաճ և օրինավոր հարաբերություն, հռչակվել յուրաքանչյուրի իրավասության սահմանները այն մեծ և փրկարար սկզբունքի լույսի տակ, որ մի է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին, մի է Հայոց Հայրապետությունը:

Ցանկալի է, որ, լուսահոգի Գնրեգին Վեհի իմաստուն բացատրությամբ, «ընդունելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գերագահ դիրքը, կկամենայինք, որ ըստ ամենայնի պանպղնձեր երանց պատշաճ հարաբերությունը, ըստ պաշտոնի և կոչման: Միասնականությունը կամենում ենք իրականացած տեսնել գիտակցական փոխադարձ հասկացողությամբ և հարգանքով կատարված պարտքերի, նպատակների և ձգտումների միության մեջ: Մենք, իբրև Կիլիկիո Հայրա-

պետական Աթոռի Գահակալ, պատրաստ ենք Մեր կառելիք բերել, հավերժացնելու ավելի սերտ, ավելի գիտակցական և միևնույն ժամանակ ավելի շրջանայաց հարաբերություն Մայր Աթոռի հետ»:

Այդի լույսի պես պետք է պահպանել մեծատաղանդ Գրեգորի Վեհի այս Կտակը, որը կենսական նշանակություն ունի այսօր մանավանդ, Հայ Եկեղեցու կյանքում:

Մյուս կողմից Ամենայն Հայոց Հայրապետները ևս, մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների նկատմամբ, ղեկավարվել են քրիստոնեական լայնախոհության ոգով, փոխադարձ սիրո և հարգանքի մեծ սկզբունքներով, պարտքի և պարտականության փոխադարձ ըմբռնումով: «Միասնականություն» անվան տակ «միապետություն»-ը խորթ է եղել միշտ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներին, ըստ առաքելական պատվերի՝ «մի՛ իբրև տիրելով վիճակացն, այլ լինել օրինակ հօտին» (Ա. Պետր. Ե 3): Այս մեծ կանոնից եղած մի քանի փոքր շեղումներ հետևանք են կաթողիկոսների անհատական նախասիրությունների և տեսությունների:

Մայր Աթոռի և մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների սերտ համագործակցության ամրապնդում. ահա՛ օրվա հրամայական պահանջը, հօգուտ Հայ Եկեղեցու և ի շահ հայ ժողովրդի:

Զպիտի տարվել կուսակցական ամուլ պայքարներով, Եկեղեցու և վեղարի հովանու տակ: Այդ պայքարները ո՛չ մի լավ բան չեն խոստանում Եկեղեցուն և ժողովրդին բացի նրանից, որ կարող են վարկաբեկել հայ աշխատանքի և շարաշահել մեզ հյուրընկալող ազնիվ և բարի ժողովուրդների համբերությունն ու հանդուրժողությունը:

Ոչ մեկ պայքար՝ ոչ որի դեմ:

Այդ է պահանջում Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու և հայ ժողովրդի գերագույն շահը: Այդ են պահանջում ժամանակի ոգին և հանգամանքները:

